

IRODALOMTÖRTÉNET

A TARTALOMBÓL

Fried István: Kazinczy Ferenc, korszerűség, értelmezési kérdések

Margócsy István: Kazinczy Ossián-fordítása, posztmodern szemmel

Szűcs Zoltán Gábor: „Reménységtől s félelemtől szabad lélek”
Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről
és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról

ELTE BTK MAGYAR IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI INTÉZET
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA - RÁCIÓ KIADÓ

2009/4

IRODALOMTÖRTÉNET

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság
és az ELTE BTK Irodalom- és Kultúra-
tudományi Intézetének folyóirata
Lapalapító: Magyar Tudományos Akadémia
Kiadja: Ráció Kiadó

XC. évf. 4. sz. –
Új folyam: XL. évf. 4. sz.

www.irodalomtortenet.hu

Szerkesztőbizottság: EISEMANN György,
MARGÓCSY István, SIPOS Lajos,
TVÉRDOTA György
Főszerkesztő: KULCSÁR SZABÓ Ernő
Felelős szerkesztő: SZILÁGYI Márton
Szemle: GINTLI Tibor
Olvasószerkesztő: BEDNÁRCS Gábor
Szerkesztőségi titkár: PÉRCZY András

Szerkesztőség:
Magyar Irodalom- és Kultúra-
tudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A épület
telefon: (1) 4855-200/5113, 5366

Kiadóhivatal:
RÁCIÓ KIADÓ
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
telefon: (1) 321-8023, fax: (1) 402-1293

e-mail: racio@racio.hu, web: www.racio.hu
Felelős kiadó a Ráció Kft. ügyvezetője

Recenziós példányok és kritikák
a szerkesztőségbe küldendőek,
Kéziratokat nem őrzünk meg,
és nem küldünk vissza.

Tördelés: Layout Factory Grafikai Stúdió
Nyomdai munkák: **mondAt Kft.** • Budapest
(www.mondat.hu)

ISSN 0324 4970

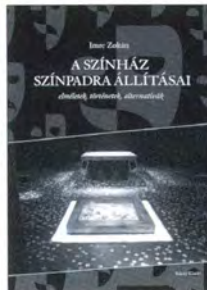
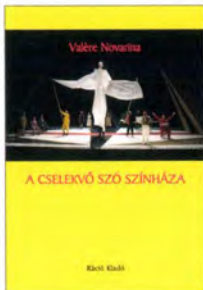
Megjelenik a Magyar Tudományos
Akadémia, valamint a Nemzeti
Kulturális Alap támogatásával

Ára számonként: 500 Ft
Előfizetés egy évre (4 szám): 1500 Ft

Előfizetésben terjeszti a
Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, illetve a kiadóhivatalban.
Megvásárolható a jobb könyvesboltokban,
illetve a Ráció Kiadó szerkesztőségében.

A Ráció Kiadó új tudományos könyvei:

www.racio.hu

TARTALOM

2009/4

TANULMÁNYOK

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferenc, korszerűség, értelmezési kérdések 395

MARGÓCSY ISTVÁN

Kazinczy Ossián-fordítása, posztmodern szemmel 413

SZŰCS ZOLTÁN GÁBOR

„Reménységtől s félelemtől szabad lélek”
Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről
és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról 428

MŰHELY

MISKOLCZY AMBRUS

Kazinczy Ferenc szabadkőműves kátéja 462

SZEMLE

PAPP JÚLIA

A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek. A Petőfi Irodalmi
Múzeum kiállítása a Kazinczy Ferenc Emlékév alkalmából 510

CSANÁDI-BOGNÁR SZILVIA

A Szép, a másolat és a Jó. A Petőfi Irodalmi Múzeum
Kazinczy-kiállításáról 519

BUDA ATTILA

A Nyugat-emlékév hozadéka 527

GAJDÓ TAMÁS

Hudi József: *A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861)* 533

ONDER CSABA

Fórizs Gergely: „*Álpeseken Álpesek emelkednek*”.
A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben 538

LENGYEL VALÉRIA

Stephan Krause: *Topographien des Unvollendbaren*.
Franz Fühmanns intertextuelles Schreiben und das Bergwerk 541

Számunk szerzői

FRIED ISTVÁN, professor emeritus (*Szegedi Tudományegyetem*)

MARGÓCSY ISTVÁN, egyetemi docens (*Eötvös Loránd Tudományegyetem*)

SZÚCS ZOLTÁN GÁBOR, tanársegéd (*Miskolci Egyetem*)

MISKOLCZY AMBRUS, egyetemi tanár (*Eötvös Loránd Tudományegyetem*)

PAPP JÚLIA, művészettörténész (*MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Könyvtára*)

CSANÁDI-BOGNÁR SZILVIA, PhD-hallgató (*Eötvös Loránd Tudományegyetem*)

BUDA ATTILA, irodalomtörténész, könyvtárvezető (*Eötvös Loránd Tudományegyetem*)

GAJDÓ TAMÁS, tudományos titkár (*Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet*)

ONDER CSABA, főiskolai tanár (*Nyíregyházi Főiskola*)

LENGYEL VALÉRIA, PhD-hallgató (*Eötvös Loránd Tudományegyetem*)

Kazinczy Ferenc, korszerűség, értelmezési kérdések*

„A szokatlant keresni kislelkűségre mutat ugyan,
de az is mutat valamit, ha a jót azért nem tesszük,
mert szokatlan.”

(Erdélyi levelek, 1831. [!])¹

A Kazinczy-kutatást végtelen válaszokra (is) készítette ez a több (történelmi, kulturális, irodalmi, képzőművészeti) korszakon átívelő, mindegyikben sokat vitatott, ünnepezt és elmarasztalt élet(mű), amelynek korszakalkotó jelentősége talán éppen ott ragadható meg, hogy személyiség, alkotás és korszakok nem egyszerűen egymásra reagálásukban hozták létre azt a nevelődési regényt, irodalmi/irodalomtörténeti „képződményt”, amelyet a legtalálékosabban Kazinczy Ferencként nevezhetünk meg; hanem nagyobb valószínűséggel úgy és akkor, ha a szóban forgó aktáns „szerepeit”, szerepváltozásait, önértelmező stratégiáját nem pusztán levelezéséből, hanem gondosan és megfontoltan kiválasztott fordításából, epistoláiból stb. kíséreljük meg rekonstruálni, valamint arra is kitekintünk: miképpen fogta föl az említett tényezőket ő maga, miképpen fogták föl kortársai, mindezek hogyan minősültek; hogyan minősítették középpontiságát, középpontivá válni akarását, illetőleg azt a folyamatot, amelynek során a középpontból került párhuzamosan a még jól látható „peremre”, hogy – immár visszavonhatatlanul – Pest-Buda veszi át Széphalom és más „regionális” központ helyét. Az önazonosság meghatározhatóságának állandó problémájába ütköző Kazinczy Ferenc az egyes (történelmi) periódusokban különféle válaszokra kényszerült az én és

* Ez a dolgozat két könyvem tanulságainak továbbgondolásából született. A két könyv megírását követően az önéletrajzítás, valamint a kortársi magyar irodalomhoz fűződő viszony részletkérdéseivel foglalkoztam, Kazinczy Ferenc irodalom- és művelődéstörténeti helyének elemzését szem előtt tartva. A könyvek adatai: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljajújhely–Szeged, 1996.; „*Aki napjait a szépnek szentelé...*”. *Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókora emlékezetéből*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljajújhely–Szeged, 2009. Az ott tárgyalt kérdésekre ebben az írásomban csak utalok, külön nem hivatkozom.

¹ KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk., szöveggond., utószó, jegyz. Kováts Dániel, Eötvös, Budapest, 2008, 57.

a világ, az én és a másik (mások) hol élesebb, hol kevésbé éles ellentétei közepette, hiszen a számára kijelölt (?) pályáról úgy igyekezett letérni, hogy közben legfőbb vágyaiban tetszhetett föl egy „élhetőbb” létezés lehetősége. A pálya megtörését szemlélve, börtönfogságával nemcsak művészeti nézeteiben regisztrálhatunk számottevő változást, hanem sokkal inkább abban, hogy Kazinczy újragondolni kényszerül életbeli lehetőségeit, azt nevezetesen, élettervét milyen mértékben kell majd átalakítania ahhoz, hogy a szigorodó körülmények között megőrizhessen valamit a korábbi esztendők érvényesíthető tapasztalataiból.² Hogy családi, gazdasági, politikai fordulatok kedvezőtlenre változott viszonyai közt mi sikerült, tudott-e élni Kazinczy maradék esélyeivel, mi nem sikerült, mit hozott létre, lényegében ekörül zajlik a vita, amelynek tétje, a 19. század első három évtizedének értékelése, irodalmi-kritikai-nyelvi „mozgalmainak”, vitáinak fölfejtése, „rekonstruálása”, irodalom- és művelődéstörténeti formálása. Ehhez gyorsan hozzá kell tennem, hogy a Kazinczy-pálya folyamán több nemzedékváltás, több áramlat egymásra rétegződése zajlott le; hosszú irodalmi élete a testőrírókkal és a prozódiai vita résztvevőivel kezdődött, és amikor meghalt, nemcsak Vörösmarty, Bajza, Toldy ért az 1830 körüli korfordulóhoz,³ hanem már vitára készen jelentkezett Eötvös József és Szalay László is, akik szintén kapcsolatba kerültek Kazinczyval.⁴ Az egymásmellettségben jelentkező klasszicizmusok (és esztétikai háttéranyaguk) egyként megérintették Kazinczyt,⁵ aki fogsága olvasmányaitól fogva kezdeményezte egy magyar klasszika megalapozását, törekedvén irodalmi és képzőművészeti kibontakoztatására, hogy aztán az 1810-es évek végén a magyar irodalmi gondolkodásban jelentkező romantika mélyen

² Ehhez azonban az életrajziségnak nem hagyományos értelmezéséhez kell fordulnunk segítségért. E téren a szakirodalomból az alábbi könyveknek vettem igen jó hasznát: *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*, szerk. Günter NIGGL, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989.; *Autobiography and Postmodernism*, szerk. Kathleen ASHLEY – Leigh GILMORE – Gerald PETERS, Massachusetts UP, Boston 1994.; Michaela HOLDENRIED, *Autobiographie*, Reclam, Stuttgart, 2000.

³ BRISITS Frigyes, *A XIX-ik század első fele*, Budapest, 1939, 188–213.; HORVÁTH Károly, *A klasszikából a romantikába. A két irodalmi irányzat Vörösmarty első költői korszakának tükrében*, Akadémiai, Budapest 1968, 355–357., 361., 407–411.

⁴ KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I–XXIII., kiad. VÁCZY János – HARSÁNYI István – BERLÁSZ Jenő et alia, MTA, Budapest, 1890–1960, XX., 210., 408. (A továbbiakban: KazLev.) Kazinczy a Tudós Társaság megbízásából bírálta (és az intenciókkal ellentétben nem csupán ismertette) Szalay László Bimbók című verseskötetét. Eötvös így ír Kazinczynek: „Mennyit köszönhet hazám a tekintetes urnak, én és minden igaz magyar mélyen érzi, mert alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik, tsak a míveltség ébreszti fel, hazámiba Kazintzi ur tette míveltségünk első követ...” *Uo.*, 439.

⁵ Szauder József klasszicizmus- és Kazinczy-tanulmányaihoz utasítanám az érdeklődőt: *A romantika útján*, Szépirodalmi, Budapest, 1961.; *Az estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*, Szépirodalmi, Budapest, 1970. foglalkozik az itt csupán érintett kérdésekkel.

eltöprengtesse a széphalmi író; majd hiába megy a verses epika (Zrínyi!) újragondoltatásával és az őstörténeti tematika oratóriumná komponálásával a megsejtett irodalmi jövő elé, a Zalán futásához már valóban nincsen sok köze, Bajza és Toldy kritikai elveinek egyikén–másikán megütköznek.⁶ Mint ahogy valamivel korábban nem értette, nem akarta megérteni az írói tulajdonjog körül kialakult vitát. Mégsem állítható, hogy úgy halt meg (egyébként tervezgetve), hogy értetlenül és „relikviává” merevedve szorult volna ki a magyar irodalmi gondolkodásból. Az sem állítható, hogy az 1820–as esztendőök Kazinczyjának írói–fordítói – a kortársak szemében – félrefogásai ellenére marginális szereplőjévé vált volna a romantikába hajló magyar irodalomnak.⁷ Még az is megkockáztatható, hogy az „eredetiség” és a „fordítás” egymásnak feszülő kérdéseiben valóban teljes tévútra vitte volna makacsul őrzött irodalom-elképzelése. Ennek folyományaképpen, a korszerűtlenné, „múlttá” lett Kazinczy-tévképzetet nem árt felülvizsgálnunk, szembesítenünk részint a kortársak által kevésbé manifestált, mert éppen Kazinczy tevékenységéhez fűződő elképzelésekkel, részint Kazinczy hatástörténetével, mely nem feltétlenül „kazinczyánus”-nak bélyegzendő kritikai/irodalomtörténeti befogadásról tanúskodik. Olykor azzal együtt vagy éppen azért a viták Kazinczy *korának* átvilágítását célozták meg, sietősen, már az 1830–as években, a Kazinczy-kiadásokkal kezdve, ezt követően Toldy munkálkodásával Kármán, Batsányi, Verseghy „felfedezésére”, a kánonba befogadására, méghozzá a kor színvonalán álló szövegkiadások révén. Az mindenesetre feltűnő, hogy a Kazinczyról érkezők (kevés kivétellel) általában megálltak az 1810–es esztendőök közepén–végén (Váczy János és Négyesy László népszerűsítő biográfiát írtak),⁸ és a Kazinczy számára kevésbé sikeresnek gondolt 1820–as esztendőkhöz legfőképpen az akadémiai munka/utazások ecsetelése ürügyén tértek vissza. Az bizonyos, hogy például a Sallustius-fordításokba fektetett energia, a kiadás eszközlésének akarása nem bizonyosan szolgálta maradéktalanul Kazinczy írói–fordítói hírnevének növelését, miként a Hébe dicsérete, az Aurora inkább kényszerű, mint méltányos elismerése legfőképpen irodalompolitikai célokkal magyarázható,⁹ de ezek az irodalompolitikai célok érvényesíthető esztétikai indokolást nem kaphattak.

⁶ Vö. a 4. jegyzetben idézett művekkel, továbbá a KazLev XX–XXI. köteteiben található megnyilatkozásokkal.

⁷ A levelezés idevonatkozó darabjainak meggyőző értelmezéséről vö. MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Argumentum, Budapest, 1994. Az az irodalomszociológiáinak nevezhető megközelítés, ami Mezei Márta könyvéből visszaköszön, Kazinczy irodalmi viszonyainak feltérképezéséhez számottevő segítséget nyújthat.

⁸ VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc*, Franklin, Budapest, 1909.; NÉGYESY László, *Kazinczy pályája*, MTA, Budapest, 1931.

⁹ TAMEDLY Mihály, *Igaz Sámuel és a Hébe*, Sopron, 1917. Vö. még: Felső Magyar Országai Minerva, 1826. máj., KazLev XIX., 275–276., 475–486.; Uo., XXIII., 323.

Kazinczy tévedései, „utóvédharcai” lélektanilag is nyilván magyarázhatók, továbbá az irodalom központjától való távolléte, az újabb – külföldi – irodalmi mozgások nem ismerete csupán hozzájárult ahhoz a fél(re)informáltsághoz és téves helyzetérzékeléshez, amit az idősödő, anyagi gondoktól gyötört, családi pörökkel foglalatосkodó Kazinczynak felrótt nem egy kortársa. A kérdés csupán az: mit értünk korszerűségen vagy korszerűtlenségen? Az éppen időszerű, netán divatos áramlatok átvételét, azok befogadását az irodalmi gondolkodásba? És teljes bizonyossággal megnevezhető-e, melyek azok? És az időszerű vagy korszerű-e, ami divatos? Herder az 1820-as esztendőekben korszerű-e német földön? És Magyarországon? Herder, Lessing és a német korai romantika viszonya átlátható-e az 1810-es, 1820-as esztendők magyar irodalmában? Ki ismerte a Schlegelek korszakait, beleértve a katolikus megtérését? Az 1790-es évek végének Schlegelei azonosak-e az 1810-es évekéivel? Goethe általában korszerűtlenebb-e bármelyik Schlegelnél? A *Heinrich von Ofterdingen* vagy a *Lucinde* „korszerűbb” regény-e a *Wilhelm Meister* első részénél? Goethe allegória- és a szimbólumfogalma „elavultabb”-e a romantikáéinál?

Folytathatnám kérdéseimet, az angol és a francia irodalom egymást követő nemzedékeit szem előtt tartva. A 18. századi Sterne kevésbé korszerű-e, mint a 19. századi Byron? Szűkítve a kérdést, a Goethe számára érdekes *Manfred* és a Puskin meg majd Arany János és László számára érdekes *Don Juan*: melyik és mikor a korszerűbb? És melyik a divatosabb? Goethe feltétlenül szűklátókörűnek minősítendő, mert elfordult „divatos” romantikus jelenségektől? Aki a 18. század végén Lessinget fordít (polgári drámát!), egy avulóban levő drámatípust adaptál-e? A magyar irodalomban is elavult? Az 1820-as esztendők végére valóban Victor Hugo képviselné a „korszerű” drámaírást? És az 1830-as években?

A meghökkenetőknek, történetietlennek (?) és talán megválaszolhatatlannak szánt kérdéssorozattal mindössze az volt a célom, hogy jelezzem: talán érdemes volna az eddigieknél óvatosabban bánni a korszerűség hamar avuló fogalmával, és inkább a differenciálatlan irodalom szükségletei, nyelvállapota és közvetítési lehetőségei felől szemlélődni. Egyetlen példa: Kazinczy Ferenc részint angol nyelvtudása hiánya miatt, részint (mégsem eléggé?) szem előtt tartva a gyermekcipőben járó magyar színjátszás lehetőségeit, a *Hamlet*et nem egy lehetséges hívebb átültetésből adaptálja magyarra (akár egy közvetítő nyelv segítségével), hanem Friedrich Ludwig Schröder (1744–1816) átdolgozását használja erre a célra.¹⁰ Jóllehet Kazinczy a kutatás szerint a populárisabb színházi (szintén for-

¹⁰ KAZINCZY Ferenc *Kül-földi játszó-szín I. kötet. Hamlet (meghirdetve, de nem közölve: Sztella. Dráma Göthe után, Lessing Missz Szara Szampszon)*, Kassa, 1790. Vö. még *Sztella. Dráma Göthe után. – Veit Weber: A vak lantos*, ford. KAZINCZY Ferenc, Pozsony, 1794.

dítói) program ellenében egy elitista, irodalmiasabb, színvonalasabb megoldást ajánl, választásával akarva-akaratlan az általa elítélt, (de a *Hamlettel* így sem megvalósítható) változathoz közelít. Schröder ugyanis maga is „gyakorló” színész volt, aki jól ismerte a színház „titkait”, a maga színtársulata teherbírásához igazította a *Hamletet*, szövegben, felépítésben, nyelvben (színpadi beszédben). Kazinczy ennek következtében a honosított kortárs szerzőt fordította le a magyar színtársulat számára, közvetve utalva az éppen időszerű nemzeti-állami problémára, a trónöröklés-uralkodás jogos vagy jogtalan módjára, a „trónviszály” eredményezte zavaros helyzetre, amelyre a sokat vitatott előszó céloz is. A prózai tolmácsolás megkönnyíthette (volna) a többnyire teljesen képzetlen színészek dolgát, a nem túl terjedelmes verses betétek „magyaros” verselése a versbeszéd még mondható változatát reprodukálta. Ilyen módon Kazinczy egyfelől javasolta Shakespeare-színmű előadását, mely egyébként a kanonizált (bár a 18. században többnyire átdolgozással színpadi előadáshoz igazított szerző) világirodalmi egyéniségének „fő” művét hozza színre, másfelől egy olyan, eleve előadásra átdolgozott szöveget prezentált, amely a magyar színház kezdeti szerep/színész-típusainak ad kiváló alkalmat önmaguk elfogadtatására. Mármost ez a fajta fordítás eltér a német és a magyar színműirodalomban is divatos, elfogadott, a magyarban később sikeres magyarítástól (a szereplők nevének, a helyszínek, egyes szituációknak „magyaros” megnevezésétől-leírásától), ugyanakkor az előadásban érzékeltetendő „idegenség” érzékeltetése olyan, (kudarcos) nyelvi problémaként jelentkezik, amely az irodalmi nyelv alakulástörténetét természetesen át nem látó nézőközönség számára valóban idegenségként könyveltetik el, így főleg kezdetben Kazinczy fordításának kudarca bele lett volna kódolva a színrevitel esetén, ha 1790-ben megvalósult volna. Másfelől viszont kezdetét veszi a Shakespeare-színművek átültetése (Kazinczy a *Macbethtel* is kísérletezik), s őt sokan mások követik. Shakespeare, majd Lessing és Goethe szembeállítása Kotzebueval kétféle színház- és színműfelfogás vitája, amelyben nem Kotzebue színműveinek színre vitelei képviselik a „korszerűbb” színházigazgatást és előadás-tervezést, a divatosabbat és a jövedelmezőbbet azonban feltétlenül, s ez a szempont (tetszik, nemetszik) a magyar színtársulatok számára létkérdés volt. Goethe – ne felejtjük! – szintén élő szerző, a 18. század végére már európai jelentőségű alakja az irodalomnak, noha nem elsősorban színműveivel, hanem a *Wertherrel*; a *Götz von Berlichingen* a Sturm und Drangnak kivételesen fontos műve, de Kazinczy érthető okokból nem ezt a színművet vélte átültetésre alkalmasnak. Itt jegyzem meg, hogy amit Kazinczy Shakespeare-Schröder esetében megengedhetetlennek tartott, azt az igazán nem elsőrangú Albrecht Christoph Kayser *Adolphs gesammelte Briefe* (1778) című művét adaptálva teljesen természetesnek hitte és tudta. Itt nemcsak arról van szó, hogy kortárs művet adott át az olvasónak, méghozzá olyat,

amely a divatos (ezúttal azonban színvonaltalan) *wertheriádák* közül az egyik; az sem mellékes, hogy Kazinczy ráértett egy (divatos) európai műfajra, az érzékeny regényre, annak is a lehető legkorszerűbb változatára, Goethe *Wertherére*, noha annak egyik utánezését „magyarítva” kínálta föl az olvasóknak. Itt úgy járt el, ahogy a közönségsikert megcélzó „irodalmár”-nak el kellett járnia. Ezzel azonban nem tört hagyományt, hiszen teljesen elfogadottnak számított prózai művek magyarítása, magyar színhelyre összpontosítva a cselekményt, s ez az adaptáló módszer még egy darabig érvényben marad (Dugonics is, „magyar történelmi tematiká”-val, bőségesen élt e közönségcsalogató fogással). Ám Kazinczy túllépett a mindössze külső tényezők (nevek, helyszín) magyarításán, és megkísérelte az érzékeny regény keretei közé helyezni azt a szalonbeli tónust, a beszélgetésnek azt a módját, amely az 1780-as évek társasági nyelvének mintájául szolgálhatna. A *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei* (1789) hatása nem a történetnek, nem a szenvedő figuráknak szólt, jóllehet az érzékenykedés társasági-levélbéli lehetőségét például a Kazinczy Ferencsel levelező katonatiszt testvér, László produkálja,¹¹ hanem a nyelv-, stílus- és ízlésformálás körébe sorolható nyelv, amely egy olyan mentalitásnak lesz kifejezőeszköze (és ezen keresztül „ábrázolás”-formája), amelynek megteremtődése már a konvencionális fordulatokat mellőzni, a divatosabb szólásmondásokat népszerűsíteni és elfogadtatni kívánja. Az elsősorban írók között majdnem töretlen siker a nyelvnek szólt, amely az efféle érzékeny próza adekvát megszólaltatásának megfelelt, de már a *Werther* fordítására alkalmatlannak bizonyult. Noha Kazinczy megkezdte a goethei mű magyarra átültetését is (1790). A töredék elsősorban a küzdelmet jelzi a Kayserénél jóval árnyaltabb nyelvvel. A Kayseréhez hasonló divatos műfajú mű Johann Martin Milleré, a *Siegiwart. Eine Klostersgeschichte* (1776); Kazinczy *Szegvárija* azonban nem jelent meg, csupán találgathatunk a magyarítás pontos mértékéről.¹² A cím és néhány földrajzi helyszínre vonatkozó adat nem ad elég fogózat, viszont a *Bácsmegyeyben* követett módszer talán felhatalmaz arra, hogy hasonló metódust képzeljünk el.

A drámában tehát viszonylag szoros fordítás, de mindenképpen annak érzékeltetése, hogy nem magyar földön játszódik a történet, nem magyarok a szereplők, ennek következtében az „idegen”-t részint meghagyja idegennek. A prózai átültetésnek az érzékeny regényi változata ellenben sajátját birtokolja az idegent,

¹¹ A KazLev I. kötetében közreadott több levéllel igazolható.

¹² KazLev I., 33., 194., 520. A *Szegvári* első kötetét Kazinczy Aranka Györgynek (és Ráday Gedeonnak) küldte véleményezésére. A KazLev II., 78., 1790. júliusi keltezésű levél szerint Kazinczy megfogadta Arankának több nyelvi vonatkozású tanácsát. A mű kiadásával azonban Bartzafalvi Szabó Dávid változata megelőzte, így a Szegvári kiadása okafogyottá vált, a magyar prózahagyomány kárára. KazLev XXII., 9., 12–15. (1782. novemberében már kész a fordítás egy része.) Egy 1783. nov. 11-i, a szerzőnek írt levél szerint Kazinczy fordítása elkészült: KazLev XXIII., 11.

mivel az érzékenységnek ez az alakzata igen kevésbé vagy alig rendelkezik „nemzeti” sajátosságokkal, a „jelenkori” esemény sor, amely vagy levelekben, vagy naplórészletek által közvetítődik, a szenvedő (szenvelgő) új nemzedék érzelmi hányattatásait beszéli el, képzel és/vagy valóságos akadályok leküzdésére mutatkozik alkalmatlannak, minek következtében egy általánosabb (társasági-társadalmi) problémára nyit kaput. Ezért sem róható föl a magyarítás, kiváltképp akkor nem, ha mégsem magasra értékelt szerzőről van szó. Kivételt jelent ezen a téren a Gessner-átültetés.¹³ Először is azért, mert nemcsak a német, hanem a francia nyelvterületen is népszerű, sőt divatos szerző idilljeinek megszólaltatására vállalkozott Kazinczy. Másodszor azért, mert jórészt áttételesen érvényesült az a svájci-polgári érzület és magatartásforma, amely az újabb nemzedék (Kazinczyéké) szabadsághitét erősíti, miként ezt a Kazinczy-levelezésből, az ott elbeszélte eseményekből kiolvashatjuk. Harmadszor azért, mert a stilizált nyelviség, az antikvitásra visszautaló jelenetezés és névanyag megfelelt a klasszicizmusoknak elkötelezett Kazinczynak, aki az érzékenység és a klasszicizálás érintkezési pontjain ragadhatta meg a gessneri nyelvet. Végül a viszonylag ritka kortársi utalás Gessnernél könnyen adaptálódhatott a magyar irodalomba, hiszen a „kortársi” kitekintés nem esetleges ugyan, ám pusztán az önértelmezés tudatosítására tett célzasként válik olvashatóvá. Ez a fajta próza ellépés a kayseritől vagy milleritől, műfajilag és nyelvilag az érzékenységnek talán leginkább előre mutató megnyilvánulása (nálunk problémamentesen simul be a *Fanni hagyományai*ba).

A fogság utáni Kazinczy és a „kortárs” irodalom viszonya a leginkább a Goethe-befogadás fázisainak elemzésekor mutatható be. S bár a levelezés tanúbizonysága szerint Kazinczy sok Goethe-művet emleget, fordításai azonban (ami a lírát illeti) meglehetősen szűk körből valók. Goethe magyar kortársi és utóéletbeli visszhangja eleinte akár jelentéktelennek is volna mondható, például a Wielandéhoz képest. Kazinczy roppant szívós munkájára, lankadatlan „agitáció”-jára, meggyőző erejére van szükség, hogy Goethe neve jobban forogjon az írók és az olvasók között.¹⁴ Mindennek ellenére Goethe nem közönségsiker, a nála Kazinczy által kevésbé becsült Schiller viszont annál inkább az.¹⁵ Amire Kazinczy törekszik, egy winckelmanniánus „Idealklassik” meghonosítása, antikvitásezményének népszerűsítése és ezzel együtt Goethe költőszemélyiségének művei révén példaként állítása. Kazinczy jelentős érdeme, hogy megleli azt az időben korábbi, Goethe által már nem művelt versformát, amely mintegy ki-

¹³ [Salomon] GESZNER' *Idylliumi*, ford. KAZINCZY Ferenc, Kassa, 1788.

¹⁴ Vö. FRIED István, *Goethe und Kazinczy = Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800–1850*, I., szerk. TARNÓI László, ELTE, Budapest, 1987, 47–90.

¹⁵ Erről részletesebben: FRIED István, *A magyar neoklasszicizmus választásújai. Szempontok a magyar Schiller-recepció kérdéséhez*, It 1987–1988, 448–468.

jelöli majd egy fél évszázad verstípusának útját: ez a jambikus, szabad lebegesű, ódai, ritkábban elégius (hangnemű) vers. Kazinczy ehhez Goethe egy korábbi korszakából választ, igaz, igen jó érzékkel, verseket, mint amilyen a magyar földön szintén félreértésekre okot adó *Prometheus*,¹⁶ *Ganymed*, *Az isteni* stb. Ha a „világirodalmat” tekintjük, akkor legfeljebb távoli analógiákra bukkanhatunk. Shelley „görögös” *A megszabadított Prometheusa* Aiszkülosz ránk maradt drámájának folytatása, a romantikus ember önfelszabadításának víziója. Goethe „látomása”, verse az istenekkel szembeszegülő, a szabályt nem tűrő költőé, Shaftesbury indítása aligha tagadható, és Kazinczy felfogva ezt az üzenetet, becsempészi a versbe a maga életének-szenvedéseinek tanulságait. Ami azonban még fontosabb: ezzel kikísérletezi azt az alakzatot, amely Kőlcseynél és Petőfinél fog visszaköszönni. Ha a kortárs angol, német, francia lírához mérjük Kazinczy választását (de ez mondható el Klopstock-fordításairól is), bízvást tekinthetnők egy elmúlt kor magyar feltámasztása törekvéseinek. Csakhogy a magyar lírából mind a klopstocki, mind a goethei, efféle hangvétel hiányzott, s a lírai változatok kiteljesítéséhez Kazinczy ismét fordításokkal járult hozzá. Ráadásul ezek a fordítások szervesen összekapcsolódnak a nyelvújításnak, másoktól neológoknak nevezett törekvésekkel: beszédes példa, hogy Kazinczy egy jól megfontolt, noha odavetettként ható mondatban azt állította, hogy valójában Sallustius nyelvének tanulmányozása, a római történetíró művébe való belemélyedés, fordítói szándék tette nyelvújítóvá.¹⁷ Ami értelmezésben úgy lehet érv a 19. század nyelvvitáinak pro- és kontrájában: valahol igény támad arra, hogy egy irodalom alaprajzában kidolgozásához, műfaji rendszerének és az e rendszerrel összefüggő tónusoknak, hangoltságoknak megtervezéséhez a differenciáltabb irodalmakkal való „terminológiai” megfelelést dolgozzák ki, ott szükségszerűen egymást generálja a nyelvújítás és a (mű)fordítás, mivel az európai irodalmakban korábban (és jórészt másképpen) felvetődő kérdések „lereagálásához” a „régiség”-ben, az anyanyelvi irodalom korábbi századaiban nem lehettek olyan nyelvre, amelyen az új fogalmak, az új irányokban felmerülő „kulcsszavak”, egy stílusáramlatban meghatározó jellegű kifejezőkészlet megszólaltathatók lennének. Ugyanis azok az irodalmak, amelyeknek későbbi történészei „nemzetietlen” korszakot feltételeztek (ez a cse-

¹⁶ „Prometheusz Göthéé, nem enyéni. Nagy character, s Mivésznek ez elég.” KazLev XVIII., 360.

¹⁷ „Szívesen állít fel Kazinczy párhuzamot a classicus írók közül különösen Horatius és Sallustius, továbbá a maga működése között a nyelvbővítés és az ú.n. s tőle büszkén emlegetett »nyelvrontás« dolgában.” „Sallustiusban mint »nyelvrontó«-ban mesterét látja.” BORZSÁK József, *Az ókori classicusok és Kazinczy*, Budapest, 1906, 11., 48. Vö. még Uo., 52.; KAZINCZY Ferenc, *Eldbeszéd Sallustiushoz*, KazLev 406–408.; C. C. SALLUSTIUS, *Épen maradt minden munkái*, ford. KAZINCZY Ferenc, Budán, 1836. (*Római classicusok magyar fordításban*, 1.) Vö. még BERÉNYI-RÉVÉSZ Mária, *Sallust in Ungarn. Ungarische Sallust-Übersetzungen im Wandel der Jahrhunderte = Neue Beiträge zur Geschichte der neuen Welt*, II., Berlin, 1964, 13–23.

heknél – a „sötétség” kora – több évszázadra tehető, a 17. század húszas éveitől a 18. századnak majdnem a végéig), legalábbis olyan, megszakítottnak tekintett, kevésbé „organikus” nyelv- és irodalomtörténetet tudtak csak felmutatni, amely az ideáltipikusnak tekintett differenciáltabb irodalmakhoz képest „megkésett”-nek, differenciálatlanak, az irodalmi mechanizmust tekintve hiányosnak tetszett. A „felgyorsult fejlődés” vagy a fáziskésés egy időben elfogadott tézisével szemben joggal kialakult ellenérzések a kutatások során igazolódtak. S ez elsősorban a magyar és a cseh irodalom példáján szemléltethető. Ezúttal éppen Kazinczy esete mutatkozik szerfölött tanulságosnak. Előre bocsátom, hogy számos részletkérdésben, a nyelvbölcselet több fejezetéről szólva nem Kazinczynak volt „igaza”, hanem a vele vitázóknak. A „modern” magyar irodalom megtervezésének projektuma azonban az ő elgondolásai és az ő alapozó munkája szerint alakult, s az eredetiség versus utánzás (copia, fordítás) vitája legfeljebb a romantikus originalitás-elv aspektusa szerint látszott Kazinczy ellenében eldőlni, de még az iliázi pörben a szerzői tulajdonjog körül folytatott polémiája is csupán a 19. században keltett oly nagy feltűnést. Igaz, még Babitsnak is felrötták, hogy Dante-fordításába Szász Károlytól kölcsönzött sikerült sorokat, persze messze nem annyit, mint Vályi Nagy Kölcseytől, ráadásul egy lényegesen jobb megoldás használt föl egy kevésbé sikerült változathoz átmenthető, viszont a posztmodern szerzői stratégia a kijelölt hagyományt meglehetősen szuverénül használja, az úgynevezett átvételek, a megnevezetlen idézetek, a hol torzítva, hol „csak” újraformálva a „megidézett” sorok, szakaszok, esetleg egész novellák a szerzőség, a szerzői „alany” mindenhatóságába vetett bizalom megingásáról tanúskodnak. S bár meglehetősen történetietlen lenne, ha Kazinczynak Kölcsey Iliász-töredékével kapcsolatos machinációját posztmodernre színeznénk át, arra azonban nem árt figyelni, hogy eltérő korokban eltérő értelmezést kaphat az eredetiség, az átvétel, a fordítás, az idézés, az „utánzás”, az utalás stb. Csokonai kijelentése, miszerint „középszerű originál” szívesebben lenne, mint esetleg elsőrangú fordító, legfeljebb az originál és a fordítás meghatározásának (?) egyik eseteként fogható föl. Mert demagóggként kérdehetném például, a furcsa vitézi versezetet író Csokonai mennyire „originál”, a műfajnak évezredes múltja, a paródia (és a travesztia) szintén nem az ő „leleménye”, a történet aztán igazán nem új. Persze, nem „rabi” fordítás, hanem alkalmazás, helyenként nyilvánvaló utalással az 1790-es évekre. Kármán kisregénye nem kevésbé van tele (megnevezett) idézetekkel, arról nem is szólva, hogy szókinca az érzékenységé, azon túl pedig a pietizmusé. Egyáltalában, a kor „normáit” és értékrendjét szem előtt tartva hol húzhatók meg az eredetiség és a fordítás/másolás határai? Ott, ahol a fordító vállalja tolmács-önmagát? Az nem fordítás, amiről csak a kései utókor szorgos

filológusai derítik ki, hogy egy német vagy angol vers (mondjuk ezúttal így!) utánköltései, mint például Verseghy esetében?

S ami feltehetőleg nem hangsúlyozódott eléggé: Kazinczy Ferenc nemcsak a magyar irodalom kiteljesítésére vállalkozott, mikor a német, az angol, a francia, az olasz, a görög és a német irodalomból verset, illetőleg prózát ültetett át magyarra. Nemcsak azt kísérelte meg, miképpen szólaltatható meg magyarul Rousseau és Wieland, J. Secundus és Anakreon, La Rochefoucauld és Marmontel, Goethe és Sterne, Klopstock és Horatius; megvan-e az a magyar szókincs, amely az érzékeny regény és a francia klasszicista vígjáték, a német polgári szomorújáték, az angol útirajz és a francia filozofikus próza, a goethei szabadvers és a klopstocki klasszikus strófa, a neolatin hexameter és az anakreontika magyar irodalmi adaptálására alkalmas, nem is szólva a Batsányival szinte vetélkedve tolmácsolt Osszián-énekekről, amelyek nem pusztán egy elégiába hajló hangvétellel az elégikus tónus egy lehetőségével gazdagították a magyar irodalmat, nem kevésbé segítették rögzíteni a *Werther* „témáját”, hogy Petőfiig és Aranyig legyenek jelen a nordikus és a délit konfrontáló verses gondolkodásban. Ez azonban pusztán a látványosabb vállalás. A történetet szőni kevésbé tudó, a líraisághoz szükséges érzelmi, önfeltáró szemlélettel nemigen rendelkező Kazinczy (legalábbis ez a látszat) szinte belemenekült a fordításba, akár feltételezhető is lenne, hogy a maga inkább gyér, mint dús költői fantáziája nemigen sugallta arra, hogy eltekintsen a szövegszerűen közvetlen előzményektől. Ilyeténképpen a maga elé tett „idegen” szöveg „ihlette” alkotásra, a tónusváltogatást, az ízlésváltozatot idegen mintákon demonstrálta, és eleve idegenkedni látszott mindattól, aminek megfelelőjét, példáját, „modelljét” nem találta meg a már kanonizált művekben, de legalábbis műfajokban. Még önéletrajzai (amelyek olyan értelemben „eredetiek”, hogy az életének és korának eseménytörténetéből merített, jóllehet a másoktól hallott, vándoranekdotává lett rövidpróza ugyancsak beiktatta) is tárgyalhatók oly módon, mintha egy állandóan önmagát kereső személyiség saját azonosságát a leírt betűkben, mondatokban, általa megtervezett könyvekben találta volna meg, és ezzel kompenzálta volna azt, hogy irodalmi vezérsége, a neki tulajdonított diktátorság, nem kevésbé határozottnak tetsző fellépése talán csak fölvetett szerep, valójában ott munkál az önmagának bizonyítás kényszere, amelynek adekvát műfaja az önéletírás, tétje az elszámolás egy pályával, amelyet ugyan a következő nemzedék tisztelni, vitázva is elismerni látszott, de amelynek éppen írásbeli elbizonytalanodásaira lett figyelmes. Hiszen az a tény, hogy a *correctio* elvét az önéletrajz-írás során szinte a végsőig érvényesítette, hogy szorgosan, naplóiába jegyzett adatai közül egyeseket fölhasznált, másokat mellőzött, hogy nem egyszerűen kiegészítette élete eseménytörténetének fogalmazványait, hanem olykor átírta, mintha azt jelezné, hogy nem csupán egy a múltból visszamaradt elvhez

ragaszkodott (ez valószínűleg inkább a Sallustius-fordításról volna állítható), hanem az énfelfogásnak és ezen keresztül az emlékekből többféle fénytörésben szemlélt én önazonosságának problematikus voltáról töprengett. Már Goethe számára sem volt egyszerű feladat hajdani énjének tárgyszerű, korában szemlélt és a lehetségességig tárgyilagos átvilágítása, noha ehhez „külső” segítséget is igénybe vett. Kazinczy eleinte mintha szintén számított volna külső segítségre, méghozzá Szemere Pál személyében, ám minthogy erről le kellett mondania, (talán nem is olyan nagyon bánatosan), maga látott neki a rekonstrukciónak, és e rekonstrukció során nemcsak arról számolt be, amire viszonylag pontosan emlékezett, amihez (ha más nem) levélbeli források álltak rendelkezésre, vagy amit mások hoztak tudomására, hanem (akarva-nem akarva) olykor azzá lett a létrehozott hozott fejezet, történetdarab, amilyenek alkotója látni szeretne volna, leegyszerűsítve: amivé képzelete kiszínezte, fikcióvá, minden önéletrajz rokon (azonos?) műfajú prózájává: önéletrajzi regénnyé. Ebben a „regényben” visszafogottságával is előtűnhet a „holnap hőse”, a magyar irodalomért szenvedő személyiség, akinek még világnézeti válságai is a nevelés/önnevelés töretlenül célja felé haladó alakja reprezentálásához szolgálnak bizonyítékul. Egy kor – ha úgy tetszik – címszeplője, egyszerre Kazinczy kora és Kazinczy és kora. Hogy itt mennyi az ön-stilizáció, azt a levelezés birtokosa tudta a legpontosabban, hogy az átírások mint torzítják a művet, arra már a kortársak is figyelmeztették a mestert. S ami az önmagát megteremtő emberi géniuszról illeti, ott szintén többféleképpen értékelhető elméletileg, illetőleg a közvetlen alkotói vonatkozásokat tekintve. A kutatás szívesen hangsúlyozta, hogy Kazinczy lényegében nem tágitott a korábbi nézetektől, és egy iskolás klasszicizmusban elsajátított irodalomelképzeléshez ragaszkodott. Eszerint a versszerzés megtanulható, elsajátítható, lényegében a tanultság látszik a legfontosabb attribútumnak. A megadott témák megverselésekor mutatkozó lelemény (ha úgy tetszik: *inventio*) mutatja az utat a *techné* és a *poiésisz* között. Eszerint Kazinczy nem korszakot nyit, hanem korszakot zár le. Ezt látszik támogatni, hogy kérdőjelet tesz a „középszerű originál” után, nem hiszi, hogy az első, a második fellobbanás, a sietség maradandó mű születését biztosíthatja. Ellenben az *eruditio*, olykor még a *nonum praematur in annum horatiusi* örökségét helyeslő „irodalmár” célhoz juttathatja művét. Ennek ugyan (mármint az iskolás klasszicizmust továbbélhetőnek gondolt magatartásnak) az alkalmi költészet ellenzése cáfolata, az *episztola* vezető műfajjá válása a Kazinczy-életműben pontosan jelzi, miként mozdul el az iskolás klasszicizmustól a felvilágosodott klasszicizmus irányába, jóllehet *horatianizmusa* nem szenved kárt, kiváltképpen ha tekintetbe vesszük Wieland Horatius-interpretációjának szerepét Kazinczy antikvitás-szemléletében. Az azonban aligha vitatható, hogy az *imitatio* és a *correctio* egy régebbi poétikai elképzelésre utalhat vissza. Mégsem bizonyos, hogy kizáró-

lag ebből az aspektusból kellene Kazinczy nézeteit és (kritikusi) gyakorlatát megítélnünk. S itt nem azt tartanám perdöntően fontosnak, hogy Bessenyei pennacsatákat sürgető felszólítását követőleg olykor mesterségesen fakasztott vihart egy-egy mű és/vagy költészet bírálatával. S ezzel új műfaj honosítását segítette elő az addig a kritikusi-recenzensi attitűdöt nem ismerő, azt lényegében ellenző magyar irodalomban (irodalmi életben). Inkább arra hívnám föl a figyelmet, hogy az „eredetiség” hajszolása egyben az idegennel, a mással való ismerkedés gátja lehet (nem szükséges, hogy gátja legyen, ám ennek lehetőségét aligha lehet egészen tagadni), az „eredetiség” az önelvűséggel járhat együtt, Kazinczynak a Vitkovicshoz írt, nem eléggé értékelt, inkább a nyelvújítási küzdelmek lendületébe helyezett episztolája¹⁸ azt az önmagával elégedett provincializmust ostorozza, amely az eredetiségre hivatkozva az elzárkózásban, a pusztá „önépítés”-ben, a hatástörténet esélyeinek teljes negligálásában nemcsak a nyelvújítást, hanem mindenféle stílusújítást, mindenféle poétikai változást mellőzni javasol, s a már egyszer – ki tudja, mennyire sikeresen – voltat, mint megváltoztathatatlant hirdeti követésre, utánzásra érdemesnek. Minthogy nem volna elfogadható, hogy az eredetiségnek és a fordításnak abszolút értéket tulajdonítsunk, egy (irodalmi) ítéletet örökérvényűnek hirdessünk, talán Kazinczy idevonatkozó elképzelései is megérdemlik az újragondolást. Nem tévedett, mikor a maga szempontjából elvetendőnek tudta Gvadányi országgyűlési verses epikájának nyelvét, a maga ízléselvével, ízlésítéleteivel szemben állónak hirdette, hiszen innen nem volt igazolható az európai poétikai terminológia adaptálásának szükségessége. Kazinczy nézeteit nem cáfolja, hogy Gvadányi nyelvisége, figurateremtése előbb Petőfi verseiben és prózai epikájában, utóbb Arany tanulmányában visszaigazolódott, kiigazítva Kazinczynak (és követőinek) besorolását, irodalomtörténeti helyhez jutott (színpadon jóval előbb sikerült rehabilitálni a peleskei nótáriust). Más szempontból azonban a Kazinczy által sürgetett, javasolt fordítói törekvéseket már 1831-ben a Tudós Társaság a magáévá tette, mikor megjelölte azokat a színműveket (igen tekintélyes névsort), amelyeknek lefordítása megfelelő repertoárral szolgálhatott az immár Pest-Budán létrehozandó állandó magyar színháznak, szintársulatnak. S hogy a fordítások jelentékeny költői életműveknek mennyire részei lettek, azt olyan kötetcímekekkel lehet tanúsítani, mint a *Pávátollak, Örök barátaink...* Arról nem is szólva, hogy például *A romlás virágai* megjelenése (Babits, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád munkája nyomán) nem egyszerűen a magyar költészet-történet eseménye lett, hanem egy korszak (nevezzük szimbolizmusnak, szecesziónak, klasszikus és/vagy századfordulós modernségnek stb.) összegződése, egy

¹⁸ Vitkovics Mihály barátomhoz, Széphalom, 1811. Az episztola egyébként példázza Kazinczynak kevesebbet emlegetett stílusimitáló, parodizáló tehetségét.

Ady-költészetre visszautaló poétikai fordulat határkijelölő dokumentuma (miként ilyen funkcióban láttatható Kazinczy Ferenc *Poetai berke*, mint amely Dayka Gábor megjelentetett kötetével együtt lezárni és nyitni készül egy periódust, ezúttal kétséges sikerrel!). Az eredetiségnek nem annyira elutasítása, hanem egy tisztázatlan fogalom körül kialakult vita következménye Kazinczy magatartásában a fordítói munka szükségességébe vetett hitét erősítette, ennek révén a provincializmus esélyeit vélte csökkenthetőnek, a készületlenséget és a műveletlenséget kiszoríthatónak. Hiszen a magyar kultúra múltjának nála aligha volt elkötelezettebb munkása, idevonatkozó tevékenysége (legfőljebb Zrínyi méltó helyre juttatásában kapott megfelelő visszhangot) teljes összhangban van adaptáló elképzeléseivel: majd Arany János tétélesen igazolja, a *Szigeti veszedelem* mily sok szállal kapcsolódik az *Aeneis*hez és Tasso hőskölteményeihez (egyébként Kazinczy olvasmányaihoz). Igaz, Arany János a barokkot és a 18. század populáris irodalmát is méltóképpen értékelte, szemben Kazinczyval, aki leküzdendő hagyományként fogta föl: ám ebben megegyezett azokkal, akik a felvilágosodott klasszicizmus vagy neoklasszicizmus ízlésfordulatát sürgették, s egy „gusto neo-classico” jegyében igyekeztek újralétesíteni az irodalmi és a művészeti kánont. Ugyanakkor mégsem vádolható Kazinczy minden téren a rövidre zárás vétkével, hiszen műfaj- és tónuselmélete elég rugalmasnak mutatkozott számos esetben. Egyetlen példát hoznék Kazinczy levelezéséből, mikor 1829-ben a romantika iránt viszonylag kevésbé fogékony Guzmics Izidort gyözködi olyan kérdésben, amely látszólag eltér a genera dicendi általa több ízben hangoztatott téziséstől:

A tündéri románok is a Poesis narrativa osztályához tartoznak. Nem philos. józansággal kell olvasni, mert úgy ostobaság vehiculuma lesz, hanem mint Mívészi munkát. S ki ne csudálja a Vasorrú Bábában és a Levélben Mailáthot. – Brueghel vásznán feste boszorkányokat, s lélekkel.¹⁹

Nemcsak az a figyelemre méltó, hogy a valaha „nyomorult románok”-at és „theatrális darabok”-at emlegető Kazinczy²⁰ „megtér”; ellenségesen anti-kazinczyánus megközelítésben arról is lehetne elmélkedni, hogy Mailáthot „védte” grófi címe, a magyar irodalmat németre átültető tevékenysége, munkatársi viszonya Kazinczyval, ennél fogva 1825-ös németül kiadott magyar mesegyűjteménye (*Magyarische Sagen und Märchen*) jó fogadtatásra számíthatott Kazinczynál. Még

¹⁹ KazLev XXI., 72.

²⁰ KazLev VI., 168-169. Levél Kis Jánosnak 1808-ból. A megrovandók és elvetendőkhöz tartoznak a „mesteri vezetés nélkül tett firkálások” is, mely nem taktikus állásfoglalásnak tetszik: az „eredetiség” jogosultságát nem cáfolja, de visszafogottságra int e kérdésben. Az imitatio veterum és/vagy az aemulatio jelentőségét sugallhatja.

akkor is, ha ő maga nem tartozott a magyar folklorisztikai gondolkodás feltétlen hívei közé: a mesét, a népköltészetet a maga stílusnemi nézetei szerint értékelte. Az már kevésbé játszik az anti-kazinczyánusok kezére, hogy Kazinczy lefordította ezt a gyűjteményt (halála után jelent csak meg),²¹ s e fordítás során óhatatlanul el kellett, hogy töprengjen az ilyen művek nyelviségéről, még akkor is, ha többszörös nyelvi áttétellel kerülhetett (volna) a feltételezett kortárs olvasók kezébe a gyűjtemény. De még ez a tény is elintézhető azzal, hogy Kisfaludy Károly dalait megnevesített, a népnek szóló lírikumként minősítette az új nemzedék, a műköltészetivé emelt népköltészet Bajza és Toldy értelmezésében az eddigiéknél számottevőbb helyre került a magyar irodalom új, romantizáló projektumában. Ellenkező oldalról hasonló túlzás lenne találkozatni Kazinczy levélrészletét a német (kora)romantika mese/regényelméletével, a mesének a romantikában történő felértékelődésével. Inkább a wílandi nyomokon volna érdemes haladni. Noha Kazinczy a felvilágosodás szerzőjének philosophiaiként megnevezett meséiből ültetett át magyarra (előtte Marmontel tolmácsolásával edzette prózanyelvét), ott a keletiség, a fantasztikum távolságtartással való megszelídítése enyhítette a csodás elemek uralomra jutását a prózában. Mailáth ennél tovább lépett a romantika felé, még akkor is, ha gyűjteménye a német (nyelvű) mesepróza nyelvéen szól, a történet révén azonban nem keveset őrzött meg a magyar (nép)mesehagyományból, valamint a mesei figurák „magyarsága” eltéríthet attól, amihez a németnyelvűség révén közelebb jutott. Az olvasási utasítás viszont arról árulkodik, hogy feledni látszik a wílandi meséből felfogható intelmet, és csupán a művésziségnek felmutatását véli fontosnak. Talán a műfaji rendszerben az „alantasabb” stílust érvényesíthetők közé sorolható a Mailáth feldolgozta mese is, ám művészi munkaként olvasása lépés lehet az e stílusnem az eddigiéknél teljesebb körű emancipálásának irányába.

Ami a képzőművészeti utalást illeti, ez szintén több aspektusból láttatható. Kazinczynál megszokottá vált, hogy egy műfaji, stilisztikai, retorikai tézist képzőművészeti példával erősít. A neoklasszicizmus lényegi jegyei közé tartozik, hogy Winckelmann-nak a Laokoón-szoborcsoporttal kapcsolatos fejtegetése szolgált az antikvitásképzet alapjául, s Winckelmann tiszteletét, autoritását Goethe megerősítette. Kazinczyt e körbe vágó olvasmányai arra indították, hogy a Canova-, illetőleg Ferenczy István képviselte művészi látás kor- és időszerűségét hangoztassa, és ennek általa hitt megfelelőjét, a Goethének tulajdonított (világ)irodalmat. Goethének magának is sok köze volt a 19. század első évtizedei képzőművészeti

²¹ *Magyar regék, mondák és népmesék*, MAJLÁTH János után KAZINCZY Ferenc, kiadta KAZINCZY Gábor, Pest, 1864. A német nyelvű kötet sikerét igazolja a második kiadás: *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*, I-II., Stuttgart-Tübingen, 1837.

látása megszervezéséhez (amely természetszerűleg a 18. századi klasszicizmusok horizontjában formálódott), és lényegében ennek elkötelezettjéül tekinthető Kazinczy is, akinek törekvései a szegényesebb magyarországi viszonyok közepette hasonló vizualitás népszerűsítését vállalták. Az eddigi kutatás teljes joggal emlegette a váltást e téren, a fogság előtti németalföldiektől kapott élmény elhomályosult az olaszoké mögött, Goethétől nem teljesen függetlenül a fenséges és a kecses „vitájában” Kazinczynál a „kecses” lett fontosabb. Egészen pontosan Raffaello tisztelete és méltatása a zord fenséget lejjebb szorította. Éppen ezért Brueghel felbukkanása akár meglepetést is okozhatna, hiszen nem felel meg semmiféle neoklasszicista (képzőművészeti) ideálnak. Jóllehet nevével nemigen lehet találkozni a korszak gyér magyar művészeti irodalmában, ekképpen Kazinczynál sem, mellékesnek és jelentéktelennek azért nem nevezném ezt a felbukkanást, mert a szöveggörnyezet fölértékeli az említést. Töprenghetünk arról, hogy a következményeiben, közvetlen hatásában észrevehetetlenné vált levélrészlet (amely a Kazinczy-szakirodalomban is lényegében figyelmen kívül maradt, s ez akár jellegzetes ignoranciának is tetszhetne!) nincs-e túlértékelve interpretációmban, vagy éppen ellenkezőleg: rámutatok-e ezen keresztül arra, Kazinczy nemcsak az, akinek látszik, akinek mutatkozik, akinek látni szeretnénk, hanem a levelezéssel együtt szemlélve akadhatnak-e még mindig (tudatosan?) titkolt rétegei? Annál is inkább, mivel a groteszk, a mesei fantasztikum, a wieslandiból kiinduló, ám átromantizált történetsszöveg jó darabig epizódja csupán a magyar prózának. Vörösmarty mesenovellái (én ebbe a körbe vonnám a *Csongor és Tündét*, és nem csupán azért, de egy kicsit azért is, mert a *Csongor* név Kazinczytól származhatott át Vörösmartyhoz!) legfeljebb szórakoztató irodalomként keringtek (ha keringtek) az olvasók között, és talán csak a *János vitéz*ben, majd Arany János néhány művében, illetőleg Jókai regényírásában leltek (méltó) folytatásra, Jókainál akkorra ért be ez a kezdemény, amikor Kazinczy fordításában Mailáth meséi végre magyarul megjelentek. Mindezek alapján aligha állítható, hogy Kazinczy elfordult volna a goethei klasszikától, pusztán annyi, hogy az 1820-as évek másféle irodalmi gondolkodását sem fogadta minden téren ellenségesen. S ha történelem- és nemzetszemlélete eltért is a nemzeti eposzt igénylő kortársak romantikájától, s ezt az Árpádiászokkal (kisebb részben a művekkel, nagyobb részben a művekből áradó szellemiséggel) szemben tanúsított ellenszenvé érzékelteti.²² Csokonai eposzkísérletét is leértékelté, még kevésbé rajonghatott

²² KazLev XXI., 503. Kis Jánosnak 1831. márc. 31-éről. „Árpád felől nem szólhatok, mert nem olvastam; de látván, hogy azt a betsületes embert, minekutána annyi századok óta csendesen nyugvók sírjában, mint kínozza minden, aki elhitette magával hogy hexametert csinálni tud; [...] vizsgálatnak eredék, hogy ő melly vétkeivel érdemelte ezt az irtóztató elkínzást.” Eszerint Horváth Endre eposzát eleddig nem olvasta, s életének hátralevő néhány hónapja alatt feltehe-

a *Zalán futásáért*, amelyből nem az általa elképzelt Zrínyi- és Tasso-hangok köszöntek vissza. Ugyanakkor a jozefinus évtizedből örökölt toleranciagondolat jegyében²³ nem a romantikával általában, hanem a kizáró-kirekesztő szemlélettel nem tudott és nem akart mit kezdeni. Ez visszavezet Wieland (és jórészt Goethe) nézeteihez, a megértés akarásához, egyben a tónusnemek különféleségének értékeléséhez. Ezzel függ össze Pápay Sámuel kioktató levélrészlete, amely az írói életmű monolit egységével a sokféleséget állítja szembe:

Úgy tetszik nekem, hogy N.úr ott téveszti el a dolgot, hogy mindent egyformán akarna írva látni. Ez nagyon hamis. Adjunk többszínűséget a Nyelvnek, ezt úgy is bírja már. N.úr mindég pompás beszédben lépdelget, még midőn leveleket ír is, én minden nemben a Stylisticának más és más óhajtanék lenni, a barátim úgy mondják, hogy más és más vagyok is.²⁴

(Kazinczy epigrammái közül az *A mi nyelvünk* tart seregszemlét az európai nyelveken, s a megteremtendő magyar nyelvnek ezek tulajdonságait kellene egyesíteni. Sylvester hagyatékát pedig az egymást követő, egymással vitázó, egymással békétlenségben élő, ám a hagyománytörténés során egymást kiegyenlítő költői nemzedékek viszik tovább.)

Visszatérve az 1818-as levélrészletre, egy meghúzódo passzusra hívom föl a figyelmet, amelyet egyként minősíthetünk Kazinczy álszerénységének (ennek folyamatos „jelenlétét” a levelezésben nem volna illő elhallgatnunk), de minősíthetünk (önkéntelen?) felismerésnek is: a nyelv hatalmát, a nyelvben rejlő „energeiá”-t, a nyelv által felkínált lehetőséget olvashatjuk ki, hiszen a „Nyelv úgy is bírja már” a többszínűséget. Igaz, nem elegendő ráhagyatkozni erre, a beszélő, író, levelező „hozzáadása” sem nélkülözhető, valójában találkozás a nyelv és „használója” között. Ha nem volna olyan anakronisztikus és túlzó, akár a nyelv társzerzőségének egy megsejtéséről lehetne értekezni. Hogy ezen a téren elválik még a szeretett-ellenzett Csokonaitól is, konstatálható. Csokonai (talán Kant,

tőleg ezt a mulasztást nem pótolta. Egy másik helyen: „Nem ellensége az a religiónak, aki a *fanaticust* veri s midőn én az Árpád éneklőjét említvén *Mindent* verek, aki Árpádot a maga sírjából felrángatja, látni, hogy ezek számába nem számlálom a hármát.” *Uo.*, 545–546. (Horváth Endre, Vörösmarty és Czuczor). Egy 1818-as levelében azonban már elítélte az „Arpado- und Hunyadiomanie”-t, véletlenül (?) Horváth Endrének Horvát Istvánhoz címzett verse ürügyén. *KazLev XVI.*, 52–53. Hogy Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferenc történelemszemléletének különbségei szintén kitapinthatóak lennének, nyilvánvalóan ennél behatóbb tanulmányozást és elemzést igényelne. Vö. még: Kazinczy levele Kisfaludy Sándorhoz 1831. máj. 1. *KazLev XXIII.*, 403.

²³ *KazLev IV.*, 259–260. Beszédese, hogy Kazinczy egy 1806-os, Cserey Farkashoz küldött levelében Sterne-re hivatkozással támasztja alá toleranciáját igazoló sorait.

²⁴ *KazLev XVI.*, 49.

talán Rousseau nyomán) a költőnek a semmiből világot teremtő alakját írja versbe, jóllehet inkább a tematika megformálásáról van szó, mint a hang, az arc föl-leléséről. Mindenesetre a nyelv adottságainak tudomásul vétele, értékelése nem elszólás Kazinczynál, hanem a Pápay Sámuel szűkre szabott nyelvhasználatával, nyelvértésével szemben megformált álláspont. De ez továbbgondolható: amennyiben a nyelvben talált többszínűség segít az életmű többszínűségének konstrukciójakor, nyilván az életmű többszínűsége további alkotásokra, „felhasználásokra” ösztönözheti a kortársakat, nem kevésbé a „maradék”-ot, amelynek áldására számít.

Kazinczy (lírai) költészetét még elfogultabb hívei sem értékelik túl, minden igyekezete ellenére sem volt képes teremtő erejű gondolatait, a leginkább a német költészetben „edzett” érzelmeit valódi lírává szublimálni. Annál inkább feltűnő, hogy irodalmi íróága mégis visszhangzott utókorában, másképpen szólva, egyes képei, „megoldásai”, ötletei (nemcsak az epigrammákat szem előtt tartva) új alakban támadtak föl olykor Petőfi, máskor Arany költészetében. Ezúttal *Ráday* című versét²⁵ hozom elő, amely a költőnek új Mózes-sel való azonosításában távoli és közeli rokonokat támasztott. Az 1840-es esztendő irodalmában a költő-prófeta, a költő-törvényhozó köszön vissza, Kazinczynál a szakralitásba emelés, ám egy „szinkretista” mítoszértelmezés – ha lehetséges – neoklasszicista változatát adja a magyar irodalmat a modernségbe átvezető Rádaynak (olyannyira hívó név, sőt új Mózes; ennél fogva nincs szükség arra, hogy megneveződjék, melyik Ráday, még a keresztnév hiánya sem okozhat az értelmezésben zavart). A személyes elbeszélés a mózesi attitűdöt erősíti, a mítoszba lépés/léptetés a bibliai allegóriát hozza költészet-közelségbe, az ótestamentumi és a görög mitológiai egyazon hagyománnyá, hivatkozási forrássá avatja. A hagyománytörténetben alakot kapó költő-törvényhozó „szellemalakja” szólal meg, hiszen sírjából kél ki, hogy a maga apológiáját elmondja. Ehhez hasonló megoldást választ a *Sylvester* című vers,²⁶ a versforma hasonlósága segíti az egymásra olvasást. Az mindenesetre említendő, hogy az elsőség hangsúlyozása, az új költészeti pálya törvényszabása egyben mitológimává válik, a *Ráday*ban megfogalmazottak egy utalás segítségével Sylvester számára nem kevésbé kijelölik az irodalomtörténet utókorát, a *Sylvester* visszautal a *Rádayra*, míg a *Ráday* megelőlegezi a *Sylvester* irodalomtörténeti áttekintését. Az új Mózes eszme a költő meg a költőiség lényegére világít, a rendkívüli tett az áldozat szentségében igazolódik. A költő, aki nem teheti be lábát az Ígélet Földjére, halálában jut igazi elismeréshez. *A XIX. század költőiben* ugyan nem fény-

²⁵ KAZINCZY Ferenc *összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Balassi, Budapest, 1998, 117–118., 336–337. (*Régi Magyar Költők Tára XVIII. század*)

²⁶ *Uo.*, 120–121.

hanem lángoszlopként járnak a költők a nép előtt, s a próféták „jó halála” egyben jutalmuk.²⁷ A Petőfi-vers lendülete megtörik, a körmondatos versszak után a beszélő visszafogja retorikáját, a bizonyosságba vetett hit mintha meginogna, a költői magatartás céltudatossága helyett a feltételezés tartományába érünk. Csak a halál a valódi bizonyosság, a méltó, a neoklasszicista elgondolás szerinti jó halál. A Kazinczy-versek beszélője megalkuvás nélkül halad célja felé, a *Tövisek és virágok*ban publikált *Ráday*-vers a megtett utat, az új költészet áttörését nyugtázza. A kéziratos változatban fölmerül a méltó halál gondolata, a síron túli elégtétel részletezőbben körvonalazódik. Az irodalomalapítónak kijáró emelkedett hangvétel hatja át a *Sylvestert*, mely a jövőbe vetíti ki az új irány beteljesülését. Ez utóbbi vers a nyelvújítási küzdelmek hevében fogant, innen érthető Révainak és követőjének magasztalása a vers befejező részében. A szinte teleologikus szemléletű beszélő kiigazítja az irodalom és a nyelv vitázóinak egymástól eltérő nézetét, s a pozitívra hangolt jövőképpel azt a bizonytalanságot sugallja, amely a *Ráday*ből szintén kiolvasható, de amely a Petőfi-versben kiküzdött prófétai magatartás hozadéka lehet.

Erősen kétséges, mit ismert Petőfi Kazinczy költői munkásságából, a *Tövisek és virágok* nemigen foroghatott kezében. Közvetve mégis a *Rádayra* látszik reagálni idézett versében, egy tárgy történeti sorba léptetve be *A XIX. század költőit*. Kazinczy előkészítő, motiváló szerepe jelzi, hogy számos tévedése ellenére ráértett a magyar költészet és nyelv további sorsára, megsejtve jó néhány motívumot, amely – az antik mitológiától olykor megfosztottan – a költészeti korszakváltás leírásául lesz képes funkcionálni. Kazinczy nem a „modern” magyar irodalom költő-főszereplőjeként kínálta föl szövegeit a 19. század magyar irodalmának, hanem olyan, a költészettörténekek számára használható gondolatokat, „megoldásokat” tervezett meg, fogalmazott meg „egyszerűbb” formában, amelyhez később viszonyt lehetett kialakítani, amely mások érettebb munkálkodása nyomán a magyar irodalom szimbolikus cselekvésévé tudott válni.

²⁷ A jó és a szép halál neoklasszicista képze (természetesen nem függetlenül a Kazinczy közvetítette, a magyar irodalomban ekképpen meghonosodva alakult változattól) belejátszhat a Petőfi-vers utolsó versszakának gondolatiságába, amelyet kevésbé szokott a kutatás emlegetni.

Kazinczy Ossián-fordítása, posztmodern szemmel

„Kerüld s hajhárd a régít és az újat;
Szokott ösvényen járv szokatlanúl!”

(Kazinczy Ferenc: *Sibylla*
[Új tövisék és virágok])

Ismeretes, hogy Kazinczy Ferencnek az 1810-es években végre megjelent Oszsián-fordítása¹ rendkívüli benyomást tett a magyar irodalomra – maga a várakozás is igen nagy volt, mely a megjelenést övezte, s a mű befogadása és elterjedése is jelentős sikerként könyvelhető el; az pedig, ahogy a mű megjelenése után a magyar irodalomban hosszú ideig szinte járványszerűen hódított az osszianizmus, nyilván közvetlenül is kapcsolható Kazinczy művének hatásához. Ám éppen ennek a ténynek tükrében tűnik meglepőnek és bizonyos mértékig igazságtalannak, hogy a mű irodalomtörténeti feldolgozása lényegében máig nem történt meg,² legfeljebb csak besimult az osszianizmus szélesebb körű kérdéskörének tárgyalásába (pl. Maller Sándor kitűnő és adatgazdag dolgozatában Kazinczy műve egyáltalán nem játszik kitüntetett szerepet),³ s mind a korszakleírásokban, mind a Kazinczy-tanulmányokban csak mint a nyelvújítási viták kereszttüzeiben készült és tárgyalt nyelvi érdekű *fordítás* említetik – holott ebben a korban egy ily fontos

¹ Kazinczy Ferencz *Munkái. Szép Literaturá, VI–VII., Ossiánnak minden énekei* három kötetben, Pesten, 1815. (Megjegyzendő, hogy a kötet címlapja hibás: nem három, hanem csak két kötet jelent meg!)

² Figyelemreméltó, hogy a máig nagy hatással bíró Szauder-féle Kazinczy-kiadás (KAZINCZY Ferenc *Válogatott művei*, I–II., s. a. r. SZAUDER József, Szépirodalmi, Budapest, 1960. Bevezetés: V–CXXVII.) egyáltalán nem vesz tudomást az Ossián-fordításról: nem közöl belőle részletet sem, s a több, mint százhusz oldalas nagy Kazinczy-pályaképben még csak meg sem említi. (Igaz, hogy ez a kiadás a Kazinczy fogsága után keletkezett más fordításokat is teljes mértékben mellőzi.)

³ Lásd MALLER Sándor, *Ossián Magyarországon 1788–1849*, Debrecen, 1940. Ugyanígy hiányzik Kazinczy speciális méltatása a korábbi – egyébként igen alapos – feldolgozásból is: ELEK Oszkár, *Ossián-kultusz Magyarországon*, EPhK 1933, 66–76., továbbá: Uő., *Ossián világa*, Budapesti Szemle 1936, 336–360. A magyar Ossián-recepció újabb szakirodalmából feltétlenül idézendő a Batsányi és Vörösmarty kritikái kiadás jegyzetanyaga. BATSÁNYI János, *Versék*, s. a. r. KERESZTURY Dezső – TARNAI Andor, Akadémiai, Budapest, 1953, 526–550. (*Batsányi János Összes Művei*, 1.); VÖRÖSMARTY Mihály, *Dramák*, II., s. a. r. BRISITS Frigyes, Akadémiai, Budapest, 1971, 542–549. (*Vörösmarty Mihály Összes Művei*, 7.)

műnek teljes fordítása még autonóm hazai irodalmi teljesítménynek minősült, s egyáltalán nem kizárólag a fordítás nyelvi-szakmai megvitatása okán (gondoljuk meg: az a kiemelkedően szép és gondos sokkötetes könyvsorozat, mely az 1810-es éveknek nyilván legfontosabb irodalmi eseménye volt, azaz a *Kazinczy Ferencz Munkáji – Szép Literatura* cím alatt megjelent műgyűjtemény még egyáltalán nem tesz különbséget eredeti vagy fordított mű között, olyannyira, hogy a legtöbb kötetben Kazinczy az általa fordított eredeti mű szerzőjének nem is említi a nevét;⁴ nyilván nem azért, merthogy kisajátítás okán a szerzőséget elhallgatni akarná, hiszen levelezésében folyamatosan pertraktálja, kiknek is fordítja műveit, hanem azért, mert úgy véli, hogy a lefordított művet az imaginárius nagy magyar literatura a magyarítás és a megjelenés révén már magáévá tulajdonította; amint egyik korai levelében ki is nyilvánítja szándékát, melyet élete végéig magának vallott: „Meg akarom érdemlenni, hogy fordításaim originális darabok gyanánt tartassanak.”)⁵ Kazinczy Ossziánt tulajdonképpen beleírta a keletkező magyar irodalomba, ugyanolyan erővel és joggal, mint ahogy – mondjuk – Bessenyei beleírta *Ágis tragédiájának* a magyar hagyománytól akkor erősen eltérő tematikáját és műfajformáját, vagy ahogy Csokonai magyar irodalomná írta *Anakreóni dalai-ban* jó pár hűséges, időnként szószerinti Anakreón-fordítását.⁶ Ilyen értelemben Kazinczy Ossziánja nem egyszerűen fordítási kérdés, hanem a korabeli szinkrón magyar irodalmiságnak aktuális eseménye – méltó tehát, hogy emiatt *irodalmilag* próbáljuk meg elemezni.⁷

Ossziánnak magyarországi ismertsége és terjedtsége a 18–19. század fordulóján igen jelentősnek mondható – majd minden kiemelkedő literátornak volt hozzá valamely viszonya.⁸ Ez a viszony azonban az egyes szerzőknél és fordítók-

⁴ Csak illusztrációként említem, hogy Kazinczy még az ideáljaként tisztelt Goethe nevét sem teszi ki *A római karnevál* fordításának elébe! Lásd KAZINCZY Ferencz *Munkáji. Szép Literatura*. IV., Pesten, 1815.

⁵ Kazinczy Ferenc Desselwffy Józsefnek, 1793. júl. 25. KAZINCZY Ferencz *levelezése*, I–XXIII., kiad. VÁCZY János – HARSÁNYI István – BERLÁSZ Jenő, MTA, Budapest, 1890–1960, II., 296. (A továbbiakban: KazLev.)

⁶ A korabeli magyarrá sajátítás különleges eseteként említhető Édes Gergelynek Anakreón-fordítása: egy kötetben *kétszer* közli az anakreóni korpuszt: egyszer antik mértékben, másszor magyaros versformában: *A Theosí Anacreon versei kétféle fordításban*, egyenesen görögökből fordította ÉDES Gergely, Vác, 1803.

⁷ A fordított és eredeti művek körüli korabeli vitának irodalomszemléleti alapjairól és összefüggéseiről vö. FRIED István, *Irodalomteremt(ő)dés és/vagy (mű)fordítás. Fordítói kétségek és bizonyosságok a 18–19. század fordulóján a magyar irodalomban*, Literatura 1997, 286–301. Kazinczy fordítási nézeteinek és gyakorlatának áttekintő szemléjét lásd BURJÁN Monika, „Ez a nyugtalan törekedés, dolgozástomat minél hasonlóbba tenni az eredetihez...”. *Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról*, ItK 2003, 43–74.

⁸ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy még Kazinczy nagy ellenfele, a *Mondolat* szerzőjeként ismert Somogyi Gedeon is fordított Ossziánt – hexameterben! Lásd: *Kolmadona. Osszián után*, Koszoru 1830, 177–180.

nál igen erőteljes különbségeket tud felmutatni; s mindebben alighanem nagyon komoly irodalomszemléleti eltérésekre is bukkanhatunk. A leghíresebb magyar Osszián-követő, azaz Batsányi János, aki, ismeretes módon, maga is *Bárdus* szeretett volna lenni, s egész életében készült a teljes mű lefordítására, s elsőként publikált részleteket a Magyar Museumban, az ossziáni műben lényegében nemzetébresztő ideológiai anyagot vél felfedezni, s saját aktuális, politizáló irodalomfelfogásához rendeli hozzá a távoli művet is, mindezzel erősen megszűkítve a műnek egyébként nyilvánvaló ezoterizmusát és különösségét is. Teleki Józsefhez írott 1788-as levelében így fogalmaz: „Az vala fő s legelső tárgyam, hogy ennek az isteni költőnek szívreható énekei által magyarainkat megihletvén hazájokra s önnön magokra emlékeztessen. Bárdussa akartam lenni magyar nemzetemnek, s a régi kelták történeteiben tükröt tartani polgártársaim elejibe: édes anyám nyelvén akartam siratni erkölcsainknek elhanyaglását, dicsőségünknek kimúlását!”⁹ – vagyis a művet a nemzeti önismeret és a nemzeti emlékezet tragikus narratívájában olvassa és tolmácsolja. Mások e narratívát még erőteljesebben s még konkrétan idézik meg az ossziáni világlátás kapcsán, s teljes párhuzamot és aktualizálást teremtenek a legégetőbbnek tekintett korabeli ideológiai kérdések felé (elegendő itt arra utalni, hogy Csokonaitól kezdve Kisfaludy Sándoron át Tóth Lőrincig Osszián fontossága úgy emeltetik ki, mintha a mű a kelta nép és a gael nyelv kihalása révén a közelítő magyar nyelv-nemzet-halálnak lenne tanulmányos analogonja).¹⁰ Némileg összefonódva e történetizáló nézetekkel jelentkezik a primitivizmusnak amaz ideálja is, mely Ossziánban a modern művészetekkel szembeni originális egyszerűségét és sajátlagosságát emeli ki, s benne a korlátlan és iskolázatlan természetességet véli felfedezni (pl. Kisfaludy Sándor – nyilván Kazinczyval polemizálva – azért méltatja Ossziánt, mert „Osszián sem az Aesthetikának Cathedrája előtt soha nem ült, sem Recenziók által nem tanított”); s Batsányinak is az a véleménye, hogy Osszián „semmi mesterséget, semmi re-

⁹ BATSÁNYI, *Versenek*, 529. A beállítás erősségét és fontosságát jelzi, hogy Batsányi más helyen is kifejti ugyanezzel az érveléssel: „Illy igazi Poetai meg-ihletődésben, elméjének telyes szabadságot engedvén, eleven színekkel festi Nemzetének hajdani vitéz erköltszeit; mellyeknek elhanyaglása lelkére hatván, kedveseinek sírhalmain, jaj-szóval kesergi Hazájának gyászba-borúlt régi ditsőségét.” *Első folyóirataink. Magyar Museum*, I., s. a. r. Debreczeni Attila, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2004, 36.

¹⁰ Csokonai a következőképpen vizionálja a magyar nyelv századokkal későbbi felfedezését: „mint ennek a mi Századunknak közepe táján, az ez előtt ezer esztendőkkel virágozott Celták nyelvét, és legjobb Íróinkról is csak úgy fognak emlékezni, mint most a nagy Ossziánról” – levele ismeretlennek 1796-ból. CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Akadémiai, Budapest, 1999, 59.; Tóth Lőrinc pedig majd 1844-ben kiált fel: „...valjon egykor nem fogja e kérdezni az utazó, mint most én Ossian honában: ugyan hogyan is hangzott csak a magyar puszták ősi nyelve?” Idézi: MALLER, *I. m.*, 8.

gulát nem ismert”).¹¹ Ezekkel az ideologizáló interpretációkkal áll szemben Kazinczynak és körének felfogása, mely elsősorban azon alapul, ahogy Goethe a *Werther*ben a szentimentális privát problémák melankóliáját látja bele az ossziáni ködös, homályos énekekbe, s a víg és derűs Homérosszal szembeállított bonyolult és zavaros lelkeség lecsapódását érzékeli (vö. Werther utolsó találkozását Lottéval, szenvedélyes összeborulásukat Osszián olvasásának hatására: „Mindkettőjükben félelmes indulat háborgott. Saját nyomorúságukat érezték a nemes hősök sorsában, együtt érezték, és könnyeik egyesültek.”);¹² igen tanulságos például, ahogy Virág Benedek „érzékeny poétának” nevezi Ossziánt, vagy ahogy Bölöni Farkas Sándor, Kazinczynak igaz híve az Osszián-fordításokat Goethe- és Sterne-utalásokkal állítja párhuzamba (vö. nagy levelét Kazinczyhoz: „Én még egyszer végig olvasám munkáid, Ossian és Clavigo úgy van fordítva az én ítéletem szerént, hogy ők magok sem írták volna másként, s így van az én kedves Sterném is. Werther fordítása alatt próbáltam volt az ott felhozott Selmai Dallokat magamtól fordítani, ’s hiszem hogy ha Te nem fordítottad volna előttem, az én fordításom igen tetszene Nekem, de így hogy öszve vetém vele, az én fordításom mind ki törölém kevés változtatások híjján. A kiknek ajánlom Ossziánt és Sternét olvasni magyarul, keveseknek tetszik az igaz, de én még sem hiszem, hogy csalódjam. Osszián ’s kivált Sterne, nekem magyarul legkedvesebb Lecturam.”)¹³ – nála, illetve náluk Osszián, historizálásának is dacára, elsősorban magánéleti nemességei és érzékenységei révén hat. S végezetül az is megemlíthető, hogy egy helyütt Kölcsey is egyértelműen Goethe nyomán interpretálja az ossziáni hangulatiságot: „A még boldog Werther az Odysseának vidám génuszával társalkodik; a már boldogtalan Werthert Ossziánnak komoly Múzája gyönyörködteti.”¹⁴ s máshol is, mikor megemlíti Ossziánt, elsősorban a szentimentálisan privát érzelmeknek egzaltációját emeli ki („s ezen asszonytisztelet, melly a szerelem indulatát megnemesíti, fellengősi és egyszersmind elbúsítja, erős szellemben leng az Ossziáni költeményeken is. [...] Asszonytisztelet és vallási önmegtagadás által fojtogatott érzésben zengett az ének, mely Európát a Caledóniai bércektől az Appeninuszig szelíd bánatnak és fájdalmas örömmel exaltált hangjaival töltötte be.”);¹⁵ valamivel később pedig Szentmiklóssy Alajos már a romantikus ihletet is bejelenti Osszián „ragyogó szép” irányá-

¹¹ A két véleményt idézi *Uő.*, 12., 21.

¹² GOETHE, *Werther szerelme és halála*, ford. SZABÓ Lőrinc, Athenaeum, Budapest, é. n., 258.

¹³ Bölöni Farkas Sándor Kazinczyhoz, 1819. júl. 18. *KazLev* XVI., 458.

¹⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = *Uő.*, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások*, I., 1808–1823, s. a. r. GYAPAY László, Universitas, Budapest, 2003, 32.

¹⁵ KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok* (1826) = *Uő.*, *Összes Művei*, I., s. a. r. SZAUDER József – SZAUDER Józsefné, Szépirodalmi, Budapest, 1960, 502.

ba.¹⁶ (Megjegyzendő, hogy az ezerkilencszázötvenes években megjelent Batsányi-kritikai kiadás mindezt igencsak rossz néven veszi, s Kazinczyék szemléletét ideológiai megalkuvásként tárgyalja, mondván: ő „nem a politikában is felhasználható bárdot látta és érzekelte”).¹⁷

Kazinczy Osszián-fordításának szinkron recepciója nagyon kétélűre sikeredett: miközben a könyvnek komoly sikere lett, s jelentős olvasottságnak örvendett, s irodalmiságának erejét senki nem vonta kétségbe, a róla szóló nyilvános diszkurzus jóformán kizárólag a nyelvújítási viták egyik alesetét képviselte, s megragadt a fordítás során alkalmazott egyes nyelvi megoldások megengedhetőségének vagy vitathatóságának korlátai között. Nyilvános irodalmi fogadtatásaként legfeljebb azt a finoman távolságtartó szerkesztői gesztust értékelhetjük, hogy a Tudományos Gyűjtemény összeállítói épp a folyóiratban zajló heves nyelvújítási viták közepette találtak alkalmat arra, hogy leközlőljék Rájnis Józsefnek már negyedszázados Osszián-ellenes kirohanásait, melyeknek persze tényleges időszzerűsége nyilván semmi nem volt (Rájnis oly archaikus érveléssel és oly durva retorikával él itt,¹⁸ hogy álláspontját még a leginkább „ortológus” irodalmárok sem fogadhatták el – ne felejtjük: pl. az élesen Kazinczy-ellenes Kisfaludy Sándor Osszián-rajongó volt!)¹⁹ Kazinczy e fordítást bizonyos értelemben provokációnak (is) szánta: rajta keresztül akarta talán a legélesebben és leglátványosabban prezentálni ekkori irodalmi-nyelvi felfogását – azaz az idegenszerű nyelvi szépségek létjogosultságának, az írói nyelvteremtés szélsőséges szabadságának princípiumait. Kazinczy ismert, kihívó megfogalmazásai, melyek szerint például a megszokottal szemben „Nekem az kecses a mi szokatlan; / S kényesb vagy makacsúlt ízletem újnak örül.”²⁰; vagy: „A Szép-író nem ismért főbb törvényt,

¹⁶ „A ragyogó szép képviselőjéül költői tekintetben jelenkorig Ossziánt állíthatjuk-elé. [...] Melly igen illik az Ossziáni hang a romantikára hajló magyar költők ajkaiba...” SZENTMIKLÓSSY Alajos, *Bököversek, s eszmék* (1830) = KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások*, s. a. r. GYAPAY László, Universitas, Budapest, 2003, 268.

¹⁷ A Batsányi kritikai kiadás jegyzeteiben: BATSÁNYI, *Versék*, 548–549.

¹⁸ Rájnis József, *Apulėjus tüköre*, XVI. és XVII. Jelenés, Tudományos Gyűjtemény 1820, VIII. füzet. Csak néhány idézet Rájnis irodalomszemléletére: Rájnis azt kárhooztatja, hogy Osszián „a hihetetlenségnek mezején nyargal”, a narrációt így jellemzi: „a felvett történet foglatjának rövid előadását elmulató Poéta úgy lép a daliás Költeménybe, mint Bolond Istók Debrecenbe”; az egész műről pedig ennyi az összefoglaló véleménye: „De miért vesztegetem a drága üdöt ezen durva paraszt Költeménynek fordításával? Fordítsa, akinek tetszik. Nekem már gyomrom éme-lyeg.” (32, 12, 29. lapok.) Megjegyzendő, hogy a folyóirat szerkesztői célzatosságát szépen mutatja, hogy Rájnis másik jelenése éppen Gessner idilljeit pécézte ki [...] Rájnis durvaságára jellemző, hogy a *Fingal* névnek lehetséges alantas magyar félreolvasását is esztétikai ellenérvnek használja.

¹⁹ Kisfaludy állásfoglalását lásd a Ruszek József apáthoz írott levélben: „Noha fordítani nem szeretek, Ossziánt magyarra tenni még is mindég nagy kedvem volt, csak a' békességes türes hibázott”. KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, VIII., kiad. ANGYAL Dávid, Franklin, Budapest, 1893, 291.

²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Szokott és szokatlan* = *Üő. összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Balassi, Budapest, 1998, 109. (*Régi Magyar Költők Tára XVIII. század*)

mint azt, hogy írása Szép legyen. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad; akár engedi a Grammatica és a Szokás, akár nem [...] Sőt az Író parancsolja, hogy úgy legyen, s úgy lesz, sőt az Író úsussá csinálja, a mi úsus nem volt...²¹ ezekben kötetekben mind szélsőséges megoldásokkal illusztráltak: mind a szavak válogatásában, mind a szintaxisban, mind a retorikában nagyon sok olyan meglepő és váratlan fordulattal találkozunk, melyek radikálisan eltérnek nemcsak a korabeli nyelvszokás-teoretikusok nyelvideáljától, hanem a modernnek számító irodalmi művek nyelvi gesztusaitól is. Tudjuk, Kazinczy bámulatos nagy előkészítő munkát végzett a fordításhoz (tudható, hogy a megjelent változat a hetedik volt!), s rengeteg már eltűnt nyelvi megoldást keresett fel a régebbi irodalomból, s mérlegelés során igen sok olyan archaizmussal élt, melyek – ismeretlenségük révén – neologizmusként hatottak, másrészt azonban kérlelhetetlen bátorsággal nyúlt a szándékolt idegenszerűségek irányába is, akár a nehezen érthetőség vádját is hajlandó volt esztétikai elveinek érdekében visszautasítani (hisz még barátja, Dessewffy József is nehezményezi az egyes homályosabb helyeket). Tanítványai és hívei viszont éppen a fordításnak kihívóan újszerű jellegét dicsérték, s azt értékelték, hogy Kazinczy vállalta az irodalmiságnak ugrásszerű megújítását is. Az ifjú Kölcsey azt reméli, hogy ily típusú fordítások frissítik fel leginkább az irodalmi nyelvet („Poesisünk ’s nyelvünk ezen Caledoniai Némettel még legtöbbet fog nyerni, ’s ezt jövődében is legtöbbben fogják Uram Bátyám után csinálni”²²); Bölöni Farkas Sándor pedig a fordításnak radikális másságát is észleli és dicséri, s *újságát* olyannyira a legfontosabb eredménynek tekinti, hogy e művet az eddigi teljes Kazinczy-korpuszsal is hajlandó szembeállítani („s csak egyedül Te voltál erre híva, hogy ezeket kiáld; az Istenért, ne térj többé vissza a régi Kazinczyra, hidd el, hogy sugallatod kárhuzatos ugyan sokaknak, de szent sugallat az még is.”²³).

E fordítói-írói elvek a maguk korában heves vitát kavartak, s erőteljes elutasításban is részesültek (a korabeli elvi elutasításra csak egy fontos véleményt idéznék a nagyon jeles Teleki László leveléből, aki épp a sokféleséget, a szabad variációs törekvést tekintette Kazinczy legnagyobb vétkéül: „Én úgy vélekedem, hogy valamint más nyelveknek, úgy a Magyarnak is törsökösen csak egy Stylussa vagyon, azért meg vallom, hogy az Úr[nak] a Stylus külömbőségéről való vélekedésére reá nem állhatnék. Jól tudom én, hogy minden nyelvben változik a Stylus neme, a szerint a mint az ember véle vagy a Köz Beszédben, vagy a

²¹ Kazinczy recenziója az *Ó és új magyar* című könyvről, Tudományos Gyűjtemény 1817, XII. füzet, 89.

²² Kölcsey Ferenc Kazinczyhoz, 1815. április 8-án. KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés*, I., 1808–1818, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas, Budapest, 2005, 365.

²³ Bölöni Farkas Sándor Kazinczyhoz, 1819. júl. 18. KazLev XVI., 458.

Levelezésben, vagy az Oratiókban, vagy a Poémákban él: sőt aztis meg engedem, hogy a kötött vagy köttetlen beszéd minemüségéhez képest még sok változásokat, 's kissebb el osztásokat szenvedhet; de maga a Stylus nem változik. A stylus tisztaságának, meg határozottságának, a nyelv Geniussának mindenüt meg kell maradni, tsak a tzifrasága, fel emelkedettsége változhatik.”),²⁴ s a szakirodalom sok tekintetben máig sem bocsátotta meg Kazinczynak merészségét és kockázatvállalását. Hisz még Kazinczy egyébként elfogult monográfusa, Váczy János is, száz év elteltével is, miközben sok szépséget kétségtelenül észrevesz a fordításban („a nyelv zenéje egyetlen művében sem olyan fülbemászó, mint az Ossiánban [...] az Ossián-fordításnak vannak olyan lapjai, a melyeknél szebbet Kazinczy soha sem írt”), magát a radikális gesztust egy tiszta, egyszerű, népies, általa „természetesnek” vélt közérthetőség nevében csak korholni tudja: „A mit Kazinczynak a népiest legtöbbször megvető ízlésétől nemigen várhatnánk, legalább a törekvést látjuk, hogy az elbeszélés naiv hangját is visszaadja. De éppen ez legkevésbé sikerül neki, mert nem természetes, hanem mesterkéltnél eszközökkel óhajtja elérni. A régiességgel szeretné a naiv hangot megközelíteni, de a régieskedés semmikép sincs hatalmában. [...] a régi költemények hangjának alkalmazásának cserben hagyja minden képessége, mivel mindehhez a népköltészet gazdagabb ismerete, mintegy ihletése vagy sugalmazása [...] lett volna szükséges, mi ő benne hiányzott. S a helyett, hogy a régi magyar költők megszépített nyelvét próbálta volna használni, a saját korabeli, tulajdonképp a maga irodalmi nyelvét önkényesen akarja régiessé átalakítani [...] Tiszta sor, hogy ez önkényeskedés csak kudarcot vallhat. Itt már semmi mesterkedés nem segíthet.”²⁵ Ám e mögött a – sok szempontból máig élő – bíráló irodalomszemlélet mögött alighanem az a 19. századi realista-népies stílusideál, magát egyszerűnek és természetesnek állító irodalomszemlélet dereng fel, mely nem elsősorban esztétikai, hanem irodalompolitikai, nemzetnevelői-diadaktikai princípiumok alapján kívánta osztályozni az irodalmat a nép-nemzeti ideológia jegyében, s amelynek fényében Kazinczynak kétségtelenül arisztokratikus irodalomfelfogása, sok szempontból ezoterikus ízlése – a nyíltan vállalt külföldi példakövetés általánosságán túlmenően is – egyszerűen idegenszerűnek, s így tévedésnek tűnt fel, feltevésem szerint nem elsősorban

²⁴ Teleki László Kazinczynak, 1816. jan. 16. KazLev XIII., 423.

²⁵ VÁCZY JÁNOS, *Kazinczy Ossián-fordítása*, Magyar Nyelv 1918, 7–15., idézet: 12. Ugyanez a szemlélet él abban a sok évtizeddel később keletkezett nyelvészeti áttekintésben is, melyben Kazinczy Osszián-fordításának csak egyes szavai és megoldásai keltenek figyelmet (legtöbbször: elítélést), s a vállalkozás egésze csak bírálatot von magára – az esztétikai megértésnek minden árnyalata nélkül: „A sejtelmes hőskor iránti rajongást sugárzó, mesterkélebb (és utóbb úgysis hamisításnak bizonyult) ossziáni énekeket valóban nemigen kellett (lehetett?) volna csak a neologizmusoktól hemzsegő, akkori szentimentális kifejezés-kincsel hatásosan lefordítani.” TOMPA JÓZSEF, *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Akadémiai, Budapest, 1972, 94–95.

szótári vagy szintaktikai nyelvisége, hanem inkább esztétikai elkülönöződése révén (ahogy Váczy e cikkének más helyén még nyíltabban fogalmaz: „*akart szokatlanságát és tudatos idegenszerűségeit kevésbé értjük...*”). Holott Kazinczy nyilvánvalóan olyan művet akart létrehozni, mely éppen szokatlansága, újszerűsége, azaz idegenszerűsége révén nyeri el esztétikai autonómiáját; s vállalkozásának merészségét talán épp az szemlélteti a legerőteljesebben, mily hatalmas különbség feszül az ő irodalmisága valamint a következő teljes Osszián-fordítás célkitűzései között: míg Kazinczy szándékosan *teremt* a szövegnek szokatlanságát és homályosságát, addig Fábíán Gábor majd az eredeti szöveg tárgyi homályosságát fogja okolni a nehezen érthetőség miatt, mintegy referenciális nehézségként állítván be a műnek azon sajátosságait, melyeket Kazinczy nemcsak hogy javallt, hanem teremtett is.²⁶ Kazinczy feltehetően azért választotta épp Ossziánt a kísérlet tárgyául, mert Ossziánnak nemzetközi és hazai elismertsége mintegy garanciát nyújthatott arra, hogy nagy és jelentős mű is szólhat úgy, ahogy a megszokott hazai kánon nem szokott (továbbá bizonyára belejátszott a választásba az is, hogy Osszián „eredetije” ismeretlen volt, ismeretlen nyelven íródott, a művet mindenki csak fordításokból ismerhette – így a közvetlen fordítói-nyelvi kontroll érvénye eleve rendkívül szűken érvényesülhetett).²⁷

Úgy vélem, Kazinczy legnagyobb, s leginkább tiszteletre méltó fogása ebben az esetben abban rejlik, hogy esztétikai céljainak megfelelően vállalta: *kitalált* nyelven írja meg azt a művet, melyet korának irodalmárai konvencionális (vagyis az adott korszak kiemelkedően uralkodó konvenciója alapján konstruált) nyelviséggel olvastak és fordítottak (amint mondja: „Osztán az illy erejű Poeta’ fordításában a’ millyen a’ mi Ossziánunk, a’ nyelvnek is egészen másnak kell lenni mint a’ mindennapi nyelv. Ezt pedig még az Írók sem akarják vagy érteni, vagy megvallani.”).²⁸ A kitalált nyelv koncepcióját teoretikusan is sokszerűen próbálta

²⁶ Vö. Fábíán védekezését: „ha fordításom a szokatlan olvasó előtt homályosnak fog tetszeni, azt ne nekem, hanem az eredeti mívnek tulajdonítsa”. *Osszián énekei*, az eredeti gael mértékben fordította FÁBÍÁN GÁBOR, I., Budán, A Királyi Egyetem betűivel, 1833, XXIV.

²⁷ E probléma némileg groteszk megjelenéseként érdemes olvasni azokat a korabeli töprengéseket, melyek azt célozták meg, hogy vajon melyik nem eredeti nyelvű, legtöbbször: melyik német fordítás lehetne a leghívebb... A problémát szemlélteti Batsányi állásfoglalása Rájnis Józseffel szemben: „Ezt a nagy Poétát én sem fordítottam ugyan az eredeti nyelvből; és, mivel a mennyire tudom, előttd-is esmérletlen lévén a régi Kaledoniai nyelv, Te sem vetheted-össze az eredeti írással fordításomat: de, mivel azok a felséges Kőltemények MAKFERSON Ánglus fordítása után majd minden nevezetesebb Európai nyelvekre által-tétek, s én-is külömb-féle fordításokból fordítottam: azt tsak elegendő-képpen észre vetheted volna, ha illendőül s méltán énekeltem-e nyelvemenn azt a ditső Bárdust...” BATSÁNYI János, *Tóldalék a Magyar Museum III-dik negyedéhez* (1789) = Uő., *Prózai művek*, s. a. r. KERESZTURY Dezső – TARNAI Ándor, Akadémiai, Budapest, 1960, 175. (*Batsányi János Összes Művei*, 2.)

²⁸ Kazinczy Wesselényi Miklósnak, 1814. dec. 25. KazLev XII., 276.

elfogadtatni, de persze a korabeli nyelvészeti diszkurzus korlátai közül ő sem tudott teljes mértékben kitörni, s megmaradt az egyes megoldások licentia-szerű felfogásának területén (amikkel kapcsolatban legfeljebb az egész nyelvhasználat történeti kifejlésének utópiájával bizonyított – érvelésében időnként itt is bennragadván a korabeli nyelvművelő grammatizálás korlátai között: mikor elfelejti, hogy a kitalált nyelv érvényességi határai nem nyúlnak túl az esztétikai megnyilvánulások határai, azaz az irodalom keretein kívül nem alkalmazhatók, akkor – legalábbis az érvelés logikája szerint – maga is lemond az esztétikai autonómia igényéről!), holott célkitűzései elvileg ennél sokkal többet is tartalmaztak, vagyis a honosítandó vagy már honosított izlés kettős jellegét: a hazai nyelven előadott és elfogadott műnek távolságtartását mint az idegenszerűségnek „természetességét”. E törekvését az legitimálhatta, hogy az ossziáni világ magyar megjelenítéséhez nem volt tárgyi (referenciális) „szükség” új szavak gyártására, hisz az a tárgyi, képi, képzetbeli világ, mely itt előttünk áll, nem „új” jelenségeket mutatott be: a bevezetett „új” nyelvi megoldások, melyek az esetek többségében variációkat, variációs lehetőségeket használtak ki és kínáltak fel, mind csak esztétikai célokat szolgáltak, s ráadásul a ritka szavak eseteinek többségében nem is mint „most csinált” kifejezések, hanem mint felelevenített, a régi írott irodalomból alapos filológiai munkával kiszemelgetett fordulatok léptek elő: a neológ megoldások itt, ez esetben, nyelvészeti szemmel nézve, sokkal inkább archaizmusoknak minősülhetnek (vö. pl. a „sikárlott barkócza”, „csataj”, „vadkan”, „damasz” stb. példáit).²⁹ Kazinczy Ossziánjának nincs a korabeli köznyelvben vagy a közönség tudott, akart irodalmi nyelvben ekvivalense: épp ebben rejlik esztétikai ereje – s feltehetően ebből eredeztethető nem nyelvészeti, hanem irodalom-esztétikai hatása is (pl. az a fontos vélemény, mely szerint valaki épp azt nem győzi csudálni, „mely szép játékot tesznek a’ Hősénekben ’s régi kor’ énekében a’ szokatlan szók és szóllások”³⁰ – a nyelvi különlegességeket az esztétikai „játék” nevében javallja!); az persze mindehhez hozzáteendő, hogy mikor Kazinczy a szépíró nyelvi jogairól értekezik, e jogok érvényét nem mindig hagyja meg a szépirodalmi alkotás határain belül („Mi köztünk még mindég paradoxon az, hogy a’ Szép-Iró, ha ugyan az, szabad hatalmu Ura ’s Törvényszabója a’ Nyelvnek, mint a’ Grammaticus, ha csak Grammaticus, csak őrje, rabja; ’s hogy az állítás nem szenved kérdést, azt az Iskolák is tanítják. Ne féljünk hogy a’ Szép-Iró ezen hatalmával vissza-él. ...”).³¹ Ám amikor pl. a következő romantikus generáció

²⁹ Vö. pl. keresését a nyelvtörténész Horvát István munkáiban: „Épen most van tollam alatt Ossián. A’ Horvát’ szavainak ott nagy hasznokat veendem; a’ sudamos-zamosnak – mikor Árpádnak nyers sarjai tolták a’ gyántás felhőt. Ez a’ gyántás nyilván gyántás lesz.” Kazinczy Pápay Sámuelnek, 1814. szept. 21. *Uo.*, 93.

³⁰ Kazinczy Horváth Endrének, 1816. jún. 8. *KazLev XIV.*, 224.

³¹ Kazinczy Helmecky Mihálynak, 1816. febr. 11. *KazLev XIII.*, 481.

az ő irodalmi művei közül elsősorban az Osszián–fordítást hasznosítja, akkor alighanem e radikalitás elismertetésének lehetünk tanúi. A következő generáció Osszián–fordítója, Vörösmarty barátja, Fábrián Gábor például teljes elismeréssel szól a műről („Kazinczynak ezen fordítása olyan, minőt csak e nemben olly nagy névtől vární lehetett...”),³² máshol pedig Vörösmartyban is épp azokat a gesztusokat dicséri meg, melyek nyilván kazinczyánus indíttatásúak, a *Tündérvölgyről* szólván: „Ez a hős hazugság, Édes Barátom, nékem kimondhatatlanul tetszik. [...] A benne hangzó Osszián tónusból, mégha ponyván fogja is árultatni Barátom, ki fogja látni a kinek esze van, hogy ez egy olyan embertől került, ki Apollónak és a Muzsáknak kedvelt Felkentjek. Nagyon szeretem az első sorban ezt a soloecismust is: »Kicsoda engemet felkeltett álmomból?« Azt mondja a Nagy Mester: »Nem botol a ki helyén tudva s akarva botol.«³³ Mikor Fábrián épp a nyelvi normaszegést tekinti kitűnőnek, akkor mintha közvetlenül is a „Nagy Mester”, Kazinczy nyománjárna (nyilván épp ezért hivatkozik a „soloecismusra”, azaz a Kazinczy által legfontosabbnak tekintett költői alakzatra!) – de ugyanígy ossziáni ihletűnek értelmezhető az a kitétel is, miszerint Vörösmarty műve „hős hazugság” lenne.³⁴

Hiszen Kazinczy számára az ossziáni mű legfontosabb mozzanata az az esztétikai autonómia lehetett, amelyre egyébként oly kevés példát látunk a kor irodalmában (e téren is híven követi ifjúkori ideáljait: „mert én valamint minden egyéb fordításimban, úgy itt is, egyedül Artistának kívánok tekintetni; a ki a Táblán nem a Sujetet, hanem a Festő munkáját, etsetjét, s tüzét nézi”);³⁵ nyilván

³² FÁBIÁN I. m., *Előbeszéd*, XVII. Fábriánnak csak annyi kifogása van Kazinczyval szemben, hogy helyteleníti a verses mű prózai fordítását.

³³ Fábrián Gábor levele Vörösmartyhoz, 1825. VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése*, I., s. a. r. BRISITS Frigyes, Akadémiai, Budapest, 1965, 76–77. (*Vörösmarty Mihály Összes Művei*, 17.) Az utalás Kazinczynak *Soloecismus* c. epigrammájára utal a *Tövisék és virágok* közül.

³⁴ Itt említhető meg, hogy Kazinczy Osszián–fordításának legfontosabb irodalmi hatása minden bizonnyal Vörösmartynak jó okkal sokat emlegetett osszianizmusában csúcsozott ki. Vörösmarty olvashatta e fordítást (csak illusztrációként: a *Hábador* [1826] minden bizonnyal a Kazinczytól verses drámaként prezentált *Komhála* imitációjaként fogható fel; s a *Helvila*-versek is eredetileg *Komhála* név alatt fogalmazódtak; Hajna neve eredetileg *Kolma* lett volna! stb.), s teljes huszas évbéli költészete is értelmezhető úgy, mint a kazinczyánus ossziáni ideál és hagyomány újráirási kísérlete. Egy ilyen interpretáció nagyszabású kísérlete olvasható ki Borbély Szilárd igen tanulságos esszéjéből, mely szerint az ossziáni hatás elülte után Vörösmarty teljes „költői világa leszűkül, s ezzel párhuzamosan vált nyelve is retorikus, patetikus hivatali költészetté a harmincas, negyvenes években”. Lásd *Homonna völgye. Egy töredék Vörösmarty (Irodalomtörténeti széljegyzetek)* = VÖRÖSMARTY Mihály *Válogatott versei*, szerk. BORBÉLY Szilárd, Palatinus, Budapest, 2005, 203–223. (Különösen a *Zsákutcák: az osszianizmus, Zsákutcák: az őseposz* c. fejezetek.)

³⁵ KAZINCZY Ferenc, *Jelentés a Bácsmegyeynek össze-szedett levelei előtt* (1789) = Uő., *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek*, s. a. r. BODROGI Ferenc Máté – BORBÉLY Szilárd, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2009, 117.

ezért propagálja programszerűen azt a művet, mely – miközben imponáló fölényvel opponálja és kerüli a lineáris történetmondás narratívájának csábítását – elsősorban az ismétléses variáció szerkesztési elvére épül, folyamatosan szubjektívizálja az elbeszélte történetet, gyakori víziókat illeszt be a narrációba, s állandóan cserélgeti a narrátornak beszédszituációját; s melyben a narrátor önmagáról sokszor mint harmadik személyről beszél, s folytonosan váltogatja megszólított-jait is, tökéletesen elbizonytalanítván az elhangzó beszéd aktuális szituáltóságát. S mindehhez járulhatott az a formaalkotási neologizmus, hogy Kazinczy a próza-fordítást is szinte ritmikus, numerikus szintaxissal fordította (ha összehasonlítjuk a versben – no persze mai szemmel nézve szabad versben – fordított részt a prózai fejezetekkel, a sortördelésen kívül semmiféle különbséget nem fogunk felfedezhetni, a versekben is a nagyon erősen gondolatritmikus numerus fog dominálni).³⁶ Kazinczy alkotó nyelvisége itt egyáltalán nem a szócsinálási neologizmusokban merül ki, hanem retorikai váratlanságával hat: a gondolatritmikus szintagmatika, a nagyon merész inverziók, a folyamatosan alkalmazott interjecciónok, a váratlanul cserélgetett megszólítások állandó beiktatása, s ennek következtében a beszédszituációk állandó váltogatása, a nagyon különös birtokos szerkezetek megőrzése és erőltetése, a szokatlan igei vonzatoknak provokatív használata, a rengeteg megmagyarázatlan idegen földrajzi és személynév előfordulása oly különleges nyelvi atmoszférát teremt, mely egyáltalán nem magyarázható közvetlenül az eredetinek formai sajátosságaival sem (hiszen a sok más magyar fordítás éppen *nem így* adta vissza ugyanezeket...). Csak néhány rövid, de erős példát hoznék minderre (az első kötetből):

Hadizaj terjed szárnyról szárnyra, omlást parancsolva, véresen, tűzzel, mint száz csattanó pörlyötől a műhely, kiknek a koh szikrát perczeg. (21.)

³⁶ Illusztrációként hadd álljon itt a *Kath-Lóda* eposz első énekének néhány prózai sora, s mellette a versbe tördelt *Komhála* (drámai költemény) egy versszaka a bárdok kórusából – szembeszókó különbségek sem verstani, sem retorikai, sem stilisztikai szempontból nemigen mutathatók ki. „*Kath-Lóda*: »Regéje az hajdan időnek! Miért hagyád-el illy hirtelen füleimet, soha nem látott bújdosó, te, ki Lórának barcsájit ingatod? Nem hallom én távol folyamoknak harsogását, nem a lant zengzetét a bokros ravatalokról. Malvína, jer, Bárdod kiáltoz; hozzád-vissza néki lelkét, hozzád-vissza, o te hókéz! [...] Duthmarúno, halál fegyvere, Kromglász, te bátor pajzsrántó, Sztruthmor, ki szüntelen a csaták szárnyait lakod, Kormár, kinek hajóji tengereket hasgatnak, te, ki rettegést nem ismersz, mint az ég tűzének futása a sötéten-zúgó fellegeken, rajta, vegyetek-körül engemet ez ismeretlen földön!» (I. köt. 133-134.) *Komhála*: „Lássátok! a leányt / Lángok ölelgetik, / A hold sugára lelkét félkapá! / Körösded a ködfellegekből / A hősnem Lelkei néztek alá; / Zsarnó vagon ott a bús szemöldöddel, / Tüzes szemekkel ott Fidallán, / Ha kelend halmáról hókeze? / Ha fog ismét zengni szép szava? / Keresni fogják a leányok, / Találni nem fogják a széphajút!” (I. kötet 175.)

Édest tűnjön nekünk az éj; zengjen kedv a búban nekünk. (24.)

Ki amott a dombon az a komor, futása tompa dörgésében? (93.)

Kies a te szózatod, mint a harmat, mely a tetők oldalait elhinti, midőn a nap keresztültör a ködön. (109.)

Délczeg paripák intezője, fejedelme a kardnak s a meghegyezett dárdáknak! (112.)

...s ezer agár röpüli-végig a fenyért... (125.)

Honnan a történetek özöne? ha apadnak-el az enyésző idők? hol rejti-el ikerfejét a nap? Sűrű lassú ködfellegben mellynek oldalai tarkák a hősek tetteik-től. Tekintetem ellehelt nemfajzásokon nyugszik. Gyéren jelennek előttem mint a hold virradó fénye a völgyhasgató vizeken. Itt emelkedik a kardcsaták zivatarja, ott lakik vidítlan a galád. Nem küld ő soha tetteket a későbbi kornak, melly őtet dalban emlegesse. (155.)

Kazinczy olyan művet alkotott, mely épp azért lesz jelentőssé, hogy megtartja az idegenség távolságát, s nem kívánja bármiféle generalizált nyelvi norma vagy közízlés nevében eliminálni a különlegességet – vagyis azt, hogy az esztétikai alkotás a kitaláció birodalmában, s így a kitalált nyelv területén létezik. Általános célkitűzéseiben, az idegen/eredeti szembenállást figyelvén, folyamatosan a sokféle idegenségnek (nemcsak nyelvi, hanem elsősorban esztétikai idegenségnek!) és az eredeti magyarságnak folyamatos kölcsönhatását propagálja és képviseli (vö. pl.: azt az önleírását, mely a leglátványosabban mutatja tájékozódásának sokirányúságát, s ugyanakkor hagyománykötöttségét is: „Mir sagt man nach, dass man in meinen Epigrammen den Schüler der Griechen, in Ciceros u. Sallusts Übersetzung den der Römer findet, dass ich in Marmontel u. Boufflers u. Clavigo francos, in Emilia Galotti deutscher, in meinen Sonetten Ital. in Ossian Hös-világ lakosa, im Vak Lantos eldödi Magyar bin – Magyar mindenhol, de nem mint az a' Magyar, a' ki idegent soha nem látott, nem mint az a' Német, a' ki magyarúl jól megtanúlt, hanem mint az a' Magyar, a' ki a' maga nyelve szépségei mellett a' másokét is érzi, és a' mit felvehetőnek néz, mind azt felvenni igyekszik.”);³⁷ s e fordításában, céljait a történetiségnek, azaz a régi/mai szembenállásnak kérdéseire is specializálván, tulajdonképpen azt az ideált valósította meg,

³⁷ Kazinczy Mailáth Jánosnak, 1818. máj. 31. KazLev XVI., 55.

amit – paradox módon – éppen az a nagy konkurens, Batsányi János fogalmazott meg a legnyíltabban, aki írásaiban és Osszián-fordításaiban korántsem lépett fel oly radikális esztétikai modernséggel, mint Kazinczy: „Én úgy akarnám Ossziánt fordítani, amint talán énekel vala, ha magyar volt, s most élt volna (a nyelvnek mostani állapotjához képest szólván)”³⁸ – vagyis egyszerre teremtené meg és szüntetné meg a történeti különbségeket, s a modern újrafogalmazás során mégis meghagyná a távolságtartó idegenséget; a nyelvhasználatot egyrészt régiként kívánja feltüntetni, másrészt mindezt „a nyelvnek mostani állapotjához képest” tenné, azaz szövegének egyértelmű aktualitást tulajdonítana – elhatározása értelmében tehát *kettős* jellegű művet kíván prezentálni (amint a műhöz írott *Bévezetésben* ki is mondja, hangsúlyozván a szemléletnek és nyelvteremtésnek történetiségét és történeti vonatkozathatóságát: „...Költőt, s régi Költőt, s illy sok-sajátságú Költőt nem illik úgy szólaltatnunk a hogy mindennapi munkáinkat írjuk!”).³⁹ A költőiség e téren egyszerre érvényesül a szinkron aktualitás modalitásában és a történeti régiség egyszerre eltávolító és elidegenítő, valamint közelítő, „szívhez szóló” módon rokonító felelevenítésében: „Lelkemben ének kél; érzem a múltak örömet”⁴⁰ (külön felhívnam a figyelmet a „múltak” fordulatának többes számú megjelenítésére!).

Mindez persze nem azért érdekes a mai irodalmiság számára, merthogy Ossziánnak bármiféle máig élő hatása lenne – maga a mű nyilván kiesett az újraolvasható művek kanonikus halmazából (Kazinczy fordítását pedig tapasztalatom szerint a szűkebb szakma sem szokta olvasgatni), hanem elsősorban azért, mert Kazinczy, mikor újításainak a köz érthetőség szerinti vádoltatását visszautasítja, nagyon erősen előlegezi a befogadás-esztétikák szemléletváltását is: a mű nevében erőteljes, s a maga korában meglehetősen szokatlanul határozott, az íróval analóg elvárásokat fogalmaz meg a befogadóval szemben is: „Természetesbb az a vád, mint hogy a gondos Író előtt váratlan lehetne, hogy munkája nem értetetik; de midőn azt adjuk-meg, hogy az Írónak megérthetőnek kell lenni, mi viszont kérdésbe-vehetlen jussal azt kívánjuk, hogy az Olvasó érthető legyen; mert a hiba úgy lehet az eggyik félé, mint a másiké”,⁴¹ s ennek alapján a mű nyelvi megformáltságát nem egy általános és absztrakt nyelvi norma szempontjából kívánja meghatározni, hanem a szerzői szándék, a mű szövege és a befogadói elvárás hármasságának összjátékából eredezteti. Állásfoglalásait, melyek ismeretes

³⁸ Batsányi Kazinczyhoz, 1802. június 16. KazLev XXIII., 52.

³⁹ *Ossziánnak minden énekei...*, I., XIV–XV.

⁴⁰ *Uo.*, II., 85.

⁴¹ *Uo.*, XV. Máshol: „Általában itt az inkább a kérdés, *ki* olvas, mint hogy *mit* olvas [...] s ne feledjük, hogy valamint van jó Író is, úgy jó Olvasó is, rossz olvasó is van...” Kazinczy recenziója az *Ó és új magyar* című könyvről: Tudományos Gyűjtemény 1817, XII. kötet, 102., 90.

módon a műveletlenebb közönség, az általa *Pöbelnek* nevezett tömeg kulturálatlanságát ostorozták (vö. pl. ...műveimnek „mindenike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessen”) ⁴² a maga korában (s a népies irodalom vonzásában nagyon sokáig később is) egyszerűen ízlésarisztokratizmusnak és ezoterizmusnak állították be; talán szerencsésebb lenne ma már bennük az irodalom befogadóközpontú szemléletének képviselőtét is meglátni és elfogadni. Továbbá az is igencsak figyelemre méltó, hogy az újabb magyar irodalomnak igen sok játéka fel tudja idézni Kazinczy ekkori egyszeri próbálkozását, s a kitalált nyelv gesztusa, úgy látszik, ma különlegesen erősen érvényesül. Weöres Sándor fantasztikusan historizáló nyelvteremtése a *Psychében*, Márton Lászlónak posztmodernként kitalált magyar barokk költészete vagy elképesztő Novalis-fordítása, ⁴³ Kovács András Ferencnek bravúros, a történetiséggel állandó intertextuális játékokat folytató költeményei (kivált kuruc táncszavai a *Saltus Hungaricus* kötetben), vagy a próza területén Esterházy Péternek Csokonai Lili néven írott *Tizenhét hattyyík* című regénye (1987) mind a régiség/maiság tengelyén folytatott archaizáló nyelvújítás gesztusait prezentálják, egyszerre képviselvén a hagyomány idegenségének átsajátíthatósági valamint radikális újításkényszert hozó dilemmáit; továbbá, az előzőektől természetesen elkülönítve, itt említhető meg Tandori Dezsőnek nyelvileg talán legszélsőségesebb kísérlete is, mely egy nem létező, beszélhetetlen, egyértelműen (azaz grammatikailag) nem is olvasható nyelv költészeti megelevenítésére tör a *Koppar köldüs* című kötet (1991) verseiben, a költői megszólalásnak önmagában vett és önmagára vetített idegenségét mint a költői megszólalás egyik lehetséges alapesetét mutatván fel. E vállalkozások mind azt bizonyítják, hogy az ilyen típusú esztétikai törekvéseknek akkor is van értelmük és hagyománytörténésük, ha tisztán nyelvi megközelítésük valóban nem kevés nehézséget is hozna magával. E költészeti „irányzatnak”, melynek legfőbb jellemzője alighanem „a kulturális időrend összezavarása” lehetne, bizonyára teljes joggal adta Szigeti Csaba az oximoronszerkezetű „radikális archaizmus”-elnevezést, ⁴⁴ s Kulcsár Szabó Ernő

⁴² Levele Kis Jánosnak, 1801. nov. 21. KazLev II., 445. Másol, pl.: „Az én tudományom nem lehet sokaké, valamint Nyelvem nem az Élet és az Írás alantabb Nyelve, hanem a Poesisé.” Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1819. jan. 2. KazLev XVI., 270.

⁴³ Mivel e versek csak kevésé ismert kiadványban jelentek meg, szemléltetésként talán nem érdektelen egy versszakot idézni közülük: „Márs- & Apollonál és Vénusnál az ágyon / sokat forogtam én örök babérra vágyón / de most enyész-Verem szegény engem kerít el / ősi harmattal & bánatos kikericcel...” MÁRTON László, *A' Pásztorág el-múlása 's fel-támadása. XXV Purgomák... = „KOVÁTS!” – Jelenlét-revű*, Magvető, Budapest, 1986, 70–77. (*JAK-füzetek*, 23.) A különlegesen érdekes fordítás: NOVALIS, *Heinrich von Ofterdingen*, ford. MÁRTON László, Helikon, Budapest, 1985.

⁴⁴ „A nyelvi archaizálás vagy életveszélyesen közel kerül a hamisításhoz – kivéve, ha a választott történeti nyelvállapothoz képest anakronisztikus –, vagy egy sosem volt nyelvi kimérát, nyelvi szörnyszülöttet teremt, egy harmadik, *közötte nyelvet* a mai és egy régi nyelvállapot között. [...] A költőnek ekkor a kiválasztás révén, tegyük hozzá, rendkívüli erőfeszítéssel, *ugrást* kell végre-

is teljes joggal fedezte fel az ily típusú költészetben a kulturális emlékezetgyakorlatoknak egészen speciális tendenciáját, mikor (Kovács András Ferenc esetében) „a kulturális memóriának, az emlékezet újraírásának költészeti kísérleteként” határozza meg ezt a poétikai világot, s azt hangsúlyozza, hogy „nem a lírai én, nem a vers beszélője lesz a közlés voltaképpeni alanya, hanem a nyelv vagy a játék maga”, minek következtében „a hagyomány jelenléte” a továbbiakban „nem »egyidejű« temporalitásként válik érzékelhetővé”.⁴⁵ S mindennek fényében – a Kazinczy-kori és a mai irodalmiságnak kettős, kétirányú szorításában – talán az a költői sor is másként lenne olvasható, mely a 19. század vége felé Thaly Kálmán, Endrődi Sándor, Zempléni Árpád archaizálóan imitativ költészetében lelhető fel, s melynek legmagasabb teljesítményeként alighanem Ady Endrének kurucciklusa értékelhető. Mindezek a régebbi és mai kísérletek ott tudhatják maguk mögött Kazinczy nagy vállalkozását, melynek elméleti tanulságát akkor sem győzhetjük ismételni, ha persze Kazinczy talán nem így fogalmazta volna meg: a költészet mindig kitalált, a mindennapi nyelvhasználattól távoli nyelven szólal meg.

hajtania [...] költeményének formai múltja és jelene között.” SZIGETI Csaba, *A hímfarkas bőre. A radikális archaizmus a mai magyar költészetben*, Jelenkor, Pécs, 1993. Kivált az I. 1. fejezet: *Néhány szó a radikális archaizmusról. Esszéisztikus bevezető*, 7–20. Az idézet: 16–17.

⁴⁵ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Poesis memoriae: Lírai mnemotechnika és kulturális emlékezet*. Kovács András Ferenc pályakezdése = Uő., *Szöveg – medialitás – filológia. Költészettörténet és kulturalitás a modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2004, 245–267. Az idézetek: 246., 249., 258.

„Reménységtől s félelemtől szabad lélek”

*Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről
és a működő rendi alkotmány korának¹ politikai kultúrájáról*

1825. augusztus 28-án, vagyis alig néhány nappal az 1825–1827-es diétára küldendő zempléni követek botrányoktól sem mentes megválasztása után Kazinczy Ferenc levelet írt barátjának-pártfogójának, gróf Dessewffy Józsefnek, amelyben – nem először – megvédte Szemere István első alispán követté választását. Legfontosabb érve így szól: „Szeretem én aki Montesquieut, Filangierit, Beccariát, Sonnenfelset megtanulta: de az én vélekedésem szerint a követben semmi sem kívántatik annyira mint a reménységtől s félelemtől szabad lélek, s én Szemerét ilyenek ismerem.”² Mint még majd látni fogjuk, korábban számos más név is felmerült a lehetséges jelöltek között (például a majdani második követ gróf Schmiddegg Ferenc, továbbá Dókus László főnótárius és báró Vécsey Pál is), akiknek alkalmasságát nem egyszer maga Kazinczy is elismerte leveleiben, mégsem mulasztotta el, hogy újra és újra kifejtse „szemereista” (a kifejezés Kazinczytól származik) álláspontját.

Az alábbiakban következő gondolatmenetnek ez a levélrészlet lesz a kiindulópontja. A kérdés pedig, amelyre választ keresek majd, az, hogy miként férhetünk hozzá azokhoz a mindennapi tapasztalatokhoz, tudáshoz, ahogyan a kora újkori magyar politika szereplői megértették, megfogalmazták és egymással megvitaták saját valóságukat? Diszkurzív politológiai³ esettanulmányról lévén szó, a

¹ A szövegben, meglehetősen önkényesnek tűnően, szinonimaként használom a „működő rendi alkotmány kora”, a „kora újkori magyar politika”, az „ancien régime politikája”, az „1848 előtti magyar politika” és a „hosszú 18. század” kifejezéseket. Ennek indoklásához lásd KOVÁCS Ákos András – SZŰCS Zoltán Gábor, *Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát?* Korall 2009/4., 147–174.

² KAZINCZY Ferencz *levelezése*, I–XXIII., kiad. VÁCZY János – HARSÁNYI István – BERLÁSZ Jenő, MTA, Budapest, 1890–1960, KazLev XIX., 4519. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Újhely, Aug. 28d. 1825. (A továbbiakban: KazLev.)

³ A diszkurzív politikatudomány fogalmához lásd SZABÓ Márton, *A diszkurzív politikatudomány alapjai*, L'Harmattan, Budapest, 2003.

hangsúly jelen esetben a politikai gondolkodást strukturáló nyelvi eszközökön és azok történeti összefüggésein lesz. Állításom pedig az, hogy Kazinczy gondolatmenetét és preferenciáit akkor érthetjük meg a legjobban, ha a „reménységtől és félelemtől szabad lélek” fogalmát mint egy a kortársak számára is könnyen azonosíthatóan sztoikus cselekvési norma, a *politikai* szabadságot a külső függőségtől való belső megszabadulással azonosító eszmény kifejezését fogjuk fel.

A félreértések elkerülése végett, le kell szögezmem, hogy a sztoicizmus fogalmát jelen esetben némiképp speciális értelemben, mint politikai nyelvet,⁴ azaz bizonyos, hosszabb távon és többek által együtt használt és egymással hol lazán, hol szorosabban összefüggőnek tekintett fogalmak, retorikák, stílusok körét és hozzájuk társuló elméleti és politikai előfeltevések bizonyos csoportját érteni.

Ilyen szempontból fogalomhasználatom és gondolatmenetem összevethető a sztoicizmusnak a magyar politikai kultúrában betöltött szerepéről Bene Sándor (17. századra vonatkozóan), Takáts József és Dávidházi Péter (19. század közepe) által leírtakkal.⁵ Mi több, éppen az ő munkáikra támaszkodva merem azt állítani, hogy a sztoicizmus a magyar politikai kultúrán belül, különösen a működő rendi alkotmány korában, s annak közvetlen utóéletében (hiszen az attitűdök, szocializációs minták, értékek stb. lassabban változnak, mint a politikai rendszerek) több volt, mint egy többé-kevésbé ismert, s időnként felemlgetett morálfilozófiai doktrína neve.

Egyfelől ugyanis szervesen beépült a politikai kultúrába, s a politikai önreflexió eszközeként számos, primer módon politikai tartalom kifejezésére szolgált évszázadokon keresztül, mely politikai kérdések aktuálisan ugyan különbözhetnek egymástól, de amelyeket mégis bizonyos mértékig összeköt az a közös vonásuk, hogy éppen ezeket próbálták leírni és kifejezni a sztoicizmusból kölcsönzött konceptuális eszközökkel. Másfelől, bár a sztoicizmus jól megragadható néhány alapvető fogalom segítségével (mindenekelőtt a *constantia*/apatheia fogalma, illetve a *fatum* sztoikus értelmezése révén), illetve, mint más álláspontokkal szembeállítható pozíció (lásd epikureizmus, cinizmus, szkeptícizmus), ez a laza, bár korántsem csak a rekonstrukció során mesterségesen létrehozott egység sem fedheti el a sztoicizmus mint politikai nyelv történetének diszkontinuitásait. Vagyis

⁴ A politikai nyelv fogalmához lásd John G. A. Pocock, *The Concept of a Language and the Métier D'historien. Some Considerations on Practice = The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, szerk. Anthony Pagden, Cambridge UP, Cambridge, 19–38.

⁵ Bene Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és politikum a kora újkorban*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999.; Takáts József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció = A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. Takáts József, Kijárat, Budapest, 2000, 163–176.; Dávidházi Péter, *Egy nemzeti tudomány születése, Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai–Universitas, Budapest, 2004. Lásd még Váderna Gábor, *Néhány Berzsenyi, Párhuzamos életrajzok*, 2003 (kézirat).

azt, hogy a sztoikus fogalmak politikai jelentései mindig a lehető legszorosabban bizonyos konkrét történeti szituációkhoz vannak kötve.

Hiszen azok a mechanizmusok, amelyek eredményeként valaki eljuthatott oda, hogy egy politikai szituáció leírására éppen ilyen nyelvi eszközöket válasszon, nagyon változatosak lehetnek, az egyéni és merőben elvont olvasmányélmények mozgósításától a mindennapi politikai gyakorlatban elterjedt frázisok talán egészen reflektálatlan átvételéig. Megérteni akkor tudjuk az adott politikai szereplő intencióit, ha a lehető legsokoldalúbban igyekszünk rekonstruálni a nyelvi kontextus tényleges szerepét abban a konkrét esetben. Egy politikai nyelv történetét pedig akkor tudjuk, s akkor érdemes egyáltalán megírni, ha ezeknek a szerepeknek a lehetséges sokféleségére is tekintettel vagyunk.

Éppen ezért gondolatmenetem a következő módon épül fel:

(1) előbb az eseménytörténeti összefüggések felvázolására teszek kísérletet, vagyis, hogy milyen eseménysor részeként, mire reflektálva fogalmazza meg Kazinczy a maga „szemereista” álláspontját;

(2) majd, ha csak néhány szempont és példa felvillantásával is, de igyekszem Kazinczy Szemere mellett felhozott érvét az 1848 előtti magyar politikai kultúra összefüggéseiben elhelyezni, hogy megmutassam, Kazinczy pozíciója mennyire nem magányos jelenség ezen a politikai kultúrán belül, s hogy miért is nem az;

(3) ezután vázlatos áttekintést adok a „reménységtől és félelemtől szabad lélek” fordulatának tágabb diszkurzustörténeti összefüggéseiről, amiben Cicero, Seneca, Tacitus művei játsszák majd a főszerepet, s remélem sikerül meggyőzően érvelnem amellett, hogy *spes* és *metus* gyakran együtt járó fogalmai nem jelentéktelen szerepet játszanak a római sztoikusok politikaképeinek formálódásában;

(4) s végül arról, hogy a sztoicizmusnak mint politikai nyelvnek milyen olyan sajátosságai vannak, mindenekelőtt a *politikai szabadság* értelmezésében, amelyek segíthetnek árnyalni a magyar politikai diszkurzustörténetről adott képünket.

Mint látható, írásom valóban esettanulmány jellegű, s nem vállalkozik egy politikai nyelv egész történetének megírására. Elsődleges célom ugyanis az, hogy megkeressem azt a nyelvi kontextust, amely a legmegfelelőbbnek tűnik Kazinczy gondolatmenetének megértéséhez. Vagyis, annak leírásához, ahogyan ő saját korának politikai eseményeit látta. A hosszabb távú történeti összefüggéseket pedig csak ennek a célnak alárendelve tekintem egyáltalán relevánsnak. Ezzel szemben úgy gondolom, egy politikai nyelv valódi történetének megírása, mint feladat alapvetően különbözne egy ilyen esettanulmányétól. Annak ugyanis már nem elsősorban azokról a nyelvi eszközökről kellene szólnia, amelyek segítségével a szereplők reflektálnak saját világukra, hanem mindazokról a tágabb szociokulturális tényezőkről, amelyek meghatározzák, hogy a politikai reflexióhoz

milyen nyelvi eszközök álljanak rendelkezésre. Jelen esettanulmányban viszont az ilyen tényezőkre szinte csak jelzésértékűen utalhatok majd.

1. Eseménytörténeti összefüggések: az 1825–1827-es diéta előtt

Kazinczy – mint arra Völgyesi Orsolya már felhívta a figyelmet⁶ – élénk érdeklődéssel követte nyomon az 1821 után kibontakozó megyei ellenállást, s magánleveleiben, amelyeket Cserey Miklóshoz, Guzmics Izidorhoz és másokhoz, mindenekelőtt gróf Dessewffy Józsefhez írt, rendszeresen kommentálta is az eseményeket.

Közismert, hogy nem csupán országos felháborodást váltottak ki az 1821-es és 1822-es, újoncállításra és (közvetett, a contribúciónak az értékeesebb fém- és nem papírpénzben való beszedésével végrehajtandó) adóemelésre vonatkozó, s a rendek által törvénytelennek ítélt királyi rendeletek, de minden erőfeszítés dacára is nyílt ellenálláshoz vezettek: hét vármegye (köztük Zemplén) mindkét rendelettel szembeszegült, további négy pedig legalább az egyik végrehajtását utasította el. S bár a királyi biztosok kiküldése és egyéb kényszerítő eszközök alkalmazása nem volt minden eredmény nélküli, így például Bars megye ellenállását a vármegyei tisztségviselők „ad audiendum verbum regium” való citálása és a királyi dorgálás törte le, az 1825-re meghirdetett diéta összehívását az ország közvéleménye politikai engedményként értékelte.⁷

Kazinczy levelei részletesen tudósítanak a zempléni eseményekről. Így megtudhatjuk tőle,⁸ hogy 1823. május 21-én a közgyűlés báró Malonyai János, az időközben királyi biztossá is kinevezett főispáni helytartó utasítása ellenére sem volt hajlandó feloszlani, majd az elnöki széket elfoglaló, s az ülést „nyugalmas erővel”⁹ vezető első alispán Szemere István sokakat könnyekre fakasztó beszédet mondott. Majd pedig gróf Dessewffy József javaslatára, hogy a megyei tisztikar magát a rendektől „külön ne szakassza”, a magisztrátusok sorra álltak fel, egyik a másik után, s tettek hitet az ellenállás folytatása mellett. Kolozsi József főszolgabíró például azt mondta Kazinczy szerint, hogy „Én egyik érdemetlen szolgálja

⁶ VÖLGYESI Orsolya, *Kazinczy és Zemplén vármegye nemesi társadalma az 1820-as évek közepén = Kazinczy-emléküls. A 2009. évi akadémiai közgyűlés keretében, május 7-én rendezett tudományos ülészak előadásai*, 2009. <http://www.mta.hu/index.php?id=3592>

⁷ HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, I–III., 1886.; Soós István, *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek*, Történelmi Szemle 2007/1., 91–118.; *Magyarország története*, V/1–2., 1790–1848, szerk. MÉREI Gyula, Akadémiai, Budapest, 1980.; HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet*, V., Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933.

⁸ KazLev XVIII., 4205. levél: Kazinczy – Cserey Miklósnak. Ujhely, Máj. 23d. 1823.

⁹ Ezt a frázist már csak azért is érdemes kiemelni, mert idézett könyvében Dávidházi Péter is nagy szerepet szentel neki a sztoicizmusról szóló fejtegetéseiben.

vagyok a' T. N. Vármegyének, de atya is vagyok eggyzersmind. Nem szeretném ha gyermekeim azzal vádolhatnának, hogy én raktam rájuk a' lánczokat.”, az utána felszólaló Görgei alszolgabíró pedig, hogy „A' nemzet átka szálljon rám, ha szavamat megszegem.” De olvashatunk Kazinczynál arról is,¹⁰ hogy a Malonyait felváltó és 1823. augusztus 16-án megérkező új királyi biztost, Lónyai Gábort (nyilvánvaló sértésként) másnap sokan fel sem keresik az ebédjénél, s az augusztus 18-i ülés még jóformán azelőtt, hogy elkezdődne, már félbe is szakad, mégpedig botrányos körülmények között. A „Caraffát, Ötvöst emlegetve, szidva, ki vele! Kiáltozva” zúgolódó tömegetől visszarettenő királyi biztos ugyanis meg sem meri közelíteni a neki fenntartott helyet. Mint ahogy olvashatunk arról is Kazinczynál, hogy még ugyanazon év december 15-én a királyi biztos katonai erővel tesz rendet a megyeházán. Ez utóbbi jelenetet, egy Zádor Györgynek címzett levélből,¹¹ érdemes lesz hosszabban is idéznünk, mert talán még érthetőbbé teszi Kazinczynak Szemeréről adott jellemzését:

Deczemb. 15d. tartott Újhelyi gyűlésünkön egésségem nem engedé meg, hogy jelen legyek. Az Ungvári Fő-Ispán Mélt. Lónyai Gábor Úr katonasággal jelene-meg már 12dben. A' Rendek látták a' veszélyt, de változhatatlanok maradtak. A' város végein megállott katonaság előszóllítatott, a' Geppert nevet viselő német gyalogság lobogó zászlóval állt meg a' Vármegyeháza előtt; a' Prussiai kir. nevét viselő Huszárok ezek mellett jobbra-balra. A' K. Commiss. felolvastatá a' parancsot, az Aug. 18d. Protocollt öszvetépé 's széllyel bontá a' Gyűlést, magához rendelé a' két V. Ispánt, Perceptort, minden Sz. bírót, Esküdtet. Nem sokára Consil. Szemere István mint rab kísértetett le a' grádicson, úgy a' második V. Ispán, testvérbátyja a' Personálisnak, és mind mások, de szörnyű Vivatózás között. A' Commiss. és katonaság gyönyörű mérsékléssel viselék magokat. Más nap magok szabadíták-fel magokat a' rabok.

Kazinczy leveleiből az ezt követő időszak hangulata is kiérződik: kezdve a királyi biztos váratlan, sokak által gondviselésszerűnek tekintett halálán,¹² s az ellenállás letörése utáni csenden át egészen az utolsó pillanatokig tartó bizonytalanságig a végül 1825 késő őszére összehívott diéta körül.¹³ Átsüt a leveleken a követvá-

¹⁰ KazLev XVIII., 4229. levél: Kazinczy – Guzmics Izidornak. Ujhely, Aug. 22d. 1823.

¹¹ KazLev XVIII., 4276. levél: Kazinczy – Zádor Györgynek. Széphalom, 1823. Decz. 30. Lásd még a 4268., 4269., 4277. számú leveleket.

¹² KazLev XIX., 4363. levél: Kazinczy – Zádor Györgynek. Széphalom, 1824. jun. 30. Vö. VÖLGYESI, *I. m.*

¹³ Igaz Sámuel 1825. április 8-án, Bécsből küldött levelében szerepel először teljes bizonyossággal Kazinczy levelezésében a hír, KazLev XIX., 4473. levél: Igaz Sámuel – Kazinczynak. Bécs, Apr. 8d. 1825. De vö. a 4437., 4505. és 4508. levéllel!

lasztás összes feszültsége is, például az 1825. augusztus 24-i követválasztás Kazinczyt mély felháborodással eltöltő eseménye,¹⁴ amikor a Schmiddegg Ferenc gróf mellé csak az 1825-ben kinevezett új főispáni helytartó, Szilassy József látható elégedetlensége és a felekezeti ütőkártya bevetése ellenére sikerül Szemerét is megválasztani, ráadásul úgy, hogy még utoljára azt is megpróbálják elérni ellenfelei, hogy legalább ne ő legyen az első követ, amit Kazinczy úgy kommentál, nem kevés keserűséggel, hogy „Azt nem értem, hogy mint érdemli Szemere azt, *olly nagy szolgálataj után, A’ mi vele történt.*”

Eseménytörténetileg tehát elsősorban ebben a kontextusban, a megyei ellenállás és az 1825–1827-es diéta előzményeinek összefüggéseiben érthetőek meg Kazinczy Dessewffyhez intézett szavai, vagyis az, hogy Kazinczy miért a Szemerében szerinte meglévő „reménységtől s félelemtől szabad lélek” követelményét állítja a diéta követek elé.

E képet színezheti néhány további adat. Például hogy Kazinczynak különösen jó személyes oka is volt rá, hogy ékesszólóan és körültekintően védelmezze az ő Pipsze¹⁵ előtt Szemere jelöltségét, mert Dessewffy maga is sokáig esélyes jelöltnek tűnt Zemplénben,¹⁶ amíg végül Szabolcs választását nem fogadta el.¹⁷ S a grófnak láthatóan voltak bizonyos fenntartásai Szemerével szemben, többek között, mivel maga szeretett volna lenni az első követ,¹⁸ s ez nem lett volna magától értetődően biztosítva számára az ellenállás napjaiban oly nagy népszerűséget szerző első alispán mellett. Nem véletlenül mondja Dessewffy ideális követjelöltnek azt a Dókus László főjegyzőt is, akit Kazinczy barátjának tekintett, s akit szinte magyarázkodás számba menően dicsért maga is válaszában, miközben azért állhatatosan kitartott Szemere melletti érveinél.¹⁹

További adalékként említsük még meg, hogy ugyanez a gondolatmenet, bár kevésbé tömören, szentenciaszerűen megfogalmazva, megtalálható egy másik esélyes jelölthöz, báró Vécsey Pálhoz írt Kazinczy-levélben is.²⁰ Kazinczy itt előbb elismeri, hogy szükség van a korszerű tudás birtokosaira a diétán, mert ők adhatják

¹⁴ KazLev XIX., 4519. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Újhely, Aug. 28d. 1825.

¹⁵ Dessewffy rendszeresen ezzel az aláírással zárja Kazinczynak írt leveleit. A *Pipsz* a József névnek a korban népszerű becézése. Köszönöm Vaderna Gábornak az erre vonatkozó információt.

¹⁶ KazLev XIX., 4508. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Újhely, Julius 23d. 1825.

¹⁷ KazLev XIX., 4515. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, Aug. 21d. 1825.

¹⁸ KazLev XIX., 4511. levél: Gr. Dessewffy József – Kazinczynak. Kassa, Aug. 7ikén 1825.

¹⁹ A dolog pikantériája, hogy Dókus az 1832–36-os diéta egyik renegátjaként majd személynőki ítélmester lesz, aki a Wesselényi-perben az elítélés (igaz, nem a halálos ítélet, hanem a három év börtön) mellett fog szavazni. Lásd KECSKEMÉTI Károly, *Magyar liberalizmus 1790-1848*, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008, 41. Az eset, ahogy arra Kecskeméti is utal, inkább volt jellemző, mint kivételes a hazai politikában.

²⁰ Innen idézi Jean BÉRENGER – KECSKEMÉTI Károly, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*, ford. BETHLEN Attila – LAJTA L. László, Napvilág, Budapest, 209.

meg a diéta tanácskozásainak alaphangját, de egyrészt, mondja figyelemreméltó metaforával, nem csak vezérek kellene egy seregbe, másrészt, „Olly férfiak kel-
lenek melléjek, a' kik teljesen meg légyenek azon örök igazság felől győzve, hogy
valamint a' természetben, úgy a' lelki világban is minden dolog per leges aequi-
librii áll; és így úgy igyekezzenek küzdeni a' Nép szabadságáért, hogy az hori-
zontális lineában álljon a' Királyi hatalommal, ne diagonálisban.” Majd, jól fel-
ismerhetően a külső függőségtől való mentesség témáját kibontva, azt mondja,
elég, ha valaki értelmesen tud beszélni, mert, akik „czifra frázisokból szőtt beszé-
det szeretnek tartani, én mindég gyanúsoknak nézem”. Ők ugyanis, mondja, a
haza üdve helyett mindig mással vannak elfoglalva. Vagy, hogy „csudáltassák
magokat, vagy magányos czéljaikat űzik”.

Vagyis ha a levelek alapján, Kazinczy és barátainak, levelezőtársainak pers-
pektívájából nézzük a megyei ellenállás és a követválasztás eseményeit, nemigen
férhet kétség ahhoz, hogy mit értett Kazinczy a „reménységtől” és a „félelemtől”
való szabadságon. Egy olyan helyzetben, amikor a királyi hatalom megvásárlás
és fenyegetés révén politikai nyomás alatt tartja a megyéket, vagyis, Kazinczy
és számos kortársa szerint, az alkotmányos szabadság letéteményeseit,²¹ az a ké-
peség jelentheti a szabadság legfontosabb²² garanciáját, ha valaki lelkileg füg-
getleníteni tudja magát azoktól a külső tényezőktől, amelyek az alkotmányos
intézményeket is fenyegetik. Magyarán, a garancia a megyei ellenállást vezető,
s 1823. december 15-én formálisan még le is tartóztatott Szemere alispánhoz
hasonló emberek jelleme.

²¹ Amint erre Völgyesi Orsolya is felhívja a figyelmet idézett cikkében, Kazinczy ekkor valóban meglehetősen erősen kötődik a rendi állásponthez. S valóban, magát hol „aristocrata” felfogá-
súnak vallja (KazLev XIX., 4433. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 1825.
december 20.), hol pedig azt mondja „Kimondom nekik, hogy én Democrata vagyok, de csak
ideában, 's azt is bolondnak tartom, a' ki nem az. De azt is minden tudhatja, hogy tüzeőbb párt-
fogója Constitúciónknak nincs mint én vagyok. Ezt a' tiszteletes, nyolczszáz esztendő, bennünket
boldogító épületet nem meggyengíteni kell, hanem megerősíteni.” Ennek megfelelően Kazinczy
az ellenállás idején maga is képviseli a kor közhelyeit, így a jó király vs. rossz tanácsadók meg-
szokott történetét, s azt mondja, a megyék ellenállása nem volt rebellió, csupán a törvényeket
akarták betartatni. Báró Vécsey Pálnak pedig egyenesen azzal védi az 1825. augusztus 24-i sza-
vazáson történeteket, hogy „A' maga voksával kiki szabad, és arról felelni csak önmagunknak és
az Istennek tartozunk. Az is igaz, hogy a' szabadság' gyakorlásában nem csuda ha olykor a'
határ' vég lineájáig megyünk, vagy azon túlágunk is; la politesse est la vertu des esclaves; és
hogy Rómában 's Angliában még több esett és esik.” Igaz, ez utóbbi álláspontját antitezisekben
fejti ki, hiszen rögtön hozzátesszi: „De mind jól esik és esett e az, a' mit Rómában és Londonban
történni látánk?”

²² Bár korántsem biztos, hogy az egyetlen. Cserey Miklós például hiányolja a magyar rendekben
a „politikussabb” magatartást, illetve azt gondolja a diéta kapcsán, hogy érdemi változások nél-
kül a régi alkotmány képtelen lesz megvédeni az országot. Dessewffy pedig a megyei retorika
kétszínűségét kritizálja.

2. Kazinczy érvei a kora újkori magyar politikai kultúra összefüggéseiben

De vajon mennyire lehetett általános a diétai képviselőnek ez a felfogása? Hiszen a nemzeti történetírás klasszikus narratívája szerint a megyei ellenállás évei rendkívüli pillanatnak számítanak a magyar történelemben, tanulságai ezért nem feltétlenül általánosíthatók a működő rendi alkotmány egész korszakára.

A válaszhoz érdemes a legfrissebb szakirodalomból²³ kibontakozó képre támaszkodni, amely szerint, ha az 1820-as évek eleje, a vármegyei ellenállással és az 1825–1827-es diéta „kikényszerítésével”, rendkívüli pillanata is a működő rendi alkotmány idejének, egyedinek, kivételesnek a legkevésbé sem tekinthető. Egyfelől, bár a szakirodalomban továbbra is él a reformkorral bekövetkező korszakváltás tézise (akár a klasszikus, Horváth Mihály által sugallt változatban,²⁴ amely egyenesen ebből az ellenállásból vezette le a reformkort, akár a Barta István óta elterjedt, az 1830 után, a rendszeres bizottsági munkálatok megyei megvitatása során kibontakozó liberális tendenciákat hangsúlyozó változatában),²⁵ legalábbis generációs értelemben, de egyre nagyobb szerepet kapnak a felvilágosodás és reformkor közötti – persze szintén régóta vizsgált – kontinuitás jelenségei is. Így mindinkább lehetővé válik, hogy, mint Kecskeméti Károly²⁶ vagy Miskolczi Ambrus munkáiban, illetve Vermes Gábor nemrég tartott előadásában, az 1820-as évek közepének jelenségeit visszailleszük a korábbi évtizedek összefüggéseibe.²⁷ Másfelől pedig, s erre mintha a külföldi szerzők tűnnének érzékenyebbek, mint a hazai szerzők (kivételek persze vannak), hosszabb időtávon szépen kirajzolódik

²³ Különösen Jean BÉRENGER, *A History of the Habsburg Empire*, ford. C. A. SIMPSON, Longman, London – New York, 1997.; BÉRENGER–KECSKEMÉTI, *I. m.*; Charles W. INGRAO, *The Habsburg Monarchy 1618–1815*, Cambridge UP, Cambridge, 2000².; KECSKEMÉTI, *I. m.*; SZIJÁRTÓ M István, *A diéta, A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Osiris, Budapest, 2005.; MISKOLCZY Ambrus, *A szabadkőművességtől a nyilvánosságig. Kazinczy Ferenc és eszmetársai a magyar magántársasági demokratikus kultúra hőskorában*, Századok 2009/1., 3–36.; MISKOLCZY Ambrus, *Berzeviczy Gergely színéváltozásai. Adalékok az állam, a társadalom, a hadsereg reformterveihez és reformelképzeléseihez*, Századok 2009/3., 515–563.

²⁴ HORVÁTH, *I. m.*

²⁵ BARTA István, *A fiatal Kossuth*, Akadémiai, Budapest, 1966.

²⁶ Mi több, Kecskeméti Károly elemzéseiből egyszerre látszik érvényesnek az 1830-as korszakhatár és generációs váltás tézise, valamint az, hogy a liberális reformmozgalom eszméinek forrásvidéke az 1790-es években keresendő, ahonnan – ha szabad a jól ismert eszmetörténeti metaforát allegóriává bővíteni – ezek az eszmék nem gyéren csörgedező búvópatakként, hanem még a cenzúrázott Magyarország viszonyai között is széles mederben, legfeljebb gátak közé szorítva, hömpölyögnek tovább s érkeznak meg a reformkorba. Lásd KECSKEMÉTI, *I. m.*

²⁷ Lásd MISKOLCZY, *Berzeviczy*, ill. *A szabadkőművességtől*, továbbá MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc és Dessouffy József, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szentle* 2009/2., 289–294. Miskolczi érdeklődésének fókuszában a felvilágosodás híveinek utóélete, a levelezésben és a magántársasági formában továbbélő demokratikus politikai kultúra áll.

a rendi dualizmus megvalósult modelljének mintázata: a király és a rendek közötti konfliktusok és kompromisszumok szinte szabályos időközönként változó egymásutánja (Robert Evans némiképp talán túlzó megállapítása szerint 1790 és 1848 között nagyjából 15 éves ciklusokban),²⁸ amelyben a válságidőszakokat lezáró kompromisszumok egyszerre alapulnak a két fél közötti aktuális erőviszonyokon, de egyúttal mindig kölcsönös engedményeken és az egymásrautaltság elismerésén is.²⁹

Aligha meglepő ezért, hogy egy ilyen tartósan fennmaradó, s bizonyos keretek között magát megújítani és évszázadokon keresztül átörökíteni képes politikai berendezkedésben a politikai kultúrának, vagyis mindazon hitek, vélekedések, attitűdök összességének, amelyek szerint a politika szereplői eligazodnak saját világukban, az uralkodó és a nemzet közötti konfliktusok és kompromisszumkétesek megfogalmazásának és értelmezésének igen összetett, kifinomult nyelvi eszközei formálódtak ki.

Régről jól ismert példája ennek az ősi alkotmány, az *avita constitutio* doktrínája, vagy – szabatosabban talán – politikai nyelve, amely a magyar szokások, a fundamentális szabadságok és jogok, a sarkalatos törvények, az egy és ugyanazon nemesi szabadság, a *primae nonus*, az *aviticitas*, az ellenállási jog, a szabad királyválasztás (a *Pragmatica Sanctio* által is csupán korlátozott, de meg nem szüntetett) elve, a felekezeti kérdés, a független és saját törvényei szerint kormányzandó Magyarország, a koronázás, a hitlevél és eskü, a *subsidium* és a *contributio* közötti különbségtétel, a háromévenkénti diéta és a *gravamenek* stb. fogalmaira fordította le az aktuális politikai kihívásokat.³⁰

S e politikai nyelv korántsem volt merev és változhatatlan. Például a 18. század utolsó évtizedeiben népszerűvé váló párhuzam az angol és a magyar alkotmány között nem csupán egy periferiális és rendi jellegű politikai kultúra képviselőinek súlyos aránytévesztéseként fogható fel (bár kétségkívül diszkrét bája van azoknak a fejtegetéseknek, amelyekkel Vay Miklós Pitt miniszterelnököt próbálja meggyőzni igazáról 1789-ben),³¹ de egy politikai kultúra önmaga megújítására való képességének is, hiszen az ősi alkotmány nyelve ily módon 1790-ben számos

²⁸ Robert J. W. EVANS, *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe 1683–1867*, Oxford UP, Oxford, 2006, 175.

²⁹ Evans mellett Ingrao és Bérenger munkájában is központi szerepet kap az udvar s az elitek közötti együttműködés modellszerűsége. Ezzel szemben a magyar szerzők, mint H. BALÁZS Éva, *Hungary and the Habsburgs 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism*, ford. Tom WILKINSON, CEU Press, Budapest, 1997., vagy POÓR János, *A kompromisszumok kora*, Adams, Budapest, 1993. inkább a rendi politika impotenciáját hangsúlyozzák.

³⁰ Erről lásd PÉTER László, *Az Elbától keletre*, Osiris, Budapest, 1998.; POÓR János, *Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12*, Universitas, Budapest, 2003.; SZIJÁRTÓ, I. m.; KECSKEMÉTI, I. m.

³¹ SZAKÁLY Orsolya, *Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós bánó 1756–1824*, ELTE Eötvös, Budapest, 2003.

politikai innováció igazolására szolgáltatott érveket. S tegyük hozzá, az angol-magyar párhuzam az 1840-es és az 1870-es években a konzervatívok önmeghatározási kísérleteiben jutott új szerephez.³² Míg az avita constitutio nyelvében a reformkorban újabb hangsúlyeltolódásokra lehetünk figyelmesek: az 1820-as évek központi politikai programja az „obvallatio”, az alkotmányos szabadság körülbástyázása lett a törvényhozás útján, de már egészen korán, az 1830-as években megfogalmazódik ugyanezen a nyelven az alkotmány „kiterjesztésének” programja is.³³

De hasonlóképpen említhetjük még a Takáts József által³⁴ a Kazinczy korának két másik jellemző nyelve között felsorolt *felvilágosult politikát* és a *republikanizmust* is. Előbbi számos politikai szereplőnél szolgált a 18. század második felében, korábban áthághatatlanak tűnő szakadékok áthidalására, például a felekezetek között vagy arra, hogy a király és a rendek konfliktusa által beszűkített mozgástérben is érdemi politikai célokat találjanak.³⁵ Utóbbi pedig éppúgy alkalmas volt a magyar múlt dicsőítésére (akárcsak az ősi alkotmány nyelve), mint az alkotmányosan garantált és aktív politikai részvétellel biztosítható szabadság kultuszának ápolására, vagy mint a jelen állapotainak oroszlására és egy erkölcsi reform, megújulás igényének megfogalmazására.³⁶

E sorba jól beilleszthetőnek tűnik a Kazinczy levelében kifejtett eszmény is, a külső függőségektől való mentesség, mint a politikai szabadság garanciája. De az is világos, hogy hol tér el hangsúlyjaiban az ősi alkotmányra, a republikánus szabadságra vagy a felvilágosodás által annyit emlegetett közjóra való hivatkozástól. Az első *prerogatív* jellegű, a történetileg kialakult keretek fenntartásában (esetleg a kor követelményeihez igazításában) látja a szabadság garanciáját,³⁷ a

³² Lásd ASBÓTH János, *Magyar konservatív politika*, Légrády Testvérek, Budapest, 1875.; SZEKFÜ Gyula, *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, Élet, Budapest, 1920.; DÉNES Iván Zoltán, *Közügggyé emelt kiváltságörzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*, Akadémiai, Budapest, 1989.; SCHLETT István, *Magyar politikai gondolkodás története*, I., Rejtjel, Budapest, 2004.

³³ KECSKEMÉTI, I. m.

³⁴ TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris, Budapest, 2006.

³⁵ Néhány példa BORZSÁK István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei*, Akadémiai, Budapest, 1955.; H. BALÁZS Éva, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*, Akadémiai–Zrínyi, Budapest, 1967. és H. BALÁZS Éva, *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*, Akadémiai, Budapest, 1987.; BARTA, I. m.; F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Akadémiai, Budapest, 1983.; KECSKEMÉTI, I. m.; BÓNIS György, *Hajnóczy József*, Akadémiai, Budapest, 1954.; CSÁKY Moritz, *Von der Aufklärung zum Liberalismus, Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1981.

³⁶ Lásd TAKÁTS, *Modern magyar politikai eszmetörténet* idevágó elemzéseit.

³⁷ KECSKEMÉTI, I. m., 47–75. hosszasan taglalja az ősi alkotmánnyal kapcsolatos eltérő reformkori véleményeket, s úgy véli, a teljes megváltoztathatatlanság doktrínáját egyre kevésbé veszik komolyan a politikában. Arra azonban felhívja a figyelmet, hogy az ősi alkotmány természetjogi alapú elvetése korántsem az egyetlen érve a reformkor reformpárti politikai szereplőinek. Sőt, mint Dessewffy Józsefnél kimutatja, helyzettől függően a reformpárti politikusok is tudnak általa

republikánizmus az *aktív politikai részvételben* és a virtus intézményesíthetőségében véli felfedezni ugyanezt a biztosítékot,³⁸ a felvilágosult politika pedig a pozitív jogi alapokon álló status quót *természetjogi érvekkel*, az egész közösségnek az értelem útján azonosítható érdekeivel állítja szembe, s azokhoz méri.³⁹ Ezekkel szemben a külső függőségtől való lelki függetlenség igénye az emberi szabadság forrását a *szabad lélekben* találja meg. Abban, hogy az ember önmagában elvileg képes helyes ítéleteket alkotni és kellő állhatatossággal azokra alapítani cselekedeteit. Ez az érv nyilvánvalóan nem ugyanaz, mint az előzőek, de tegyük hozzá, nem is áll velük kizáró ellentétben, de még csak különösebb ellentmondásban sem.

Ezeket a problémákat és az értelmezésükhöz szükséges konceptuális kereteket lépten-nyomon felismerhetjük a kora újkori magyar politikai kultúra emlékeiben. Ha csak egy futó pillantást is vetünk a 18. század pasquillus-irodalmára, amely a kor politikai kultúrájának fontos, igen populáris, s meglehetősen vulgáris regisztere, a számos „német valag”, „áruló”, „selma lakáj”, „szegény nép”, „nyársalható Caro” (hogy durvább kifejezéseket ne idézzünk fel) között a többnyire panaszkodó vagy a politikai ellenfeleket gyalázó versekben éppúgy megtaláljuk az ősi jogok és arany szabadság,⁴⁰ mint a hajdani dicsőség és virtus érveit,⁴¹ vagy

konzervatívnak tekintett avita-constitutionalista érvekkel operálni. Láttuk egy korábbi lábjegyzetben, hogy maga Kazinczy is meghatóan tud évelni a „nyolcszáz éves, tisztes épület” mellett, s azt fejtegeti barátjának, hogy „A’ legislatio hércze (lanx deákul, németül die Wage) két szilkéből áll, ’s ez tartja-fel a’ köz boldogság’ aequilibriumát. A’ mely szilke erőszakkal, ravaszsággal, vagy mind ezzel mind azzal, fel akarja billenteni a’ másikat, magát is elrontja. Ezt mondanám, ha lehetne, mind a’ Ministeriumban, mind a’ Dietán. Maradjon meg mind a’ kettő a’ maga határai közt, ’s mind a’ kettőnek jól megyen dolga.” (KazLev XX., 4686. levél: Kazinczy – Cserey Miklósnak. Septbr. 18d. 1826.)

³⁸ Igen jellemzőeknek érzem Cserey Miklós szavait: „Virtus kell, Barátom, és tsak annyi Tudomány egy Nemzetnek, a’ mennyi az ő virtussát táplálhassa. Én Athenát és Romát nagyobbak találok akkór, mikor kevesebb volt a’ Tudósságjuk: ’s Regulust Cézárnál százsorta nagyobbak.” (KazLev VIII., 1974. levél: Cserey Miklós – Kazinczynak. Kolozsvár, 2-da Apr. 1811.) De magától Kazinczytól is találhatunk ilyen kommentárokat, mint például egy 1808-as levélben, amelyben a bihari állapotokról ír: „Montesquieuben és Filangieriben olly igaznak leljük, hogy csak a’ virtus az istápjá a’ társaságnak, Sallustban olly igaznak leljük azt a’ pragmai előadást, hogy a’ Római nagyság mint sülyyed alá a’ fényért és pénzért veszés után, ’s midőn a’ sella curúlisba felülünk, úgy depopuláljuk a’ Vármegyét, mint akármelly Proconsul a’ maga Provinciáját.” (KazLev V., 1279. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 30. Apr. 1808.)

³⁹ Egy idézet jól érzékeltetheti ezt Deákától (bár Kecskeméti szerint a reformkori nemzedékben már nem uralkodó szólam a természetjog): „Van egy törvény, melly minden polgári törvények felett örök és változhatatlan [...] a természetnek szeghetetlen szent törvénye.” KECSKEMÉTI, *I. m.*, 61.

⁴⁰ Például „Hát te mit gondolkodsz, oh diszes Nemesség, / Ki voltál Házamnál tündöklő ékesség? / Praerogatirodát ostromollya ellenség, / Vigyázz, mert oda lész, használ az Szemesség.” *Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal tellyes kert. Pasquillusok a XVII-XVIII. századból*, szerk. Lőkös István, Magvető, Budapest, 1989, 122.

⁴¹ Például „Te valál valaha fénye Európának, / Mint Helena régen Görög Országnak, / Rettentője pedig Töröknek s Tatárnak, / Mint Nagy Sándor karja egész világnak.” Uo. 128.

a későbbiekben a felvilágosult politika természetjogi eszméit,⁴² ahogy a félelme-
meknek és reményeknek való kiszolgáltatottság veszélyét is.

Ez utóbbit jól illusztrálhatják a *Jeremiás prófétának sirmalmában* olvasható sorok:

Ha ki szoll is ottan, vádoltatik,
Ellenségnek udvarnál tartatik,
És azonnal meg parancsoltatok,
Hogy hallgasson, másként még büntetik.

Ki ki félti, hogy Kenyerit veszti,
Vagy pediglen elől nem viheti
Föl tött céllát s nem öregbítheti
Titulussát, magát mentegeti.”⁴³

Tegyük hozzá, aligha véletlen, hogy éppen az udvar és a rendek rég nem látott keménységű összecsapását hozó 1764–65-ös diétával kapcsolatos pasquillusok hemzsegnek a magyar szabadságot fenyegető büntetés és megvesztegetés, azaz félelem és reménység témájától.

Mindezt akár el is intézhetnénk azzal, hogy a kortársak, nem meglepő módon, felfigyeltek a politikai szabadságot fenyegető korrupció veszélyére. A kérdés azonban éppen az, hogy *milyen kontextusban értelmezték a korrupció problémáját?* Ezt pedig akkor tudjuk legpontosabban megválaszolni, ha észrevesszük, hogy az egymásra halmozott érvek, témák között a régi erények lehanyagolása, az arany szabadságot fenyegető idegen (német) ármány és a félelem és remény csábítóereje inkább mellérendelő kapcsolatban állnak egymással, s nem szükségképpen illesztendőek be egyetlen logikai rendbe, ideológiaszerű, totalizáló világmagyarázatba. Mert ha felfigyelünk erre a jellegzetességre, akkor jobban megérthetjük a sztoicizmus érveinek, korlátozott, de mégsem lebecsülendő szerepét a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájában, amelyben, úgy tűnik, Kazinczy gondolatmenete messze nem magányos és elszigetelt jelenség. S ezt a benyomásunkat, amely ha másra nem is, arra mindenképpen alkalmas lehet, hogy további kutatásra inspiráljon, nem csak korábbi példákkal, de Kazinczy kortársaiéival is erősíthetjük, amelyek segítségével egyúttal közelebb is juthatunk Kazinczy érvelésének jobb megértéséhez.

⁴² Például „És bizony nem is láttz ditséretes napot, / Valamig hátadon nyögve hordoll Papot. / S míg el nem óldatik a Lélek kötele, / Együtt nyög a külső szabadság is vele.” *Uo.*, 299.

⁴³ *Uo.*, 108. A sort még lehetne folytatni e téma különféle variációival pl. *Uo.*, 110., 112., 121., 124.

Az első ilyen kortársi példa irodalmi jellegű. Sipos Pál professzor⁴⁴ 1812. február 12-én, nem mellesleg egy másik mély politikai válság idején írt levelében szerepel egy vers⁴⁵ ugyanis, amely így szól:

Erkölts, Szabadság.
 Erkölts! Szabadság! hív ōr-angyalok,
 Kik a' jámbort belől őrzitek;
 Mig a' gonosznak fondor uttyai
 El-állva vagynak. Őt kívülről
 A' kéntelenség tartya féken,
 Szenteb' kötél az, a' melj oldva hágy
 'S érezhetetlen kéntelenség
 Uttyán vezérel. A' nagy lelküek
 Független ő magoktól függenek,
 Nem a' reménség' s félelemtől.
 Alattuk a' szerentse' mennykövi
 Egymásra sűrűn hulljanak bár,
 Nem ijjedeznek, 's bánthatatlanok.
 Nem kér, nem óhajt semmit a' szabad,
 Vágyása nints egyébre, mint hogy
 Szabad lehessen. A' ki többre vágy,
 A szűz szabadság attól megszze fut,
 És kötve hagyja ott a' hitetlent.
 A'hoz ki biznék, a' ki nem bizik
 Önnön magához? A' ki bírni tud
 Magával, a' bír mindenekkel.
 Nagy ő magában, és kívülről
 Nem költsönöz fényt ő magának;
 Nagyob' azoknál, kik kevésjen
 Mutattyák, a' mi nem tulajdonok.
 Viselje bár ő nagy Rend' csillagát,
 S Keresztét, nem felejtí künn azért
 Magát, magába benn keresvén.
 A' Tiszteségnek át' adása
 Nem át' vevése szentel érdemet,
 Egyéb az, a' mit titkon tudjon ő;

⁴⁴ SZINNYEI József, *Hornýánszky Viktor. Magyar írók élete és munkái*, XII., Budapest, 1165–1168.

⁴⁵ KazLev IX., 2152. levél: Sipos Pál – Kazinczynak. Tordas, 19. Febr. 1812.

Ne tudja mást azt: hogy ő jól teszen.
 'S jó téte senkit nem pirít meg.
 Bár Zeus haragja szirthez kösse le,
 Bir ott is a' szabadság lelkivel,
 Tud ott is embert lelkesíteni.
 A' jól-tevő 's segíteni kész kezet
 Az istenek se köthetik meg.
 Tsak jóra van, de roszszra nints szabad
 Erő, tehetség embereknél.
 Erőtlen ember, a' ki vétetni tud,
 'S a' hit nem köt meg 's szabadság.

Sipos verse jól láthatóan nem más, mint a Kazinczy által tizenkét évvel később megfogalmazott frázis, a külső körülményektől való függetlenség és a szabadság szoros összefüggésének bővebb és általánosabb szinten megfogalmazott kifejtése. Eszerint a „szabadság” mindenekelőtt az ember belső „őr-angyala”. A „nagy lelkű” ember csak magától függ, „nem a reménség 's félelemtől”(!), s ezért a szerencse változékonysága egyáltalán nem befolyásolja őt. Nem vágyik másra, csak a szabadságra, mert, aki többre vágyik, olyasmire, ami a külvilágban van, attól a szabadság „meszse fut”. S így érthetjük meg, immáron az 1823–1825-ös eseménytörténeti kontextuson túlmutató érvénnyel, mi Kazinczy koncepciójának politikai tartalma. Ahogy az a versből nyilvánvalóvá válik, a külső tényezőktől való függetlenségből eredő szabadság maga is hatalom, a politikai cselekvőképesség forrása. A vers szavaival: 'a' ki bírni tud magával / a' bír mindenekkel”. A Kazinczy leveleiből ismerős „nyugalmas erőt” sugárzó Szemere, aki sokéves praesesi munkájával „legitimálta magát” éppen ennek az ideálnak látszik megfelelni.

Sipos verse megegyezik Kazinczy ideáljával, a reménytől és félelemtől való szabadság problémája azonban megközelíthető a másik irányból is, azaz onnan, hogy mit jelent, mivel jár a kortársak szerint a külső függőség. Az első erre vonatkozó példa Kazinczy barátjának, annak a Somogy vármegyei perceptornak, Sárközy Istvánnak a leveléből való,⁴⁶ aki szomorú történetet mesél el Kazinczynak három református fiatalemberről, köztük a kor egyik ismert költőjéről, Kováts Józsefről,⁴⁷ akik ittasan bementek egy katolikus templomba, s onnan szemtanúk előtt elemeltek egy gyertyát, s ezért letartóztatták, majd perbe fogták őket.

⁴⁶ KazLev VI., 1416. levél: Sárközy István – Kazinczynak. Az esetet Orosz Andrea több tanulmányában is feldolgozta, például OROSZ Andrea, „*Ordo juris amnestiam in nullis favorem*”. Kováts József büntetőpere a vallási és a politikai harcok ányékában, It 2006/4., 629–637.

⁴⁷ SZINNYEI, I. m., VI., 1295.

Sárközy, meséli, szeretett volna közbenjárni érdekükben a főispánnál, de hiába. Mint mondja, „Arra a' kérésemre, hogy nevezze ki egy józan itéletű mixta Sedriát és revidealtassa [a] szegényeknek Cassáját, hogy inter spem et metum ne lankadjanak, kivált amaz gyenge Complexiojú és igen érzékeny vers író, kinek maga kezével irott instantiáját szóbeli jelentésem mellett presentáltam – az volt a' felelet, minthogy most juristitum van, Ordo Juris amnestiam in nullius favore, etc., tehát nem lehet.” A három fiatalembert ezután elítélték, s az „érzékeny” költő, Kováts József, hamarosan bele is hal a történetekbe.

A történetben Sárközy az „inter spem et metum” formulával írja körül azokat a lelki kínokat, amelyeket a perbefogottaknak el kell szenvedniük, a reménység és a félelem itt tehát azoknak a külső kényszereknek felel meg, azoknak a belső, lelki leképeződése, amelyektől egy az igazságszolgáltatás kényének kiszolgáltatott ember függ. S ha ez a levél csak annyiban politikai témájú is, amennyiben a kora újkori magyar politika egyik legjellegzetesebb témájához, a felekezeti kérdéshez kapcsolódik, s a megyei igazgatás gépezetével kapcsolatba kerülő emberekről szól, a Kazinczy-levél és Sipos verse által tárgyalt probléma fonákját nagyon pontosan megvilágítja.

A bebörtönzött három református helyzete ugyanis a (ha csak szimbolikus módon is, de) katonai erőszakkal félreállított alispánétól korántsem különbözik olyan nagyon, a szó fizikai értelmében, s könnyen megérthetjük, miért olyan fontos e koncepció szerint az azoktól a belső, lelki motívumoktól való függetlenség, amelyeket a reménység s a félelem testesítenek meg. Kováts József halála, amelyet Sárközy lelki okokból vezet le, mondván „ki mondatván szegény Rabokra a Sententia, midőn szegény Kováts József meg értette, hogy ő 3 Esztendeig szenved (meljből a' die incaptivationis már egyet el töltött), szíve fájdalomába lassú hideg-
lelésbe, fonnyadásba esett és circiter 6 hétre nékem kimondhatatlan szomorúsá-
gomra meg holt – meljet még most is sűrű köny hullatások közt tudok meg írni”, in extremis annak a cselekvőképtelenségnek következménye, amely az „inter spem et metum” hányódó ember sajátja.

A külső körülményeknek való kiszolgáltatottságnak természetesen nem csak ennyire fizikai, testi jellegű hatásai lehetnek. Mi több, politikai szempontból nyilván nem is ezek a következmények az érdekesebbek, mint inkább az ítélőképességre és a gondolkodásra gyakorolt hatások, s ezt a második aspektust alighanem egy újabb Kazinczy-megjegyzéssel lehet a legjobban érzékeltetni. Kazinczy ugyanis azt írja 1825-ben Szirmay Antalról írt biográfiájával kapcsolatban Desseffy Józsefnek, hogy „nem kerülhettem-el és nem kelle elkerülnöm a' keserűt is. De én Szirmaynak személyét igazán szerettem, Colosszali nagyságát, kivált az Archivum körül tett szolgálatjában, csudálni eléggé nem tudom, 's örök-ké fogom hirdetni; venális lelkét, gyávaságát, rettegését 's hiuságát (Cicero hozzá

képest Gigászi erővel bírt) szánom, de nem dicsérhetem, 's minthogy elhallgatni egészen nem vala szabad, minél szelídebben akarám megérinteni.”⁴⁸ A Szirmay által a jakobinusok történetéről írt munkával kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „S ha élek, én adom-ki magyarul, a' mit Szirmay Antal eléggé sokat hazudva, hol félelemből 's reménységből, hol hiúságból, 's magát mindég nagyítva, nem barátit mindég gyalázva, rosszúl mondott.” Kazinczy kemény ítélete nagyon jól beleillik az eddig elmondottakba. Az, akit félelem, remény, hiúság mozgatnak, vagyis, csupa olyan érzések, amelyek az embert a külvilághoz kötik, nem elég erős a dolgokat úgy megítélni és elbeszélni, ahogy azok valóban megtörténtek.⁴⁹

De ugyanennek a problémának, azaz a reménynek és félelemnek való kiszolgáltatottság destruktív szerepének van még egy harmadik aspektusa is, a szabad politikai cselekvést ellehetetlenítő hatás, amit jól világíthat meg az a meglehetősen pesszimista hangvételű jóslat, amelyet Cserey Miklós az 1811-es magyar diétával kapcsolatban fogalmaz meg, mikor Kazinczy Pest vármegyei tudósításait kézhez kapta. Mint mondja, „Derék és értelmes Patriotákat látok benne; de gondolodé hogy lejobb nem szállanak, mihent az Udvar keményen meg riasztja őket. Vannak olyan időjárások, mikor a' vetemény szépen kél 's nagy áldást mutat, de a' szárazság reá következik, 's a' tavasz reménységeit el fonnyasztja. Illyen a' nagy igasságok sorsa is!”, s diagnózisát, mely szerint a patrioták aligha fognak kitartani az Udvar fenyegetéseivel szemben (félelem!), azzal egészíti ki, hogy „A' férfíúi állhatatosság bútsut vett; a' Hazaszeretés tsak lobbanás a' szivekben, nem tartós meleg, melly életet adgyon az emberek szándékainak.” Ezért, mondja, bizonyosan fognak majd ideig-óráig a „nemzet jussairól” beszélni még, de hamar lecsillapodnak, s mihelyt „a' meg szokott élet módgyának aprólék maszlagai elé kerülnek, az öltözet, a' külső tsillámlás, a' hivalkodás, a' kártya, a' nagy tárgyakhoz való kedv el tűnik, 's azokká változunk, a' kik lenni meg szoktuk: bűbájivá a' földnek, 's vesztegetőivé a' napoknak.”⁵⁰ S ahol ilyen állapotok vannak, írja következő levelében,⁵¹ ott az Udvarnak csak türelemre van szüksége, nem erőszakra. Csak, mondja, ironikus figyelmeztetésként, „el ne múlassa a' Ministerium elé szedni a' kegyelem jeleit, a' Hivatalokat, Titulusokat és Ordókat” (remény!). Vagyis, a szabad politikai cselekvés ügye Magyarországon is, ahogy már meg-

⁴⁸ KazLev XIX., 4501. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Újhely, Június 30d 1825.

⁴⁹ Ellenpéldaként álljon itt, amit Kazinczy saját fordításai kapcsán mond: „Ti nehanyan légyetek az én Olvasó-Közönségem. A' ki valami jót akar csinálni, nem azon van, hogy a' más javallását nyerhesse-meg – épen úgy mint a' Stóa feddtelen embere, 's a' Horátzé, – hanem hogy a' magáét; 's ezt azért, mert, ha magát akarva nincs kedve megcsalni, minden javalások közt ezt megnyerni legnehezebb.” KazLev XVI., 3746. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, Június 6d. 1819.

⁵⁰ KazLev VIII., 2018. levél: Cserey Miklós – Kazinczynak. Kolosvár, 12a Junii 1811.

⁵¹ KazLev VIII., 2117. levél: Cserey Miklós – Kazinczynak. Tihó, 26-a Xbr. 811.

történt Erdélyben, azért bukik el, mert az emberek híján vannak az ehhez szükséges állhatatosságnak, s így az olyan, őket a külső körülményekhez kötő szenvedélyekkel, mint a félelem és a remény, bármire rávehető.

S végül, idézzünk fel még egy utolsó példát, amely már át is fog vezetni bennünket a következő problémához, a félelemtől és reménytől való szabadság konceptualizálása antik hagyományainak kérdéséhez. Dessewffy József 1824. április 24-én ugyanis Kazinczynak elküldi egy Horatius-átdolgozását,⁵² s a levél egyúttal tartalmazza Kis János és Édes Gergely korábbi változatait is ugyanerre a Horatius-szöveghelyre. Saját átdolgozásában ezt olvashatjuk:

Azt kell olvasnod, bölcsedtől azt tudakoznod,
Könyvedden koridat mint kell ált' síklani tűnve
Hogy ne szünet nélkül bizgasson 's tépjen a' vágyás,
A' nyomorúlt! 's félés vagy a' kiseded tárgyi Reménység.
A' tudomány közöl e virtust, vagy az indulat inkább?
Vaj mi lohaszt gondot? hogy léssz' tenn' szívi barátod?
Nyugtat e oly tisztán a' dísz 's a' drága javacskák,
Mint a' kerengő ösvény, mely rejtvé csalóka homályba.
Éltdet árnyékban, gond nélkül szökteti bátran?

Az idézett részlet nem csupán annyiban kapcsolódik ténánkhoz, hogy benne előfordul a reménységtől és félelemtől (s a vágytól) való szabadság eszménye, de azzal is, hogy ennek a fajta szabadságfogalomnak az értelmezése szempontjából kulcsfontosságú frázissal él. Amikor azt fejtegeti, meg kell tudni, hogy mi e szabadság forrása, előbb úgy fogalmazza ezt át, hogy „nyugtat e oly tisztán”, majd felállítja az alternatívát, vajon „dísz”, „drága javacskák” vagy a „kerengő ösvény” vezet hozzá, amely az életet „árnyékban, gond nélkül szökteti bátran”? Vagyis, a virtust fogalmilag választja le a külvilágról és az aktivitásról, s még ha nem is zárja ki feltétlenül, hogy nyilvános cselekvésben fejeződjön ki, nem azáltal definiálódik.

Innen pedig, tehetjük hozzá, már csak egy lépés, hogy a szabad ember bölcs csendességét a nyilvánosságból való fizikai kivonulással is megvédelmezze. S hogy valóban nincs messze a politikailag aktív szabad lélek a világot megvető lélek szabadságától, arra álljon itt egy újabb, kiragadott példa. Robert Evans idéz egy levelet, amelyben Szögyény Zsigmondnak azt írja egy korábbi politikai konfliktus, az 1795-ös események kapcsán az apja, aki maga valóban nem is vállalt

⁵² Quintus HORATIUS FLACCUS *Összes művei*, ford. BEDE Anna, Budapest, Európa, 1989, 307. Az eredeti: Horatius Epist. Lib. prim., XVIII., 96–112.

hivatalt soha, hogy a történekből végre megtanulhatja a fia is, hogy hiábavalóság hivatalok után epekedni, s inkább a régi bölcserekre érdemes hallgatni, s hogy a szív nyugalma tesz boldoggá, nem a rang vagy a gazdagság.⁵³

3. A sztoicizmus hagyománya: „spei metusque liber”

Elérkezett az idő, hogy megfordítsuk a tárgyalás menetét, s Kazinczy kortársai felől az antikvitás és a kora újkor sztoikus klasszikusai felé fordítsuk figyelmünket egy pillanatra. Mit jelenthetett vajon az ő műveikben a „reménységtől ’s félelemtől szabad lélek” fogalma?

A kérdés persze korántsem egyszerű. Egyfelől, a sztoicizmus mint antik filozófiai irányzat, maga is meglehetősen komplex jelenség,⁵⁴ másfelől kora újkori, hangsúlyosan keresztény jellegű morálfilozófiai és politikai újjászületése, amelyben kulcsszerepet kell tulajdonítanunk a 17. századtól Magyarországon is töretlen népszerűségnek örvendő Justus Lipsiusnak, a korábbi nézetek jelentős újraértelmezését hozta magával, az általa kiadott és kommentált Seneca és Tacitus alakjait állítva a középpontba. Ráadásul Lipsiusszal nemhogy lezárult volna, de éppen séggel újakezdődött a sztoicizmus erkölcsi és politikai téren való felhasználásának története. Ezért tehát súlyos félreértés lenne a kora újkori sztoicizmus nyelvének történetét egy töretlenül fejlődő doktrína szakadatlan folytonosságaként, s nem egy időről időre újragondolt és diszkontinuitásokkal terhelt diszkurzív hagyományként ábrázolni.⁵⁵

⁵³ EVANS, I. m., 181.

⁵⁴ Marcia L. COLISH, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages*, Brill, Leiden, 1985.; Brad INWOOD, *Ethics and Human Action in Early Stoicism*, Clarendon, Oxford, 1987.; Brad INWOOD, *The Cambridge Companion to the Stoics*, Cambridge UP, Cambridge, 2003.; Brad INWOOD, *Reading Seneca. Stoic Philosophy at Rome*, Clarendon, Oxford, 2005.; Anthony A. LONG, *Hellenisztikus filozófia*, ford. STEIGER Kornél, Osiris, Budapest, 1998.; Anthony A. LONG: *From Epicurus to Epictetus. Studies in Hellenistic and Roman Philosophy*, Oxford UP, Oxford, 2006.; Mark MORFORD, *Roman Philosophers*, Routledge, London, 2006.; R. W. SHARPLES, *Stoics, Epicureans, and Sceptics. An Introduction to Hellenistic Philosophy*, Routledge, London, 1996.; Malcolm SCHOFIELD, *Epicurean and Stoic Political Thought = The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, szerk. Christopher ROWE – Malcolm SCHOFIELD, Cambridge UP, Cambridge, 2005, 435–456.

⁵⁵ A sztoicizmus középkori és kora újkori szerepére lásd Gerhard OESTREICH, *Neostoicism and the Early Modern State*, ford David McLINTOCK, Cambridge UP, Cambridge, 1982.; COLISH, I. m.; Jill KRAYE, *Moral Philosophy = The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, szerk. C. B. SCHMITT, Cambridge UP, Cambridge, 1990, 301–386.; Quentin SKINNER, *Political Philosophy = The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, 387–452.; D. E. LUSCOMBE – G. R. EVANS, *The Twelfth-Century Renaissance = The Cambridge History of Medieval Political Thought*, szerk. J. H. BURNS, Cambridge UP, Cambridge, 1991, 306–340.; Peter BURKE, *Tacitism, Scepticism, Reason of State = Cambridge History of Political Thought 1450–1700* szerk. J. H. BURNS – Mark GOLDIE,

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy e történetet ezúttal egy – önkényesen megválasztott – nézőpontból, a „félelem” és „reménység” motívumának perspektívájából kell rekonstruálnunk, szükségképpen kiemelve bizonyos, más szempontból nézve kevésbé jelentős részleteket, s figyelmen kívül hagyva a máshonnan nézve esetleg alapvetően fontosnak tetszőeket.

Különös figyelmet érdemelnek ebből a szempontból az olyan szerzők, akiket Kazinczy maga is úton-útfélen idéz, s akik töretlen népszerűségnek örvendenek a 18. század folyamán. Így például Cicero.⁵⁶ Vagy Seneca, akit Kazinczy (gyakran Epiktétosz mellett), mint *par excellence* sztoikus szerzőt idéz,⁵⁷ s akinek nem csak *Erkölcsei levelei* lettek még diákkorában kedvelt olvasmányai, egyik tanára, Szathmári Paksi Sámuel biztatására és felügyelete mellett (s aki a belőle készített excerptumait átnézte),⁵⁸ de egyéb írásai is, különösen börtönéveiben.⁵⁹ Illetve a kora újkori neosztoicizmus kultikus szerzőjévé vált és a kortörténetírásra, s ekként a politikáról való gondolkodásra is tartós hatással lévő Tacitus, akinek *Agricoláját* több alkalommal, például az édesanyjáról írandó eulogiuma kapcsán is műfaji mintaként emlegeti,⁶⁰ s akinek Justus Lipsius által készített kiadását Kazinczy maga is birtokolja, s majd egyéb könyvek között ezt is Dessewffy Józsefnek akarja ajánlani, aki azonban inkább megvenné, mint hogy ingyen elfogadja a Kazinczy által felajánlott munkákat.⁶¹

Cambridge UP, Cambridge, 1991, 479–498.; John PROCOPE, *Greek and Roman Political Theory = The Cambridge History of Medieval Political Thought*, 21–36.; LONG, *Hellenisztikus filozófia*; JAN PAPPY, *Neosztoicizmus és humanizmus. Új Seneca-olvasatok Lipsius „Manuductio ad Stoicam Philosophiam” című művében*, ford. SCHEER Katalin, *Világosság* 2006/11–12., 23–42. Magyar kontextusban lásd KLANICZAY TIBOR, *Reneszánsz és barokk, Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, Szukits, Szeged, 1997. (Fontos kritikai megjegyzéseket fogalmaz meg Klaniczay koncepciójával szemben KESERŰ Bálint, *A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája*, JATE BTK, Szeged, 1966.); BENE, *I. m.*

⁵⁶ KazLev XIX., 4501. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Újhely, Június 30d. 1825.

⁵⁷ Például KazLev IV., 966. levél: Kazinczy – Révai Miklósnak. Széphalom, Abaújban, S. A. Ujhelyhez egy órányira, Aug. 5d. 1806.; KazLev IV., 985. levél: Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak. Széphalom, 3d. Septbr. 1806.; KazLev IV., 989. levél: Kazinczy – Cserey Farkasnak [?]. Széphalom, Septbr. 7d. 1806.; KazLev V., 1259. levél: Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek. Széphalom, Mart. 18d. 1808.

⁵⁸ KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, kiad. SZILÁGYI Ferenc, Magvető, Budapest, 1987.

⁵⁹ KazLev III., 579. levél: Kazinczy – Puky Ferencnek. Ér-Semlyén, 3d. Mart. 1803. De, emlékei szerint hasonlóan járt Szulyovszky Menyhért fogolytársa is, aki a Pályám emlékezete szerint: „Szórol-szóra leírja itt öt holnap alatt Senecát, hogy unalmait elverje, megszeretvén ezt a predikálgató bölcsét és a rómaiakat, kiket eddig, elfogva a franciák józan, játékosan és fercseggve ömlő s antitézisekkel felcifrázott írásaiktól, nem olvasa, nem ismeri.” KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, Osiris, Budapest, 2000.

⁶⁰ KazLev X., 2351. levél: Kazinczy – Kis Jánosnak. Ér-Semlyén, Dec. 2d. 1812.

⁶¹ KazLev XIX., 4505. levél: Gr. Dessewffy József és Dulházy Mihály – Kazinczynak. Kassa, Júl. 13ikán 1825.

A három, itt tárgyalandó szerző közül Cicero azért lehet érdekes számunkra, mert bár gondolkodásának egészét ugyan erős túlzás lenne a sztoikus iskolához kötni, a szempontunkból legérdekesebb etika terén azonban nézeteit a szakirodalom szerint leginkább úgy lehet jellemezni, mint a korai és a középső sztoa koncepcióinak sajátos továbbfejlesztését.⁶² Emellett, mint közéleti ember nem csupán számos munkát írt az államról, a hivatalviselésről, a szónoklatokról, vagyis a nyilvános tevékenykedés elméleti kérdéseiről, de egyúttal ránk hagyta közéleti tárgyú beszédeinek és leveleinek sokaságát is, életművével évszázadokon át töretlen népszerűséget élvezett, s gazdag és intenzíven ki is aknázott nyelvi eszköztárat biztosított a politikai reflexió számára, már jóval a humanizmus előtt is,⁶³ s egészen a 19. századig. Ebben nagy szerepet játszottak az iskolai curriculumok is, hiszen különféle Cicero-szövegek általában mindig is részét képezték annak a kánonnak, amelyre az iskolai oktatás alapozódott.⁶⁴

A *Tusculumi beszélgetésekben*, különösen annak IV. könyvében, Cicero hosszasan foglalkozik a sztoikus szenvedély- (azaz pathos)elmélettel, amelynek az ad különös jelentőséget, hogy a bölcs ember, a sztoikusok emberideálja a szenvedélyektől mentes ember. Cicero terminológiájában a szenvedélyek *perturbationes*ként (azaz a magyar fordítás szerint „zavaró indulatokként”) szerepelnek, míg az ezeket legyőzni képes bölcs ember szenvedélymentessége *constantia*ként (ez a görög sztoikus *apatheia* megfelelője).⁶⁵ A szenvedélyek a sztoikus értelmezés szerint az értelem, s így a természet ellen vannak,⁶⁶ forrásuk pedig valamilyen téves ítélet a jóról és rosszról. A sztoikusok négy alapvető téves ítéletet ismernek, amelyek közül kettő a jóval kapcsolatos: a jövőbeli jóval kapcsolatos téves ítéleten alapuló szenvedély a vágy (*libido*), a jelenbeli jóval kapcsolatos téves ítéletből az öröm (*laetitia*) szenvedélye származik, a jövőben rosszal kapcsolatos téves ítéletből jön

⁶² E. M. ATKINS, *Cicero = The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, Cambridge UP, 477–516.

⁶³ Quentin Skinner például kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a római jognak, Cicerónak és Sallustiusnak az általa prehumanista republikánizmusként aposztrofált ideológiájában. Lásd Quentin SKINNER, *Machiavelli beszélgetései és a republikánus eszmék prehumanista eredete*, ford. JÓNÁS Csaba = *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai, szerk. HORVÁTH HÖRCHER Ferenc, Tanulmány, Budapest, 1997, 55–74.

⁶⁴ Guzmics Izidor szavai egy hosszabb távon is érvényes igazságot fogalmaznak meg (igaz, ő éppen kritikái éllel állapítja meg, amit mond): „Ne feledjük, hogy iskoláinkban a Pater eloquentiae romanae, Cicero eránt majdnem isteni tisztelettel töltenék el; Szallusztról vagy semmit sem hallánk, vagy kevés jót. Az a hiszel [!] hogy csak az ír jól deákúl, a ki ciceroniane ír, korán elfoglalá ítéletünket.” KazLev XXI., 5036. levél: Guzmics Izidor – Kazinczynak. Pannonhalma. Auguszt. 28d. 1829.

⁶⁵ Marcus Tullius CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, ford. VEKERDI József, Allprint, Budapest, 2004, 163–164. (Eredeti: Disp. Tusc. Lib. Quart. Cap V.)

⁶⁶ *Uo.*, 164–165. (Disp. Tusc. Lib. Quart. Cap VI.)

a félelem (*metus*) szenvedélye, s végezetül a jelenbeli rosszra alapított téves ítéletből következik a fájdalom (*aegritudo*) szenvedélye. Ezeket kell tehát legyőzni ahhoz, hogy eljuthassunk a kívánatos, az értelemnek, s a természetnek megfelelő lelkiállapotba, ahol a jóról és rosszról alkotott helyes ítéleteink alapján törekedhetünk a jóra (ennek megfelelője a *voluntas*), vagy kiegyensúlyozott örömet érezhetünk felette (*gaudium*), esetleg igyekezhetünk a természetnek megfelelő körültekintéssel (*cautio*) elkerülni a rosszat, anélkül azonban, hogy az irracionális félelembe csapna át.

A sztoikus koncepcióban tehát a szenvedélyek nem feltétlenül azonosak azokkal a dolgokkal, amelyeket mi esetleg érzéseknek neveznénk, inkább azok két alcsoportjának egyikét foglalják magukban, amelyeket a sztoikusok az értelemmel belátható természeti igazságokkal összeütközőeknek, s ezért a lélek nyugtalanságát okozóaknak tartanak. Ebből is következik az, hogy a sztoikusok egyfelől a bölcsességet a szenvedélyektől való mentességgel, másfelől a bolondságot, értelmetlenséget a szenvedélyeknek való alávetettséggel azonosítják.

Vagyis, ha a minket érdeklő reménység és félelem két fogalma közül az alapkategóriák között eddig csak a félelem került is elő, de láthatjuk, hogy miként illeszkedik be a félelemtől mentesség, szabadság a sztoikus etika koncepcuális kereteibe. Ráadásul, ha tovább megyünk a szövegben, megtaláljuk a remény fogalmát is Cicero gondolatmenetében, mégpedig a félelemmel párban, s az imént vázolt koncepcuális összefüggéseknek megfelelő módon. Később ugyanis, a XXXVII. caputban, azt írja Cicero, hogy senki sem vonhatja kétségbe, hogy a szenvedélyek (*perturbationes*) valóban a vélekedésekből jönnek, így (más példák között) ha a remény (*spes*) jó események várása, a félelem (*metus*) rosszaké.⁶⁷ A félelem és a többi szenvedélyek ezért rosszak, ismétli, amelyek tévedésekből következnek, szemben a tudásból (*sapientia*) fakadó állhatatossággal.

Aligha érdemes szót vesztegetnünk arra, hogy a hajdani sárospataki diák, Cicero-fordító, s Cicerót számtalan levelében idéző Kazinczy számára ne lett volna, még ha egy természetesen nem is olyan könnyen rekonstruálható korabeli értelmezési tradíció keretei között, ismerős a cicerói constantia-elemzés, s vele a reménység s félelem sztoikus értelmezése, valamint az abból levezethető norma, a „reménységtől s félelemtől szabad léleké”. Kazinczy például többször is felemlégeti mint sztoikus doktrínát, hogy az erkölcsi rossz az értelem fogyatékoságaival áll kapcsolatban.⁶⁸

⁶⁷ *Uo.*, 199–200. (Disp. Tusc. Lib. Quart. Cap XXXVII.)

⁶⁸ „Noha itt is igaz, a' mit a' Stoa tanított, hogy a' ki rossz, az bizonyosan bolond is.” (KazLev V., 1279. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 30. Apr. 1808.) Lásd még KazLev IX., 2044. levél: Kazinczy – Cserey Miklósnak. Széphalom, Júl. 21d. 1811.; KazLev XX., 4656. levél: Kazinczy – Bártfay Lászlónak Széphalom, Anna napján, 1826.

Érdekes azonban, hogy bár műveit ismeri, ritka kivételeket leszámítva nem elsősorban politikai összefüggésekben hivatkozik Ciceróra, annál gyakrabban hivatkozik stilisztikai kérdésekben rá (nagyra értékeli érthető, kellemes nyelvezetét). Az ilyen alkalmak közé tartoznak azok, amikor Cicero közismerten nem hibátlan jellemére utal leveleiben,⁶⁹ amikor Cicerót hozza egyik példának arra, hogy valakinek akkor sem kell nyíltan elutasítania a vallást (annak populáris formáit), ha egyébként kételyei vannak,⁷⁰ vagy amikor a közélet viharosságát, túlzásait kritizálja, illetve, amikor nyíltan felháborodik azon az általa láthatóan veszélyes és ostobának tartott javaslaton, hogy ne tanítsák Cicerot, mert Hajnóczy szerette a *De Officiis*.⁷¹

Annál többet emlegeti viszont a kora újkor másik kedvelt (s talán nem túlzás azt állítani, szintén a 19. századdal lehanyagolt népszerűségű) alakját, Senecát, úgy is, mint sztoikus filozófust, mint író és mint közéleti embert. Érdemes már csak ezért is foglalkozni egy kicsit bővebben Seneca munkáival, azon túl, hogy Seneca egyik tragédiájában, a Phaedraban olvashatjuk a „reménységtől s félelemtől szabad” (*spei metusque liber*) formulát (igaz, kevésbé sztoikus, mint inkább epikureus értelemben).⁷²

Bár a szakirodalom szerint Seneca viszonya, ha közelebről vizsgáljuk az egyes szövegeket, sem olyan magától értetődő egyes műveiben a sztoikus tanokhoz, egyfelől mégiscsak ő Marcus Aurelius és Epiktétosz mellett a császárkor legismertebb sztoikusainak egyike, s eszerint is olvasták műveit, másfelől a kora újkorban éppen az ő művei váltak a neosztoicizmus egyik kiindulópontjává.⁷³

Félelemnek és reménynek a már megismert sztoikus konceptualizációjára számos helyen rátalálhatunk Seneca írásaiban, például az *Agamemnón* című tragédiájában,⁷⁴ a Marcianak címzett *Vígasztalásokban*,⁷⁵ és mindenekelőtt a Luciliusnak szóló *Erkölcsei levelekben*, ahol Seneca egyik barátjával osztja meg etikai tanításait.

⁶⁹ KazLev IV., 1049. levél: Kazinczy – Cserey Farkasnak. Széphalom, 21. Xbr. 1806.; KazLev V., 1251. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, Mart. 12d. 1808.; KazLev V., 1279. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 30. Apr. 1808.; KazLev VIII., 1809. levél: Kazinczy – Kis Jánosnak. Széphalom, Júl. 27. 1810.; KazLev XIX., 4506. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, Júl. 15d. 1825.

⁷⁰ KazLev VIII., 1852. levél: Kazinczy – Kis Jánosnak. Széphalom, Octóbr. 15d. 1810.

⁷¹ KazLev X., 2488. levél: Kazinczy – Kis Jánosnak. Széphalom, Jul. 28d. 1813.

⁷² Lucius Annaeus SENECA *Drámái*, ford. EILER Tamás és mások, Szenzár, Budapest, 2006, 180. (Eredeti: Sen. Phaed. 492.)

⁷³ BURKE, I. m.; Miriam GRIFFIN, *Seneca and Pliny = The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, 532–558.; INWOOD, *Reading Seneca*.

⁷⁴ SENECA, I. m. 258. (Sen. Agam. 283.)

⁷⁵ Lucius Annaeus SENECA, *Vígasztalások*, ford. RÉVAY József, Kossuth, Budapest, 2002.

²⁰ (Sen. Cons. ad Marc. XVII. 1.)

Az 5. levélben egy idézethez kapcsolódva bontakozik ki Seneca nem is olyan egyszerű gondolatmenete. Az idézett kijelentés úgy szól, hogy akkor szűnünk meg félni, amikor megszűnünk remélni. Vajon mi köze e két dolognak egymáshoz? – teszi fel Seneca barátja nevében a kérdést, amire rögtön meg is felel. Remény és félelem (*spes* és *metus*), mondja, a legszorosabban összetartoznak, s a reményből következik a félelem.⁷⁶ Ez azonban nem is meglepő, mondja, hiszen számos közös vonásuk van: mindkettő a függőségben lévő lélek (*animus pendens*) tulajdonsága és mindkettőnek az az alapvető problémája, hogy a jelen helyett a jövő felé fordítja az ember figyelmét.⁷⁷

Aligha lehet Senecának ezeket a szavait másként értenünk, mint hogy a félelem azért követi a reményt, mert ha valami jóra számítunk a jövőben, immár van mit elveszítünk. S ez, elég logikusan következik a sztoikus előfeltevésekből, olyan dolgok féltését jelentené, amik eleve nem valóságosak, s így természetellenesen nyugtalanítják az embert. Seneca azonban nem ilyen irányba viszi tovább gondolatmenetét, hanem előbb elmondja, hogy a jövő felé forduló szenvedélyekkel az a legfőbb baj, hogy ellentétébe fordítják az ember egyik legfontosabb adottságát, a jövő felmérésének képességét, ami pedig megkülönbözteti az állatot az embertől.⁷⁸ Majd bevezeti a kérdés tárgyalásába az emlékezet ügyét, mondván, míg az állatok csak a jelenlévő veszély elől menekülnek, majd annak elmúltával békésen legelnek tovább, az emlékezet tovább táplálja a félelmet az emberben, mert ennek segítségével az ember el tudja képzelni azt, ami a jövőben vár rá. A jelen, mondja Seneca, sosem okoz boldogtalanságot, csak a jövő és a múlt.⁷⁹ Ezzel pedig egy, a Cicerótól idézett változattól hangsúlyjaiban legalább némiképp eltérő fogalmi keretben rendezi el a félelem és remény problémáját.

A következő említésre méltó része az *Erkölcsei leveleknek* a 13. levél, amelynek kiinduló tézise az a már Cicerótól ismerős tétel, mely szerint a félelem nagyrészt megalapozatlan hiedelmeken alapul.⁸⁰ E problémára azonban igyekszik, mint mondja, „nem a sztoikusok nyelvén” adni választ. Ez jelen esetben nem a sztoikus normák érvényességének kétségbe vonását jelenti, hanem annak feltételezését, hogy a bölcsességnek (a szenvedélyektől mentességnek) az az állapota, amelyet a sztoikusok el szeretnének érni, hosszú, kemény tanulási folyamat eredménye, ahova, ha hihetünk Senecának, nemhogy Lucilius, de még ő maga, Seneca sem

⁷⁶ Lucius Annaeus SENECA, *Erkölcsei levelek*, ford. KURCZ Ágnes, Kossuth, Budapest, 2001, 13–14. (Eredeti: Sen. Epist. Mor. Lib. Prim. Ep. V. Cap. 7.)

⁷⁷ Uo., 13–14. (Sen. Epist. Mor. Lib. Prim. Ep. V. Cap. 8.)

⁷⁸ Uo., 13–14. (Sen. Epist. Mor. Lib. Prim. Ep. V. Cap. 8–9.)

⁷⁹ Uo., 13–14. (Sen. Epist. Mor. Lib. Prim. Ep. V. Cap. 9.)

⁸⁰ Uo., 35. (Sen. Epist. Mor. Lib. Sec. Ep. XIII. Cap. 4.)

jutott el. (Mindennek ellenére azért hozzáteszi, szégyelli, hogy ilyen „enyhe gyógyszert” javasol a félelemre.)⁸¹

A gondolatmenet, amely valójában a legalábbis Panaitiosz óta a sztoikus diszkurzusban eluralkodott megkülönböztetést követi: a bölcs ember – elérhetően – tökéletessége és az ember önnön tökéletesítésének feladata között,⁸² végül mégiscsak sztoikus megoldáshoz vezet, mégpedig lassú, apró lépésekben előrehaladva. Előbb ugyanis, érvel nagyon megnyugtatóan Seneca, azt kell mérlegre tenni, nem lehet-e a félelmet kisebbiteni azzal, hogy amennyire lehet, higgadtan felmérjük, vajon nem alaptalan-e a félelmünk, s ha ezzel mást nem is nyerünk esetleg, mint időt, az mégsem kevés: közben ugyanis annyi minden történhet!⁸³ Aztán jöhet, hogy a félelmet ellensúlyozzuk egy másik vétekkal, a reménnyel, hiszen bármennyire is irracionálisnak hathat, de valójában nagyon is könnyű elképzelni, hogy még bármi megtörténhet, s ezzel is csökkenthetjük a félelmet.⁸⁴ S ha nincs más hátra, szembe kell nézni azzal, hogy talán a halállal szembeni félelmünk nem túlzottan nagy-e?

De számunkra talán a legérdekesebb a sokat idézett, híres 47. levél, amelyben Seneca a rabszolgákhoz való viszonyról beszél, s különösen azért tanulságos, mert benne a filozófus relativizálja, a sztoikus filozófia kontextusába illesztve átértelmezi azt az alapvető megkülönböztetést szabad ember és szolga között, amely a politikai szabadságfogalom római és római mintákat követő kora újkori diszkurzusaiban oly fontos szerepet játszik.⁸⁵ Igaz, Seneca elsősorban erkölcsi kérdésekről, magánéletéről beszél, s gondolatmenete a tényleges jogi viszonyokat megfordítja s átmetaforizálja, mégis tanulságos, ahogy ezt leírja, mert sok mindent világossá tesz arról, ahogy a lélek szabadságának sztoikus fogalma ellentétbe kerül a társadalmi, jogi, politikai viszonyokkal, s képes felülírni azokat.

Az eredeti különbségtétel lényege ugyanis az, hogy ura-e valaki saját döntéseinek, akarátának, s ezáltal cselekvéseinek, maga szab-e törvényt magának vagy sem. (Innen vezet az út majd a kora újkor preliberális politikai szabadságfogalmához is, legalábbis Skinner szerint.) Seneca azonban azzal, hogy bevezeti a sztoikus szenvedélytant a kérdés tárgyalásába, átrendezi az eredeti fogalmi kapcsolatokat, mondván, hogy aki külső körülményei tekintetében rabszolga, annak talán éppen a lelke szabad.⁸⁶ Ezzel szemben, mondja, míg a legtöbb „szabad”

⁸¹ *Uo.*, 35. (Sen. Epist. Mor. Lib. Sec. Ep. XIII. Cap. 14.)

⁸² LONG, *Hellenisztikus filozófia*, 296.

⁸³ SENECA, *Erkölcsi levelek*, 35. (Sen. Epist. Mor. Lib. Sec. Ep. XIII. Cap. 10.)

⁸⁴ *Uo.*, 35. (Sen. Epist. Mor. Lib. Sec. Ep. XIII. Cap. 12–13.)

⁸⁵ Lásd Quentin SKINNER, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge UP, Cambridge – New York, 1999. és Michel FOUCAULT, *A szubjektum és a hatalom*, ford. Kiss Attila Atilla = *Testes könyv*, II., szerk. Kiss Attila és mások, Ictus – JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 267–292.

⁸⁶ SENECA, *Erkölcsi levelek*, 108. (Sen. Epist. Mor. Lib. Sec. Ep. XLVII. Cap. 17.)

ember valójában, lelkét tekintve szolgálja valamilyen szenvedélynek: a kéjnek, a kapzsiságnak, a becsvágynak, s mindegyik – és ez ami számunkra nagyon érdekes – mindegyik szolgálja a *reménységnek* (*spes*) és a *rettegésnek* (*timor*). Majd miután néhány látványos példával illusztrálja ezt a paradox helyzetet: például szól a consulról, aki egy anyókat szolgál, a gazdagról, aki egy cselédet, s az előkelő ifjakról, aki pantomimszínészeket, eljut a nehezen félreismerhetően sztoikus következtetésig, hogy ez a fajta önkéntes szolgaság gyalázatosabb, bolondabb, erkölcsileg romlottabb (*turpior*) minden másnál. (Gondolatmenetünk szempontjából kevésbé érdekes, de azért talán nem érdektelen megjegyezni, hogy előtte azért Seneca meglehetősen együttérzéssel szól a valódi rabszolgák áldatlan életéről.) Hogy miért is? A következtetés logikusan adódik az olvasó számára: mert a lélek, s nem a test szolgasága.

Innen már, mondhatjuk, csak egy lépés azt gondolni, hogy a „reménységtől s félelemtől szabad lélek” a szabad politikai cselekvés előfeltétele. De, félreértés ne essék, nem érdemes direkt filológiai kapcsolatokat keresni. Annál kevésbé, mivel, először is, mivel amilyen sokat idézik Kazinczy s barátai Senecát (leginkább egyébként az *Erkölcsei leveleket*,⁸⁷ a *Gondviselésről* való dialógust,⁸⁸ a *Lélek nyugalmáról* szóló dialógust,⁸⁹ s elvétve más műveket: a tragédiákat, a *Tökkévéálást*,⁹⁰ a *Vigasztalásokat*),⁹¹ ezeknek a citátumoknak, úgy tűnik, a legritkább esetben van politikai tartalmuk. A leginkább politikainak tűnő megjegyzéseknek Kazinczynál azokat tekinthetjük, ahol a felvilágosult politika egyik jeles alakjáról, Pászthory Sándorról megemlíkezve azt mondja,⁹² Seneca volt kedvenc olvasmánya, s hogy ő maga a börtön idején Senecával vigasztalta magát,⁹³ s amikor megtudja, hogy Tuboly László Senecát és Tacitust fordít, azt igen „idvezségeznek” mondja ebben az „elaljasodott és elaljasított világban”.⁹⁴ Vagy, amikor egy hajdani alispánválasztás, Beöthy Mihály megválasztásának anekdotikus elbeszélésébe beleszövi a *Tökkévéálást*.⁹⁵

Másodszor pedig azért nem, mert amit itt a sztoicizmus politikai nyelvének nevezek, nem a sztoikus filozófia tanításaival, világképével való azonosulást jelent, csak olyan érvek, fogalmak körét, amelyeket Kazinczy s a kora újkori magyar

⁸⁷ Például 5232., 3946., 3877., 3653., 3656., 2714., 2704., 2441. levelek.

⁸⁸ Például 4954., 4870., 3782., 2982., 1118. levelek.

⁸⁹ Például 4694. levél.

⁹⁰ Például 3841. levél.

⁹¹ Például 3228. levél.

⁹² KazLev IX., 2156. levél: Kazinczy – Fazekas Istvánnak. Széphalom, Febr. 23d. 1812.; KazLev IX., 2190. levél: Kazinczy – Berzsényi Dánielnek. Széphalom, April 2d. 1812.

⁹³ KazLev III., 579. levél: Kazinczy – Puky Ferencznek. Ér-Semlyén, 3d. Mart. 1803.

⁹⁴ KazLev XII., 2739. levél: Kazinczy – Horváth Ádámnak. Széphalom, Sept. 21d. 1814.

⁹⁵ KazLev XVII., 3841. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, Martz. 31d. 1820.

politika szereplői maguk sztoikusnak tekinthettek. Hogy mennyire nem arról van szó, hogy Kazinczyt egy sztoikus világnézet képviselőjének tekintem, arra bizonyoságul magát Kazinczyt idézném, aki több alkalommal is elhatárolja magát Seneca tanításaitól bizonyos helyzetekben, például akkor, amikor anyagi helyzetéről és gyermekei jövőjéért van szó, s Guzmics Izidor egy levélben sztoikus érvekkel vigasztalja. Kazinczy ekkor azt mondja, ő bizony nem sztoikus.⁹⁶

Politikai szempontból azonban a legérdekesebbnek az a Tacitus látszik, akinek a korai császárkor intrikákkal, gyilkosságokkal, nyomasztó bűnökkel és ellentmondásos jellemekkel teli politikatörténetéről szóló, összetéveszthetetlenül egyedi stílusú elemzése a „tacitizmus” műfaján keresztül, s mindenekelőtt Lipsius Tacitus-kiadásának köszönhetően olyan konceptuális keretet biztosítottak a kora újkorban a politika önreflexiója számára, amelynek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. S bár Tacitus viszonya a sztoicizmushoz legalábbis nem egyértelmű,⁹⁷ mégsem tekinthetjük merőben önkényesnek, hogy a kora újkor neosztoikus diskurzusa éppen Tacitust hozta divatba. Témája és sajátos nézőpontja mellett az sem elhanyagolható tény, hogy a szakirodalom szerint ő volt az első római történész, aki a sztoicizmus tanainak alapos ismeretében és azokra explicit módon hivatkozva írta munkáit,⁹⁸ s aki részletesen, bár korántsem egyértelműen pozitív hangon⁹⁹ számolt be Nero császár korának „sztoikus ellenzékéről”, Seneca, Lucanus, Thrasea és mások köréről (akiknek érdekes, bár hasonlóan tragikus sorsú ellentpontja az epikureus Petronius alakja). Senecát például nyilvánvalóan elmarasztalja, de az igazi római halált haló Thraseát látható rokonszenvennel jellemzi.

Ennek alapján Tacitus művei úgy is olvashatók, mint amelyek demonstrálják, hogy miként működik az a világ, amelyben jóformán senki sem felel meg a sztoikus emberképnek, s mivel ez a világ tele van rémes gatzettekkel, ilyen sztoikus nézőpontból nézve látszik különösen indokoltnak az a szakirodalomban előforduló állítás, hogy Tacitus műveit morális pesszimizmus jellemzi. Így a szenvedélyek, s köztük a remény (*spes*) és félelem (*metus*) Tacitusnál a különféle emberi cselekedetek legfőbb mozgatórugói. Jellemző erre s arra is, hogy milyen módon

⁹⁶ KazLev XXI., 4961. levél: Kazinczy – Guzmics Izidornak. Pesten, Január. 8d. 1829. Amikor 1806-ban elveszíti gyerekét, hasonló gondolatai támadnak, amihez lásd még KazLev IV., 985. levél: Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak. Széphalom, 3d. Septbr. 1806; KazLev IV., 989. levél: Kazinczy – Cserey Farkasnak [?]. Széphalom, Septbr. 7d. 1806.; KazLev V., 1259. levél: Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek. Széphalom, Mart. 18d. 1808.

⁹⁷ COLISH, I. m.; Francesca SANTORO L'HOIR, *Tragedy, Rhetoric, and the Historiography of Tacitus' Annales*, Michigan UP, Michigan, 2006.; *Handbook of Citizenship Studies*, szerk. Engin F. ISIN – Bryan S TURNER, Sage, London, 2002, 101.; Thomas WIEDEMANN, *Reflections of Roman Political Thought in Latin Historical Writing = The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, 532–558.

⁹⁸ COLISH, I. m., 304.

⁹⁹ *Uo.*, 310–311.

írja le Tacitus korának politikai viszonyait az az *Annales*ban olvasható epizód, amikor Germanicusban egyik hadjárata során bizonytalanság támad, vajon megbízhatóan tájékoztatják-e őt tisztjei a serege állapotáról (gyanúja szerint mindig csak a jót közlik vele), s arra jut, hogy az étkezés közben kell kihallgatni katonái beszélgetéseit, mert ekkor „félrehúzódva és őrizetlenül” számolnak be egymásnak „reményükről vagy félelmükről”. Remény és félelem itt nem többek, mint az emberi cselekvések igazi mozgatórugói, amelyeket helyesen kell ahhoz ismerünk, hogy megfelelően tudjuk megjósolni magukat a jövőbeli cselekvéseket, s mivel Tacitus morális pesszimizmussal megrajzolt világa tele van kiismerhetetlenséggel, kétértelműségekkel, színleléssel és áruházzal, vagyis nem épp a szabad lelkek világa, az ilyen tudás felbecsülhetetlen a politikában.¹⁰⁰

S éppen ezért, mivel az emberek ennyire ki vannak szolgáltatva a külvilággal kapcsolatos vélekedéseiknek, könnyen manipulálhatóak is, amit jól mutat az a másik eset, amikor Drusus a germaniai legiók lázongását úgy csendesíti el, erő alkalmazása nélkül, hogy kiküldi közéjük egyik népszerű emberét, s közben hagyja, hadd szivároghasson a tömegbe fegyveresei, akiknek megjelenése és kiáltásai egyszerre „reményt keltenek bennük, de félelmüket is fokozzák”, miközben e kettős taktika kétséget ébreszt a sokaságban saját korábbi elhatározásaival kapcsolatban.¹⁰¹ Ezáltal pedig lehetővé válik, hogy megfossa őket a hatékony fellépés lehetőségétől.¹⁰²

Az embereket kiszolgáltatottságuk a folyton változó külső körülményeknek állhatatlan, bizonytalan, könnyen fellelkesíthető és könnyen megrettenthető tömeggé (*multitudo*) fokozza le, akiket bármikor elkésérít egy jobb hír vagy pánikba kerget egy rossz előjel. Mint amikor Nero uralkodása idején lázadás tör ki Britanniában, s Camulodonum lakói között kitör a pánik néhány, általuk baljósnek (a bennszülöttek által viszont kedvezőnek) érzett előjel miatt, s amikor elérik őket a lázadók csapatai, áldozatul is esnek a bekövetkező rettenetes mészárlásnak, míg a provincia őrzésével megbízott procurator, „reszkelve” menekül Galliába.¹⁰³

Aligha meglepő ezért, hogy Tacitus műveiben, közvetve vagy közvetlenül, azonosulva vagy ironikusan előadva, de időről-időre szembesíti hőseit a reménységtől és félelemtől való mentesség normájával. Az egyik, meglehetősen ironikus példája ennek az, amikor Tiberius azzal a nyilvánvalóan képmutató megjegyzéssel utasítja el a szegény, de előkelő Marcus Hortalus anyagi segítség-

¹⁰⁰ P. Cornelius TACITUS *Művei*, ford. BORZSÁK István, Szukits, Szeged, 2001, 218. (P. Corneli Taciti *Anna-lium Lib. Sec. Cap. 12.*)

¹⁰¹ *Uo.*, 199. (P. Corneli Taciti *Annalium Lib. Prim. Cap. 28.*)

¹⁰² A manipuláció néhány jellemző példáját lásd *Uo.*, 322., 167., 170–171. (P. Corneli Taciti *Anna-lium Lib. D. Dec. Cap. 34.*; *Historiarum Lib. Quart. Cap. 59.*; *Historiarum Lib. Quart. Cap. 70.*)

¹⁰³ *Uo.*, 359. (P. Corneli Taciti *Annalium Lib. Quart. Dec. Cap. 32.*)

kérését, hogy, „ha az emberek nem maguktól félnek vagy remélnék”, vagyis, ha mindenki folyton külső segítséget vár, akkor „a maga dolgában rest lesz, nekünk meg teher.” Vannak persze ennél kevésbé fonák példák is, amikor az elbeszélő valóban inkább látszik azonosulni az egyik szereplője által felidézett normával. Így például, amikor Nero alatt a Piso-féle összeesküvés tagjainak ügyetlenségeit, habozását úgy jellemzi, hogy „húzzák-halogatják a reményt és félelmet”, ahelyett, hogy határozottan lecsapnának.¹⁰⁴ Vagy, amikor Galba császár meggyilkolása előtti napokban követséget menesztene a lázadó germaniai legiókhoz, s a kijelölt személyek „undorító állhatatlansággal fogadták el, utasították vissza, vagy bízták másra kiküldetésüket: aszerint, hogy mi mozgatta őket, félelem vagy remény, járták ki, hogy maradhassanak vagy menjenek.”¹⁰⁵ Vagyis, ahelyett, hogy az (egyébként a polgárháború lezárása szempontjából létfontosságú) ügygel magával foglalkoztak volna, függetlenül döntéseiket a külső körülményekkel kapcsolatos véleményüktől, mindenki hagyta, hogy személyes és esetleges indítékai sodorják erre-arra.

Az egyik legmegrendítőbb epizód, ahol Tacitus félelem és remény fogalmival operálva jellemez egy történetet, az a hadjárat, amiért Poppaeus Sabinus diadaljelvényeket kap, mert leigázott egy thrák törzset, amely egyébként békében élt a rómaiakkal, míg azok olyasmire akarták rávenni őket, amit azok nem szerettek volna. S ez a szabadságszerető nép, amely Tacitus félig ironikus, de azért korántsem részvétlen szavai szerint hozzá volt szokva, hogy még saját királyainak is csak saját belátása szerint engedelmeskedjen, még akkor sem akar közvetlenül szembefordulni a rómaiakkal, amikor nyilvánvalóan küszöbön áll a konfliktus. Igyekeznek inkább békésen meggyőzni őket saját álláspontjuk igazáról (a történet sok tekintetben Thuküdidész athéni-méloszi párbeszédét idézheti fel az olvasóban). Végül mégis harcra kényszerülnek, s mikor elbuknak, inkább a saját kezű halált választják, mint a szolgaságot, egyik vezérük pedig azzal a felkiáltással mutat példát társai számára, hogy „egyszerre le kell mondani minden reményről és félelemről”, majd magába döfi kardját.¹⁰⁶

Az öngyilkosság egyébként is gyakran bizonyul Tacitusnál a szabad cselekvés utolsó lehetséges útjának, mint az összeesküvéssel megvádolt politikus, Publius Vitellius esetében, aki „belefáradva a reménységbe és félelembe”, hosszabb bujkálás után végül halálra sebzi magát egy késsel,¹⁰⁷ vagy a sztoicizmus problémája kapcsán érdekesebb Thráséánál, aki öngyilkosságakor így szól a hozzá kiküldött quaestornak: „Áldozunk a Szabadító Iuppiternek! Jól figyelj, ifjú, és az istenek

¹⁰⁴ *Uo.*, 382. (P. Corneli Taciti Annalium Lib. Quint. Dec. Cap. 51.)

¹⁰⁵ *Uo.*, 197. (P. Corneli Taciti Historiarum Lib. Prim. Cap. 19.)

¹⁰⁶ *Uo.*, 277. (P. Corneli Taciti Annalium Lib. Quart. Cap. 50.)

¹⁰⁷ *Uo.*, 286. (P. Corneli Taciti Annalium Lib. Quint. Cap. 8.)

távoztassák ugyan el a rossz jelet, de olyan időkbe születél, amikor jó megerősíteni lelkünket állhatatos példákkal.”¹⁰⁸

Mint látható, Tacitus történetírásában, még ha a sztoikus normák nem feltétlenül esnek is mindenkor egybe a szerző saját álláspontjával, a reménység és félelem, azaz a külső körülményektől való függőség központi szerepet játszik a politikai cselekvés magyarázatában, szoros összefüggésben olyan más kérdésekkel, mint a politikai manipuláció, a cselekvésképtelenség vagy épp az emberek (irracionális) tömegként való viselkedése. Mi több, félreérthetetlen rokonszenv övezi műveiben azokat a szereplőket, akik képesek állhatatosságuk révén megszabadítani magukat ebből a kiszolgáltatottságból, még ha esetleg csak haláluk révén is.

Jól ismert közhely, hogy a 16–17. század kiszámíthatatlan politikai viszonyai milyen nagy mértékben járultak hozzá a részben éppen Tacitus műveinek kommentálásán keresztül megfogalmazódó neosztoikus diszkurzus kialakulásához, amely saját korának előképét fedezhette fel a korai császárkor véres drámájában. S ez a tény elgondolkodtathat bennünket a „reménységtől ’s félelemtől szabad lélek” formulájának Kazinczy (és barátai) politikai gondolkodásában betöltött funkciójával kapcsolatban. Arról remélhetőleg már sikerült meggyőzőnöm az olvasót, hogy az eseménytörténeti és a magyar politikai kultúra történetének kontextusa mellett a sztoikus nyelvhasználat e kifejezés értelmezésének egyik lehetséges és Kazinczytól nyilvánvalóan nem idegen iránya. Felmerül azonban a kérdés, hogy nem lehet-e ezt az értelmezést kitágítani, s azt mondani, hogy Kazinczy „szemereista” állásfoglalása és az emellett felhozott, legalább némiképp sztoikus konnotációkat hordozó érv beágyazódik Kazinczynak és barátainak saját korukról, az 1800–1825 közötti időszakról adott, tacitusi fogalmakat, narratív sémákat mozgósító interpretációjába?

Különösen elgondolkodtatóak azok a Kazinczy-levelek, amelyek Tacitust emlegetik.¹⁰⁹ Például az, amelyben elmondja, hogy saját édesanyja eulógiumiát éppen azért szeretné Tacitus Agricólája mintájára megírni, mert ezzel is a kor iránti elégedetlenségét akarja kifejezni (amint azt egy Kis Jánoshoz írt 1812-es leveléből tudjuk).¹¹⁰ Vagy, amikor gondosan megkomponált epizódként számol be fia 1813. május 30-i születéséről: Kazinczy éppen elér Sallustius-fordításában (a római sztoikusok által annyira tisztelt) Catónak Caesar elleni beszédéhez, mikor feleségére rátörnek a szülési fájdalmak, s világra jön gyermekük, akit Kazinczy,

¹⁰⁸ *Uo.*, 398. (P. Corneli Taciti Historiarum Lib. Sext. Dec. Cap. 35.)

¹⁰⁹ Egy másik lista Kazinczy Tacitus-hivatkozásaihoz BORZSÁK István, *Utószó = Tacitus Művei*, 401–421.

¹¹⁰ Szavai szerint: „Tacitusi bús szín és epe, az az korunkkal való béketlenség futja-el szívemet, valamikor üres óráimban ezt a munkát forgatom lelkemben.” *KazLev X.*, 2351. levél: Kazinczy – Kis Jánosnak. Ér-Semlyén, Dec. 2d. 1812.

legalábbis levelében, azzal a kívánsággal fogad, hogy legyen catói lelke, de neki a sors „ne adjon olly időket, mellyekben minden a’ ki nem rossz, felejtí azt a’ szelid virtust mellyet a’ boldog korban élő Phaniás tanúlt Musárioriótól, ’s kénytelen a’ Thraseák ’s Helvidiuszok ’s Tacitusok, Sallustok sanyarúságára keseredni.” Ami, tekintve, hogy az apa éppen Sallustiust fordít, aligha félreérthető kritikája saját korának.¹¹¹ Vagy amikor Horváth Ádámnak azt írja 1814. szeptember 21-én, hogy „Senecát fordítani és Tacitust felette idvezéséges dolog ezen elaljasodott és elaljasított világban”, s elmesél egy anekdotát a jakobinus összeesküvéssel kapcsolatban, mely szerint a pert levevénylő királyi jogügyi igazgató, Németh János meglepve – s talán gyanakodva – állapítja meg, hogy a lefogottak majd mind-egyikének van Tacitus-kötete.¹¹² Vagy azt írja az ifjabbik Wesselényi Miklós bárónak, hogy az atyjáról készült metszetet a következő mottóval szeretné Osszián-fordításai élére helyezni: „firmare animum constantibus exemplis”, vagyis, éppen azokkal a szavakkal, amelyekkel Thrasea az ifjú quaeastortól búcsúzik, s hozzáteszi: „érteni fog a’ kinek lelke van”.¹¹³ Egy 1817-es, Dessewffy Józsefnek szóló levélben pedig Tacitus-idézettel (a katonák császárválasztó hatalmának veszélyeire vonatkozó megállapítással) példázza azt a korabeli politikai viszonyokra vonatkozó, s Dessewffy korábbi versére felelő megjegyzését, „Veszedelmünkre van nekünk is, hogy némelly büszke ifju érti, mint szerezhet hívatalt.”¹¹⁴

Én magam úgy vélem, nem túlzás mindezen példák alapján Kazinczy megjegyzéseiben saját korának tacitusi színezetű jellemzésére következtetni, vagyis, a „reménységtől és félelemtől szabad lélek” normája köré egy átfogóbb helyzetértékelést látni, saját, a korai császárkorral párhuzamba állított, „elaljasodott és elaljasított kor”-ának kritikáját.¹¹⁵ S egyúttal a Tacitusszal való foglalatosságban felismerni a politikai reflexió ilyen körülményeknek megfelelő formáját. Innen

¹¹¹ KazLev XII., 2481. levél: Kazinczy – Kis Jánosnak. Széphalom, Júl. 12d. 1813.

¹¹² KazLev XII., 2739. levél: Kazinczy – Horváth Ádámnak. Széphalom, Sept. 21d. 1814.

¹¹³ KazLev XII., 2791. levél: Kazinczy – B. Wesselényi Miklósnak. Széphalom, Decemb. 6d. 1814. Korábban is volt ilyen terve, akkor még magának az idősebb Wesselényinek számol be róla, de akkor még az Osszián elé, hanem – minden bizonnyal – Metastasio *Temistocléjének* fordítása elé, egy, szintén allegorikus értékű történet elé, amely arról számol be, miként lett Themisztoklész inkább öngyilkos, mint hogy a hálátlannak bizonyult athéniak ellen vezessen az őt pártfogásába vevő hajdani ellenfél, Xerxész parancsára hadjáratot. KazLev III., 709. levél: Kazinczy – Id. B. Wesselényi Miklósnak. Kéz- mér, Zemplényben, Decemb. 15d. 1804. Lásd még CZIBULA Katalin, *Metastasio Temistocle című drámája Kazinczy Ferenc állítólagos fordításában*, Lymbus Magyarástudományi Forrásközleménye 2005, 169–206.; CZIBULA Katalin, *Kazinczy kéziratos Metastasio-fordításairól*. Magyar Könyvszemle 2008/4., 390–409. Innen megtudhatjuk, hogy korábban Kazinczy Ürményi Józsefnek is ajánlotta a darabot, de a szerző nem említi a Wesselényi-dedikációt, annak ellenére, hogy beszél Wesselényinek a tragédia színpadra állításában játszott szerepéről.

¹¹⁴ KazLev XV., 3473. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, Júl. 21d. 1817.

¹¹⁵ Egybecsengenek ezzel 1808-as szavai, amelyek szerint „Sallustiusi időket élünk, érdemes barátom.” KazLev V., 1279. levél: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom, 30. Apr. 1808.

nézve pedig legalábbis elgondolkodtató nem csak a jakobinusok – Kazinczy által sejtetett – Tacitus-kultusza, de az a kedv is, ahogy Kazinczy barátai, mint Cserey Miklós és Dessewffy maguk is Tacitust fordítgatnak ezekben az években.

Vagyis, vonhatjuk le a következtetést, bár kétségkívül nehezen vitatható Völgyesi Orsolyának az a megállapítása, hogy az 1800-as évektől Kazinczy mindinkább azonosul a rendi felfogással, talán nem érdektelen, hogy mindez az 1810-es években (s azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy a vármegyei ellenállás esetén is) egy olyan konstitucionalista álláspont részét képezi, amelynek igen erősek a tacitusi vonásai, s mint ilyen meglehetősen pesszimista és kritikus képet nyújt saját korának politikai viszonyairól. S ez alighanem még érthetőbbé teszi a sztoikus norma, a „reménységtől és félelemtől szabad lélek” hangsúlyozását Kazinczy részéről az 1823 és 1825 közötti időkben.

4. *A sztoikus szabadságfogalom elméleti jelentősége*

De mi az értelme, bizonyos filológiai összefüggéseken túl, hogy felismerjük a sztoikus szenvedélytannal kapcsolatba hozható szabadságfogalom használatát Kazinczynál? Bár szerencsés és kivételes esetben egy diszkurzustörténeti rekonstrukció leglátványosabb eredménye az lehet, hogy alapjában változtatja meg a tudásunkat arról, hogy mit gondoltak, s mit tettek az adott korszak emberei, általában már azzal is megelégedhetünk, ha a politikai reflexió nyelvi kontextusának alaposabb megismerése révén gazdagodik, árnyaltabbá válik a történeti tudásunk. Például azáltal, hogy felfigyelünk bizonyos, addig kevesebb érdeklődést kiváltó jelenségekre, összefüggésekre.

Kazinczy megjegyzését például véve: mikor Kazinczy állást foglalt Szemere István követté választása mellett, nyilván olyan érveket keresett, amelyekkel meggyőzni remélte barátait, ismerőseit. S mivel nem egy elméleti rendszert épített, amelyben az ember egy kifejtett érvrendszer keretei között nagyon egyéni véleményt is meg tud fogalmazni, nyilván olyan argumentációt választott, amely ismerős volt, vagy legalább is annak látszott társai számára. Hivatkozhatott volna az ősi alkotmány melletti elkötelezettségre, Szemere politikai virtusára, vagy – s ezt voltaképp meg is tette legyőzendő ellenérvként – a korszerű politikai ismeretek meglétére Szemerénél, ő mégis elsősorban azt az utat választotta, hogy a sztoikus „lelki szabadságra” alapozta véleményét. Miért tette? Nyilván, mert így gondolta helyesnek. *Választásának* pontos okát nem ismerhetjük, de annak a nyelvi kontextus feltárása után immár világosnak kell lennie, hogy miért gondolhatta ezt jó érvnek. A sztoikus szabadságfogalom mögött ott állt nem csak a kor iskolás műveltsége, de egy, a 19. század első felének magyar politikájáról alkotott,

nem túl hízelgő, vagy legalábbis erősen kétértelmű tacitusi értelmezés is, mely diagnózissal, a jelekből ítélve, korántsem csak Kazinczy, de minden bizonnyal más barátai, Dessewffy vagy Cserey is azonosulni tudhattak.

A magyar politikai diszkurzus történetének szempontjából, úgy gondolom, ennek az a legnagyobb jelentősége, hogy ez a pillanat, vagyis Kecskeméti Károly szavaival élve, a „cenzúrázott Magyarország” kora lehetett az egyik utolsó alkalom a magyar politikatörténetben, amikor a kora újkori magyar politikai kultúra egész tradicionális nyelvi apparátusa, az avita constitutiótól a republikanizmuson át a sztoicizmusig (s tovább), magától értetődő természetességgel és lényegében explicit módon szolgálhatott a kortársak számára a politikai önreflexió kiindulópontjául. Mert, tegyük hozzá azt is, Kazinczy levelezéséből nem pusztán a mindennapi politikai események sajátos értelmezése bontakozik ki, de az elméleti reflexió igénye is. Kazinczy, Cserey, Dessewffy nem pusztán az eseményeket tárgyalták meg, de elvitatkoztak közben a szabadság, az alkotmány, a virtus, a *honestum* vagy épp a *commercium* szerepéről is az ország életében. Vagy Sallustius, Seneca, Tacitus fordításával, idézésével fejezték ki véleményüket saját korukról, egyfajta – korántsem szokatlan – metapolitikai cselekvésként.

Érdekes módon, a sztoicizmussal kapcsolatban ritkábban jut a szabadság a politikai esztétörténészek eszébe. Tudják, s fel is jegyzik, mivel tartoznak a modern társadalmi szerződéselméletek a pusztában vándorló őseinkről szóló sztoikus filozófiai elképzeléseknek (amelyek az arisztotelészi *animal sociale* fogalmi alternatívájaként tűnik fel az arisztotelianus politikaelméleti diszkurzusok 16–17. századi hanyatlásakor).¹¹⁶ Arról is olvashatunk, milyen fontos szerepet játszik a nyilvánosságról, s a nyilvános térben való megjelenésről alkotott elképzelésekben a neosztoicizmus és a tacitizmus diszkurzusa.¹¹⁷ Mint ahogy arra is joggal hivatkoznak, hogy a neosztoikus érvekkel operáló államelméleti traktátusok szerzői nagyon gyakran foglalnak állást az erős központi hatalom mellett, s a lázadások, felkelések ellen.¹¹⁸

S mivel a neosztoikus politikai nyelv atyjának tartott Lipsius gondolkodását a vallásháborúkra és a németalföldi szabadságküzdelmekre adott, legalábbis ambivalens válaszként szokás értelmezni (ahogy magyar kontextusban is a 17. századi politikai válságokra szokták felhívni a figyelmet), aligha meglepő, hogy a szabadság problémája kevesebb figyelmet kapott, legfeljebb abban a formában, hogy a lipsiusi koncepcióban a sztoikus *rendíthetlenség* (*constantia*) egy alapvetően peszsimista helyzetértékelés ellenében preferált magatartási norma kifejezője lenne:

¹¹⁶ RICHARD TUCK, *The „Modern” Theory of Natural Law = The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, 99–122.

¹¹⁷ OESTREICH, *I. m.*, olasz és magyar példákon lásd BENE, *I. m.*

¹¹⁸ BURKE, *I. m.*, magyar példán lásd R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdélyi változások*, Budapest, Akadémiai, 1984.

szinte lehetetlen cselekedni, de mégis kell. Igaz, vannak, akik szerint az egész constantia-kérdést az eszmetörténészek túlértékelték, s az úgynevezett neo-sztoicizmus sok tekintetben nem több egy utólagosan fabrikált történelmi konstrukciónál.¹¹⁹

De még ha nem is helyezkedünk ilyen radikális álláspontra, világos, hogy a sztoicizmus politikai nyelve s vele a szabadság sztoikus konceptualizációja korántsem egyértelműen kötött politikai álláspontokhoz a kora újkorban. A nézet, hogy a szabad politikai cselekvés elsődlegesen a lélek függetlenségén múlik, s a politikai problémák leírásának az a stratégiája, amely előnyben részesíti a (jó, rossz vagy éppen szeszélyesen változó) külső körülmények s a lelki szabadság szembeállítását még annál is inkább kormányforma-függetlennek bizonyulhat, mint amilyenek az eszmetörténészek szerint a republikanizmus nyelve mutatkozik.

Lett légyen valaki a szerencse forgandóságának kitett udvaronc, számtalan kihívással szembesülő uralkodó vagy épp a személyes politikai előnyök és veszélyek ellenében is országa alkotmányához hű politikus, a sztoicizmus évszázadokon át megfelelő útmutatást látszott kínálni a kora újkor politikai szereplői számára. S amit ajánlott, már csak azért is figyelmet érdemelhet, mert korántsem illik bele az Isaiah Berlin elemzéseiből oly ismerős „pozitív” és „negatív” szabadságfogalom megkülönböztetésébe, hiszen nem következik sem az aktív politikai cselekvésből, sem a törvény uralmából. Leginkább arra emlékeztethet, amit Quentin Skinner „újrómiai” szabadságfogalomnak nevez, s amely az önmagunk felett való rendelkezésen alapul.¹²⁰ De, tegyük hozzá, a Skinner által elemzett szabadságfogalom alapvetően a politikai intézményekben és a nyilvános politikai cselekvésben gyökerezik, míg a sztoicizmus szenvedélytanából levezethető szabadságfogalom független a politikai rendszerektől, a politikai és jogi intézményektől, s végső garanciájául a morál szolgál.

Ennek illusztrálására Cserey Miklóstól idézek egy megjegyzést, aki máskor is számos helyzetben él leveleiben sztoikus érvekkel. Történik ugyanis, Kazinczy levélben számol be a tornai tisztújításon történekről, s elmeséli, hogy egy prédikátor azzal a mondással hártotta el a faluja megvesztegetésére nekik küldött bort, hogy „A’ melly szabadságot nekünk a’ mi atyáink vérrel szerettek, nincs kedvünk boron eladni.”¹²¹ Mire Cserey így válaszol: „Hogy a Magyar Ország Vármegyék Restauratioi lármásabbak mint az Erdélyieké, azt tudom, de annyival szabadabbak. Nállunk tsupa formalitássá váltak a Restauratiók. Minden jóhoz valami rossz van kötve a világon. A szabadságot, mint sok egyéb jótis, igen bajos

¹¹⁹ PAPP, I. m.

¹²⁰ SKINNER, *Liberty before liberalism*.

¹²¹ KazLev XX., 4940. levél: Kazinczy – Cserey Miklósnak. Ujhely Octób. 16d. 1828.

a véle való apróbb visszaélésektől ki tisztítani; olyan burjányok ezek, melyeknek gyomlálásával maga a plantais ki tépődhetik. A moralitás egyedül teheti meg azt, hogy vissza ne élyenek az emberek a szabadsággal; a Politicára bízni nem bátorságos. Anglia elég eszes Órszág, s nintseneké ottis lármás gyülések? – Malum bene positum non est loco movendum. – Mindazonáltal még se gondold hogy pártját akarom fogni a visszaéléseknek; tsak azt állitom hogy kimilve és vigyázva kell bánni azoknak kigyomlálásával. A Tórna Vármegyei Praedikátórt pedig ditsérem. Neki éppen úgy kellett tenni, ex principio moralitatis.”¹²²

Kazinczy és Cserey levélváltásában a szabadság persze sokféle jelentésben fordul elő: Kazinczy az avita constitutio szabadságára utal. Cserey pedig részben egy – egyébként Kazinczyt is foglalkoztató, s ezügyben máskor Cicerót emlegető – problémára, mely szerint az aktív politikai részvétel bizonyos túlzásokkal is járhat, vagyis egy republikánus szabadságfogalommal dolgozik. Gondolatmenetének folytatása azonban már jobban beleillik a sztoicizmus által felvetett problémakörbe: sem a politikai intézmények, sem a politikai virtus önmagában jelentenek garanciát („a Politicára bízni nem bátorságos”, mondja), a megfelelő megoldást a nyilvános cselekvésen kívül, az egyénben kell keresni (azaz a cselekvésnek „ex principio moralitatis” kell következnie).

¹²² KazLev XX., 4954. levél: Cserey Miklós – Kazinczynak. Klitzen, Nov. 23án 828.

Kazinczy Ferenc szabadkőműves kátéja

Kazinczy Ferenc 1784-ben lépett be a miskolci „Erényes kozmopoliták az égő bokorhoz Kelet felé” nevű páholyba.¹ Kazinczyt itt bizalmukba fogadták, titkárként tevékenykedett a több mint negyventagú páholyban.² Kazinczy a belépést előzőleg jól megfontolta, mérlegelte a körülményeket. A girálti páholyhoz annak frivol szelleme miatt nem csatlakozott.³ A miskolci páholy élén köztisztelőben álló személyiségek álltak. Főmestere gróf Török Lajos volt, tankerületi főigazgató az eperjesi „Az erényes utazóhoz” nevű páholy mintájára alapította, és azzal a céllal, hogy a rózsakeresztes mozgalom alapjaként is szolgáljon. A páholy alkotmánya is az ő kézírásával maradt fenn.⁴ Ez valószínűleg az a példány, amelyet el kellett rejtetni, mert Vay József, első főfelügyelő felesége otthon a szekrényt feltörte, megtalálta férje iratait, mindenkinek megmutatta azokat, és azzal fenyegetőzött, hogy átadja a hatóságoknak.⁵

A nyilvánosságnak szánt *Pályám emlékezetében* szó sincs a miskolci páholyról. Viszont Borsod megye apoteózisának lehetünk a tanúi: „A Tisza két partján nem vala megye, mely egyidőben annyi jó fejjel bírt.” Ezek a jó fejek mind szabadkőműves testvérek. És „e választottak csoportjában Vay vala legelső. Világot teremtének Miskolcon, mely az egész tájra, mely az egész honra kilövelé jöltevő sugárait.” A páholy szék mestere Török Lajos, aki egyben az egész tiszai tankerület

¹ Latin szótárunk szerint a „páholy” *domus* vagy *porticus latomorum*. Kazinczy kátéjában: *quadrum*, azaz: „négyzet”, ahogy gyakran egy téglalappal jelölték a kortársak. Kazinczy egyébként magyarul a francia *loge*-ből származó *lózsi* kifejezéssel élt.

² BUSA Margit, *Kazinczy, a szabadkőművesek titkára*, Széphalom Évkönyv 1990, 25–33.

³ VÁCZY János, *Kazinczy Ferenc és kora*, I., MTA, Budapest, 1915, 116–119.

⁴ OSZK Kt, Quart. Lat. 2663. 59–71.: Gesetze und Constitutionen der Gerechten und vollkommenen □ der Tugendhaften Cosmopoliten zum brennenden Busche gegen Orient in Miskolcz.

⁵ ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Budapest, 1993, reprint, 191.; ECKHARDT Sándor, *Magyar rózsakeresztesek*, Minerva 1922/4–7., 218.

főigazgatójaként működött, és Kazinczy főnöke volt, majd 1804-ben apósa lett. Kazinczy szíve még az 1820-as években is megdobbant, amikor emlékezett: „Ki vala boldogabb, mint én, midőn Miskolcon 1784. január 16d. arcomra nyomá első csókját!”⁶ Csak éppen azt nem mesélte el Kazinczy, hogy ez a csók a beavatási szertartás része volt, ezzel került be a titkostársasági demokratikus kultúrába.

Nem a titkostársasági kultúra divatja ragadta magával Kazinczyt, hanem az, ami a szabadkőművesség varázsa és lényege volt. Éspedig az, hogy a szabadkőművesség új közösségélményt kínált és szabad teret a diszkusszióhoz. És a páholyvilág vonzerejét csak fokozta, hogy a közéletben a katolikusok mögött a protestánsok alig vagy csak nagyon nehezen érvényesülhettek. A páholyok mindenek előtt a reformtörekvések műhelyei lettek, a szellemi és erkölcsi versengés intézményei. „És osztán az a szép egység, mely nem születést, nem fényt, hanem érdemet tekint. Ferenc császár, a Mária Terézia férje egy lózsiban egy konziliáriussal, egy koncipistával, egy hadnaggyal, egy franciskánussal, egy kálvinista vagy egy rác pappal, s ott feltett süveggel mindenike s ott mint barát és barát, mint testvér és testvér! Képzelhettek-e istenibb pillantást, mint az volna, ha őket így látnátok a virtus nevében egyesítve?” Kazinczy még nem is volt szabadkőműves, de már egy szabadkőművességről vitatkozó társaságban így magasztalta a páholyvilágot.⁷ Amikor aztán bekerült a páholyvilágba, akkor látnia kellett, hogy a valóság némileg más. Volt benne sok az eszményi közösségből, az utópia felé mutató mozzanatokból, ám a zord valóságból, a hierarchiával járó sznobizmusból is. Erről árulkodik Kazinczynak az erdélyi baráthoz, Aranka Györgyhöz intézett levele 1790 márciusából.⁸ „Nem tudom, mennyire hatottál a Kőművesség grádicsain: tudod pedig, hogy itt a felsőbb grádicson lévő az alsóbb grádicson lévő azon grádicsokra nézve, amelyeken ez véle nincs, profanusnak tartozik nézni. Én tehát vaktában nem szólok, mert a Kőművesség előttem szent. Hogy egy □ [lózsi]ban [azaz: »páholyban«] harmadik személyt viseltem, azt mondhatom; de azt is mondhatom, hogy nékem a három angliai grádusomnál, mely inas, legény, mester, több nincs és nem is lesz könnyen. Historice sok grádusokat esmerek, de reájok nem vágyok. El-tévedéseknek nézem azokat, vagy – ó miért kell ezt vallhatnom! – némely kötelességekről elfelejtkezett Beutelschneiderék míveinek. Egy consiliarius Budán 1787-ben nékem egy skatulyát ád kezembe, kinyitom, 36 kötényt találtam benne, majd fekete, majd veres, majd zöld, majd

⁶ MTAK Kt, Kazinczy Ferenc: [Pályám emlékezete.] Tört. 4-70, 78–80. A történetet emlékiratai egyéb változataiban is olvashatjuk.

⁷ KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, gyűjt., szerk., előszó, jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Magvető, Budapest, 1987, 118.

⁸ KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I–XXIII., kiad. VÁCZY János – HARSÁNYI István – BERLÁSZ Jenő, MTA, Budapest, 1890–1960, II., 51–55. (A továbbiakban: KazLev.)

sárga, majd fehér pántlikával. Beszélgetek, úgy szól, mintha ő építette volna a Salamon Templomát, és még is –”

Ez keserű kritika, elszomorító valós mozzanatok kritikája. Ezzel szemben állt „a szent” szabadkőművesség eszménye, ami sokak számára valóság: „Én nekem a kőművesség olyan társaság, amely egy kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből; melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenlenséget, amely a külső világban van; amelyben az ember a Királyt és a legalacsonyabb rendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a Világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy lélek, t. i. a jónak szeretete, dolgozik, öröm könnyeket sír, amelyben ki-ki igyekezik ember társainak nyomorúságát a szerint a mint tehetsége engedi, könnyíteni, amelyben ki-ki olvasni, tanulni, szerzetes atyjafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik; – az ilyes társaság nékem kedvesebb, mint amely aranyat, vagy olyas életet-hosszabbító orvosságokat csinál, hogy aki véle él, szemem láttára nyomorék koldussá lessz; amely non-sensekkel múlatja magát, ördögöket kíván segítségül, s több efféle haszontalanságok, esztelenségek, bolondságok körül forgolódik. – Az én ítéletem szerint elég mindég egy []ban a három meg-nevezett gráduson dolgozni, hogy először azoknak meg-lépése alatt a szék Mester (Meister von Stuhl) az alatta valóinak elméleti tehetségét, ’s szíve minéműségeit szintén a fenekig esmerje. másodsor, hogy az ott elő-forduló ceremóniák a Tagokat bizonyos feierliche Stimmungban tartsák, és így az öszvegyűlések tsendesen és annak rende szerint folyjanak. harmadsor: hogy azokból a Bruder Redner alkalmatosságokat szedjen az Oratiók írására. De ez maga még nem elég. Minden []nak lehet valamely különös célt venni materiául. Bécsben a Born []ja a tudományok elő-vitelét vette célul. Blumauer, Ratschky, Alxinger, Leon, Haska, ’s mások ott olvasták el verseiket; a többi szent kötelességnek tartotta tartalék nélkül adni elő ítéletét.”

Ennél világosabb válasz nem lehet arra a kérdésre, hogy mi az ideális szabadkőműves páholy? A válasz egyértelmű: szellemi műhely. Ennek virágkora 1784–1785 volt. 1786-ban – II. József parancsa nyomán – hivatalosan meg kellett szűnnie ennek a szellemi műhelynek. A császár ugyanis csak a tartományi központokban engedélyezte szabadkőműves páholy működését, és azt is szoros állami felügyelet alatt. Így már csak titokban működhetett a miskolci páholy, amíg aztán 1788-ban végleg feloszlatták.⁹ Kazinczy közben Abaúj megyei aljegyzői állását országos közszolgálatral cserélte fel. Török Lajos főigazgatósága alatt iskolafelügyelő lett, és ebből az állásából 1791-ben mentette fel az uralkodó. Keserűen is írta ugyancsak Arankának még 1790 januárjában, miután „a Fejedelem rendelése gátlást vetett barátságos öszvegyűléseinknek. Azóta munka és

⁹ ABAFI, *A szabadkőművesség története...*, 209.

□ nélkül vagyok.”¹⁰ Valójában közben mégis volt páholya. Sőt, több is. Kassán tagja lett a Rózsa rendnek, amely a rózsakeresztes mozgalom mellékhajtása volt. A rózsakeresztes mozgalom és a szabadkőművesség nem azonos, de olykor összefonódtak. Rózsakeresztesnek csak a szabadkőművesség harmadik, ún. skót fokozata után vették fel a jelentkezőket.¹¹ Amikor Kazinczy a „historice” ismert „sok grádus”-ról írt, akkor egyben már elhatárolta magát a rózsakeresztesektől. A rózsakeresztesek mozgalmának éppen Kazinczy Ferenc főnöke és majdani apósa, Török Lajos lett az egyik apostola, és a titkostársasági kultúrának ez az ágazata az alkímiánál kötött ki. A misztika pedig soha nem vonzotta Kazinczyt, és úgy figyelte a rózsakeresztes alkímiát, mintha mindig Voltaire figyelmeztetése járt volna elméjében: „Oh ember! Ez az Isten azért adott értelmet, hogy jól viseld magad, és nem azért, hogy az általa teremtett dolgok lényegébe behatoljál.”¹² Így érezhetett akkor, amikor 1801-ban Török Lajos „engem a’ maga Cosmogéniai mysteriumaiba initiálni akara, de a’ mellyektől én iszonyodom ’s iszonyodtam,”¹³ „és az alkimista könyvektől iszonyodást és nem csak csömört kaptam”.¹⁴ Később egyik nagy filozófiai episztolájában vallott arról, hogy a Teremtés titkainak fűrészése milyen szenvedést hoz, hiszen az ifjú, aki Szaiszban a pap tilalma ellenére fellebbentette a leplet a képről, „Isisz’ / Szent zsámolyánál” lelt szörnyhalált.¹⁵ Ez az emberi megalománia kritikája is, mert Novalisnál, akinek képzeletvilágát Kazinczy nem szívlelte, a fátylat fellebbentő ifjú „csodák csodájára önmagát látta”.¹⁶

Kazinczynak a rózsakeresztesek mozgalma egyik vadhajtásáról, a Rózsa-rendről sem lehettek jó tapasztalatai, bár erről – úgy tűnik – bölcsen hallgatott. A Rózsa-rend mozgalmát a komáromi születésű egykori jezsuita, Grossing indította el, ez a jellegzetes ideológiai kalandor, aki udvari megrendelésre a magyar közjogot támadta,¹⁷ és udvari titkárságig vitte. Csalásai miatt azonban 1782-ben II. József még be is börtönözte, hogy ezután pályáját Németországban folytassa, ahol radikális lapokat adott ki, s ezekben már a felvilágosodott abszolutizmust is bírálta, közben megszervezte a Rózsa-rendet, amelynek ereje abban rejlett volna, hogy igyekezett nőket is beszervezni a világmegváltó célok megvalósítása

¹⁰ KazLev II., 16.

¹¹ ECKHARDT, *I. m.*, 213.

¹² VOLTAIRE, *Dictionnaire philosophique*, Flammarion, Paris, [é. n.], 16.

¹³ KazLev IX., 175.

¹⁴ KazLev XXII., 187.

¹⁵ KAZINCZY Ferenc, *Gróf Török Lajoshoz = Uő. összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Balassi, Budapest, 1998, 156. (*Régi Magyar Költők Tára XVIII. század*)

¹⁶ *Novalis*, szerk. Walter REHM, Fischer, Frankfurt am Main – Hamburg, 1956, 54.

¹⁷ DOMANOVSKY Sándor, *József nádor élete*, I/1., Budapest, 1944, 79–83.

érdekében.¹⁸ A nők kíváncsiságát használta ki, a titkos társaságok által gerjesztett és éltetett általános kíváncsiságot. A Rózsa-rend – írja Abafi Lajos – „remekmunka volt a maga nemében. Olyan, mint a férges alma: mosolygó felszín alá rejtett undokság,”¹⁹ mert a főszervező igyekezett minden befolyt pénzt és adományt magának megszerezni. A rend Magyarországon is tért hódított.²⁰ Grossing Berzeviczy Gergelyt is megnyerte, aki felkarolta a felvidéki szervezkedést. És nem is eredménytelenül, hiszen leányiskolát alapítottak, ahol szegény gyermekeket tanítottak.²¹ Kassán Kazinczy is tagja lett a rendnek, Koloman Fichtenbach néven,²² de aztán hamar kiábrándult az egészségből, igyekezett elfelejteni, míg a szabadkőművességről egész életében pozitívan nyilatkozott,²³ miközben apósának, Török Lajosnak a rózsakeresztes misztikához kapcsolódó nézeteit is kárhoyztatta. Viszont II. József rendelete ellenére Kassán újjáélesztették az „Égő bokorhoz” nevű páholyt.

A kassai páholy neve a miskolci páholyéra emlékeztet. Alapítói is ugyanazok. Így jobban érezhetjük a jelentőségét annak, ahogy Kazinczy a miskolci páholy jelentőségét látta, amikor arról a miskolci világ országos jelentőségéről írt. Kazinczy ugyanis Baróti Szabó Dáviddal és Batsányi Jánossal megindította a Magyar Museum című folyóiratát. És ennek olyan sok szabadkőműves munkatársa volt, hogy Abafi Lajos szerint a páholy hivatalos közlönyének tekinthető, annál is inkább, mivel maga Kazinczy lehetett „a páholy lelke”.²⁴ Csakhogy Kazinczy hamar meghasonlott Batsányival – egy életre. 1789-ben ezért saját szabadkőműves nevén új folyóirat – az Orpheus – megindítását kezdte szervezni. A névválasztás szimbolikus gesztus. Kifejezi a páholyvilág magyarosításának vágyát is. Arankához intézett 1790 márciusi levelében vall erről a törekvéséről: „Pesten lévén Novemberben, azt a tanácsot adtam, hogy egy Magyar Nyelven folyó □ állíttasson-fel. Gyalázatjára van Nyelvünknek, hogy csak németül és deákul dolgoztunk. Effektusa kezdett lenni, de meg csökkent: mert az atyafiak el-vesztették minden reménységeket, hogy a kőművesség jó lábra állhasson.” 1790 márciusában ez a keserűség harcra ösztönözte: „Nagy még a setétség, kedves Barátom! és nékem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken napok támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg Egüinket

¹⁸ Fritz VALJAVEC, *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770–1815*, Wien, 1951, 119–125.

¹⁹ ABAFI Lajos, *A Rózsa-rend*, *Hazánk* (4) 1885, 647.

²⁰ ABAFI Lajos, *A Rózsa-rend*, *Hazánk* (5) 1886, 12–30.

²¹ H. BALÁZS Éva, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*, Akadémiai, Budapest, 1967, 116., 137–138.

²² Robert GRAGGER, *Preußen, Weimar und die ungarische Krone*, Berlin – Leipzig, 1923, 28.

²³ Z. SZABÓ László, *Kazinczy Ferenc*, Gondolat, Budapest, 1984, 67.

²⁴ ABAFI, *A szabadkőművesség története...*, 303.

estveli homály fogta vala bé. Én meg-makatsítottam magamat ki-tsikarni a Superstitio kezéből a véres tört, és irtóztató képéről le-kapni az áll-orcát. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a Sanssouci lakott Philosophus, 's a Kőművesség úgy adnak paist balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perseust készítették-fel az Istenek az Andromeda meg-szabadítására. Tsak attól tartok, hogy lángoló fel-gyűléseim által el ne rontsam igyekezeteimnek böldegulhatásait. Olvassa meg a kinek esze és szíve van Orpheusom bé-vezetését, olvassa meg pag. 90. azt, a mit Rousseauból fordítottam, és azt a mit Kallós által fordítottam Helvetiusból; – olvassa-meg tulajdon gondolkozásomat Orpheusom II-dik kötetében a Lélek halhatatlansága felől, 's látni fogja, ki vagyok, 's áldani fog, ha én már régen nem lézek is. Valakinek fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, amit csinálnak.”²⁵

Az Orpheus folyóirat Orpheusa nem pillanatnyi indulatból lázadt saját világa ellen, hanem a felvilágosodás értékeinek érvényesítése vezette. Úgy tett, mint aki páholy nélküli szabadkőművesként folytatja küzdelmét. Valóban, a nyilvánosság lehetőségeinek megnyilvánulásával a titkostársasági kultúra az 1790-es évek elején veszített varázsából. Ugyanakkor a páholyvilág nem szűnt meg. Kazinczy eljutott a mesterfokra. Hogy pontosan hol és mikor, nem tudni. De mesterköténye megmaradt, és azon rejtjelekkel ott áll: Labor omnia vincit – a munka mindent legyőz.²⁶ Közhely, illetve Vergilius közismert kijelentése (Georgica, I., 145.), Rousseau is élt vele a *Vallomásokban*. Kazinczy számára életprogram volt. Folyóiratával a nyilvánosság elé lépett, de a nyilvánosság fórumain kifejtett törekvések mégsem hozhattak tartós sikert. II. Lipót is átmenetinek szánta alkotmányos gesztusait. A titkostársasági kultúra eszközeivel készült a revánusra, bár ki tudja, hogy megkockáztatta volna-e. Utóda, Ferenc viszont a merev reakciót választotta. Kazinczy számára egyre vonzóbbnak tűnt a titkostársasági demokratikus kultúra. A szabadkőművesség is ennek volt része, és még inkább az illuminátus rend, amelynek erősebb volt a mítosza, mint ő maga. Martinovics is azzal ért el igazán sikert Lipótnál, hogy az illuminátusokról jelentett különböző kitalált történeteket, aztán az illuminátus mitológia vonzásában szervezte meg a maga titkos társaságait. Kazinczy is az illuminátusok felé kezdett orientálódni: „Hallottál é valamit az Illuminatusok felől? Ezek az emberek Bécsben is dolgoznak, még pedig nagyon. Az ő célok a mennyire sejdíthetem, (mert hogy én soha sem vétettem fel közzéjtek, arról esküszöm néked a Mindenható Építő

²⁵ KazLev II., 54.

²⁶ BALASSA József, *A szabadkőművesség kézikönyve*, II., *Legényfok*, Losonc, é. n., 22. Vö. JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: Sophia' Templomában látom én felszentelve nagysádat”, *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Argumentum, Budapest, 2003, 119. (*Irodalomtörténeti füzetek*, 153.)

Mester előtt!) volt evertere superstitionem, opprimere Tyrannismum, benefacere. – Nem ez é az élet legédesebb boldogsága?” Helyeselte a női páholyok alakítását is; persze a férfiakétól külön. Az igazi szabadkőműves csak férfi lehet: „Szerzetes-é vagy Vitéz Atyafi? Mind a kettő. Mert a kőművesi ◊ [rend] éppen olyan, mint a Maltheser. Félig pap, félig katona. Néha tömjén van kezébe, melyet a Teremtés Istenének nyújt bé, néha kard, mellyel az ártatlanságot védelmezi.”

Kazinczy levele – a saját kezével írt – szabadkőműves kátéjának leghitelesebb magyarázata.²⁷ Áttételes magyarázat, mert nem ismerünk tőle olyan levelet, amelyben szót ejtett volna róla. Nem is lehet pontosan tudni, hogy mikor írta, mert kézírásának képe évtizedeken keresztül változatlan. Széky Péter megvizsgálta és így nyilatkozott: „A kéziratokat áttekintve mindenekelőtt azon meggyőződésre jutott, hogy ez nem fordítása egyiknek sem az általam ismert azon kori szertartáskönyveknek, hanem majd egy, majd más kifejezésből következtethetni vélem, hogy alapos tanulmányozás után készült önálló jeles munka, mely nagy mértékben figyelmet érdemel.”²⁸ Ennek nyomán Váczy János is önálló műnek tartja, és azt sejteti, hogy Aranka számára készítette, amikor ugyancsak idézett levelében páholyalakításra buzdította erdélyi barátját, és ehhez segítségét is ígérte: „Gondolkozz erről, édes Barátom, s ha esmersz vagy hat-hét tökéletes szívű embert, akinek a feje vagy üres a bolondságtól, vagy megtisztulhat, szólj nékik, monddjad, hogy valamit ilyest kezdeni lehet; ha még Profanusok, csinálj jó ideát a' Kőm. felől, bíztasd, hogy azok lehetnek, 's légy rajta, hogy egy □ állítasson fel nálatok. Én nekem, tudod, nincs a' dologban semmi érdekem, csak az, hogy óhajtom a szerzet elterjedését, és meg vagyok győzve, hogy ez a legtekéletesebb oskolája az emberi szívnek. Ha mind azáltal velem ez eránt correspondeálni kívánsz, előttem igen kedves lesz, és előre fogadhatom, hogy barátságos utasítással szándékodban boldogíthatlak, sőt hogy kész leszek némely dolgokról historice tudósítani is, és oratióimat, melyeket egykor másszor mondtam, közlöm véled. A' mi pedig ezeknél mind több, egyenes utat mutathatok az igaz eredeti forrásra, a' honnan némelyek el tévedtek.” Talán erre szolgált volna a káté, amelyet Abafi Lajos a század vége felé már a miskolci páholy latin szertartásának másolatának tartott, és azt hangsúlyozta, hogy a magyar páholy „a bécsi szertartás elfogadása által még nem érezte magát azok szolgálai követésére kötelezve”.²⁹ Nincsenek benne deista és pietista mozzanatok, mint a korabeli német kátékban.³⁰ Az újabb kutatás is úgy látja, hogy Kazinczy csupán „lemásolta a miskolci latin nyelvű beavatási magyarázatokat és az iniciáció során el-

²⁷ A káté lelőhelye: MTAK Kt, K 604/2, 62–92.

²⁸ ABAFI Lajos, *Az Erényes Világpolgárok páholya Miskolcon*, Világosság 1884/10–11., 89–100.

²⁹ Abafi, *A szabadkőművesség története...*, 203.

³⁰ Ludwig ABAFI, *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn*, V., Budapest, 1899, 240.

mondott szövegeket”.³¹ Csakhogy a miskolci páholy szövegei ettől eltérnek. Persze lehet, hogy átdolgozták őket, és Kazinczy már átdolgozott változatot rögzített. De az is lehet, hogy Kazinczy valóban az erdélyiek számára készített egy egyszerűsített kátét. A Kazinczy-féle káté ugyanis egyszerűbb, mint a miskolci. (Az a feltételezés is megkockáztatható, hogy Kazinczy a kassai páholy számára állította össze a kátéját, de ennek ellene szól az, hogy főnöke, Török Lajos Kassán is vezető szerepet játszott, és inkább a miskolci kátét vette volna át.)

A kérdést azonban bonyolítja, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban van még egy Kazinczy kéziratához hasonló kézirat.³² Nem tudni, kinek a tollából. Az írásképből ítélve későbbi, mint a Kazinczy-féle káté. Két lehetőség nyílik a további találgatásokra. Elképzelhető, hogy Kazinczy Ferenc kátéjáról készült az OSZK-ban őrzött kátémásolat, mert ebben néhány olyan elírás található, amelyek egy részét valaki később tollal és ceruzával javította. Az elírások a másoló hibái lehetnek, aki nem tudhatott jól latinul, vagy nem figyelt, amikor értelemzavaró, nyelvtanilag helytelen szavakat írt le. Viszont ez a káté olyan kézitról készült, amely még őrizte a tematikai egységek eredeti és helyes sorrendjét, legalábbis ez a sorrend tűnik logikusnak. A kézirat, amelyről a másolat készült persze lehetett a Kazinczy-féle, mielőtt még átrendezték volna.

Kazinczy hagyatékát az MTA Könyvtárának Kézirattárában Jakab Elek rendezte, és ő számozta be az egyes tételeket, amelyeket aztán kötetbe kötöttek, és beszámozták az oldalakat. Az egyes tételeken belül viszont Kazinczy eredeti oldalszámozását találjuk. Váczy János már ennek nagyjából megfelelően adta meg a kézirat címét (*Rituale receptionis tyronis, catechismus fratris tyronis, apertura □ tyronum et sodalium*).³³ Valóban, a bekötött kéziratban így következnek az egyes tételek, amelyeknek a címoldal után következő oldalait Kazinczy maga számozta be, és ezeket az eredeti oldalszámokat az alábbiakban zárójelben adjuk meg, a mai kötet oldalszámozását pedig utána zárójel nélkül tüntetjük fel, szögletes zárójelben pedig az eredeti rendnek megfelelő oldalszámot, amelyet Kazinczy nem írt ki, mert szövegkezdő páratlan oldalról van szó: *Rituale Receptionis Tyronis* ([3]–31)=63–77., *Catechismus Fratris Sodalium* ([3]–6=79–80/v., *Apertura □ Tyronum, et Sodalium* ([3]–8=83–85., *Catechismus Fratris Tyronis*. ([3]–14)=87–92/v. Ebben: *Quaestiones Fratribus Visitantibus proponendae*. ([13]–14). Az OSZK-ban őrzött káté másolatában az egyes fejezetek sorrendje a következő: *Apertura □ Tyronum, et Sodalium, Catechismus Fratris Tyronis, Catechismus Fratris Sodalium, Rituale Receptionis Tyronis*.

³¹ JÁSZBERÉNYI, I. m., 127.

³² OSZK Kt, Oct. Lat. 688.

³³ VÁCZY, I. m., 112.

Kazinczy kátéja a Jánosrendi szabadkőművesség skót rítusához igazodik. Ha viszont összevetjük egyéb kátékkal, van benne valami személyes vonás. Abafi – Székely Péter véleménye nyomán – úgy látta, hogy az esküből hiányzik az a mozzanat, amely leszögezi az áruló testének a tenger fenekére vetését, és új benne a testvéri szeretet kinyilvánítása.³⁴ Valójában a miskolci eskühöz hasonló a Kazinczy-féle.³⁵ Az esküt egyébként fontosnak tartotta, fontosabbnak, mint a becsületszót. Amikor a bécsi szabadkőműves folyóiratban a becsületszóról olvasott, zárójelben meg is jegyezte: „A felveendő hatalmat ad társainak, hogy ha megszögi hitét, társai megölhessék; s ez csak azt teszi, hogy oly istentelennek fogja magát ismerni, mint amilyen az, aki érdemlette, hogy mint gonosztevő megölölessék. Sok igazat mond itt az író, de ha Ehrenwortot adhatok, miért nem adhatok Esket? Az Esknek több innepisége, több szentsége van, és így célra vezetőbb mint amaz.”³⁶

A miskolci káté szertartásai bonyolultabbak, mint Kazinczy kátéjának szertartásai. Több bennük a misztika és a szimbólum. Kazinczy nem úgy értelmezi a G betűt, amikor Boas oszlopáról ír, ahol a legények összegyűlnek.³⁷ A miskolci káté szerint az igazi szabadkőműves erények: a tiszta, a jogos, az igaz. Kazinczy kátéjában a kőművesség építménye három oszlopon nyugszik: erő, körültekintés, szép. Az erő a testvérek egyetértésében rejlik, a körültekintés az erkölcsökben,

³⁴ ABAFI, *Geschichte der Freimaurerei...*, 240.

³⁵ OSZK Kt, Quart. Lat. 2663. 23.: „Ego N. N. juro ac voveo in praesentia omnipotentis architecti hujus universi ac venerandae huius societatis, quod ego Arcana Artis Regiae Latomorum quae mihi cum tempore revelabuntur, celare, occultare, ac nemini, nisi fideli legitimoque fratri, post exactum examen, vel in vero venerandoque □ legitime congregator. fratrum revelabo. Porro promitto me fratres meos amaturum, eos in omnibus eorum necessitatibus adjuturum, in casu instantis periculi me consilio et opera, imo etiam periculo sanguinis mei defensurum. Insuper spondeo me e consideratione periculosi hujatis status, locum receptionis meae, nomenque Magistri mei ac Confratrum meorum nemini unquam revelaturum. Quodsi vero e praecipitantia, aut praeconcepta malitia, vel quacunquē demum de causa venerandam hanc societatem proderem, subijcio me gravibus poenis utpote: , quod ut guttur meum rescindatur, lingua mea e faucibus oris mei coellatur, cor meum e sinistro meo pectore eradicetur, corpus meum in cineres redigatur, cineresque mei in superficie terrae dispergantur, me vel memoria mei supermaneat. Sic me Deus adjuvet, sanctum ejus Evangelium.”

³⁶ MTAK Kt, K 605. Kazinczy Ferenc szabadkőműves feljegyzései. 127.

³⁷ „Politus cubicus lapis. Significat cor sodalis jam bene elaboratum esse debere, ac velut lapis hic ex omni parte pulcher ac politus est, ita sodalem in omnibus suis actionibus purum, Justum, Verum, bonique cordis esse debere, ut sit coram Deo hominibusque placens. Hae sunt morales virtutes, quae verum Murarium constituunt, eumque de indubitata mercede ad Columnam Boas recipienda securum reddunt. Flammea Stella, in ejusque medio posita Littera G. denotat Deum in trinitate, et Trinitatem in unitate. Alludit etiam ad Geometriam, vel quintam scientiam quae sodalibus ostendit, quod Deus sit fons et origo omnium scientiarum, primusque sapientissimus architectus interminati universi, quem in perfectissima magnificentia in rebus, in, penes, supra et infra nos existentibus conspicimus.”

a szép a jellemben. Ugyanakkor: „Az erények szimbólumának három foka van, melyekkel a szabadkőműveseknek ragyogniok kell: hallgatás, buzgalom, türelem.” 1789-ben Kazinczy-Orpheus körültekintően, ám türelmetlenül akart szólni azokhoz, akikkel egyetértett, miután 1788-ban a Magyar Museumban a szép és rút, igaz és nem igaz, tökéletes és hibás megkülönböztetését hirdette meg programként.³⁸ Ha a különböző jelszavakat összehasonlítjuk, akkor úgy tűnhet, a kátét a Magyar Museum első számának, illetve az ebben megjelent programcikke megjelenése után írhatta, mert ezen a programcikken összekaptak Batsányival, aki szerzője tudta nélkül alaposan átírta azt. Ekkor jöhetett rá, hogy milyen fontos a körültekintés, vagyis a prudentia. Az Orpheust már egyedül szerkesztette. Ugyanakkor a szót, és amit takart, nem szerette. Levelezésében 1804-ben bukkant fel a szó. Először egy barátjának vallott: „te elég prudentiával, széplelkűséggel ’s barátsággal bírsz...” (656. számú levél.) Majd sejtelmesen jelezte: „Prudentiores me intelligent.” (2148.) De aztán kifakadt: „Az a’ mit a’ világ Prudentiának nevez, engem is megtántorított, ’s az ilyen dolgozásokat soha sem tartottam meg; pedig becsek igen nagy volna.” (2849. számú levél.) Nehéz eldönteni, hogy büszke volt rá vagy szégyelte: „Külömben a’ prudentia ritkán oltja-el szívem lángját: de itt még is nem merem; félek, hogy ellenségeim szavaimnak más értelmet adnak.” (3083. számú levél.) Aztán kárhoztatta: „Az az átkozott prudentia sok kárt teve a’ világon.” (3147. számú levél.) Viszont: „Az imprudentia sokszor prudentia, mert a’ jót meg kell tenni, ha érette bántanak is.” (3816. számú levél.) De azért azt is kérte: „mutassa-ki nekem, mit írjak több prudentiával – (ez az előttem gyűlöletes Bölcsesség nekem ritkán társam)...” (3818. számú levél.) Így: „Végig tekintvén, a’ mik történtek, nem érzékenységet vádoló – egy érzés érzeteti velünk mi a’ jó és mi a’ rossz, és a’ ki a’ rosszat tüzesen nem gyűlöli, nem szeretheti tüzesen a’ jót – sem azt a’ szabadságomat, hogy érzésemet meg nem tagadtam, ’s azzal a’ félnék szíveskedéssel nem mondottam ki, mellyet a’ Világ Prudentiának és Modestiának nevez: de igen azt, hogy Egmonti vérem a’ gonoszokat csak gyengéknek nézte ’s még bízott hozzájuk; igen azt, hogy barátságokat még kerestem, hogy velek az adott Oránieni intés után is leveleztem. Az alacsony lelkűeknek barátsága is kelepceze volt, sőt nyíltszívűségemet, mellyel őket bizakodásra akarám bírni, vesztenre fordítják.” (3936. számú levél.) És: „Was konnte all Gutes geschehen, wenn wir die fatale Prudentia nicht immer uns kalt zulispeln liesen!” (5847. számú levél.) Viszolygott attól, akinek „[e]lvadította erkölceit a’ hivatal és a’ veszélytől rettegő fertelmes prudentia.” (4459. számú levél.)

³⁸ FRIED István, „Aki napjait a szépnek szentelé...”. *Fejezetek Kazinczy Ferenc pályaképéből és utókorra emlékezetéből*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátorlajújhely–Szeged, 2009, 26–29.

Kazinczy tehát elmarasztalta az óvatosságot, ugyanakkor félt, és mégis merész volt. Valamiféle köztes állapotban élt, amit szellemi bátorságnak nevezhetünk. Ebben segítette a szabadkőműves múlt, amely számára maga volt a jelen, és a szabadkőművesség értékei úgy éltek tovább a verbális térben, hogy Kazinczy magatartását is jellemezheti az, ahogy Magyarország Nagy Oriense Szövetség Tanácsa 1875-ben – Csáky Tivadar elnöksége alatt – válaszolt a kérdésre:

Mi a szabadkőművesség? mit akar? miért titkolózik? és végre szükséges-e még a jelen felvilágosodott korban?

Mi a szabadkőművesség?

Nehéznek látszik erre rövid szavakkal felelni, sokan megkísérették kevesebb nagyobb szerencsével, leghelyesebben válaszolt Feszler tudós testvérünk, aki azt mondja: Die Freimaurerei ist die Kunst, ohne die Triebfedern der Furcht und der Hoffnung recht zu handeln. Valóban találó magyarázat, magasztos bölcsészet! s azért joggal neveztük el a szabadkőművességet „királyi művészetnek”, mert akinek sikerül helyesen cselekedni a félelem és remény rügőit nélkül az elérte az emberi nem tökélyét. Igenis a szabadkőművesség arra tanít, hogy nem félve a büntetéstől sem ezen, sem a másvilágon, nem várva jutalmat sem az életben, sem azon túl, helyesen cselekedjünk, azaz tegyük a jót a jóért, természetes ösztönből kivetkőzve a hiúság és földi előny minden salakjaiból; ezen magasztos megfejtés magában foglalja minden előítéletnek, türelmetlenségnek és elfogultságnak a kiirtását is.³⁹

A kőművesség több volt, mint szép emlék, az erő tudatának a forrása. Amikor Kazinczy fogsága után Bécsben járt, lelkesen másolt – egyébként unalmas eszmefuttatásokat is – a szabadkőművesek folyóiratából. Az idős Kazinczy „félt”, de szívesen emlékezett élete egy-egy bátor fellobbanására. „Félt”, mert úgy érezte „a bátortalanság nekeni karakteremben fekszik”. Ugyanakkor mindig is megvolt benne a sorsot kihívni kész merészség, és érezte, hogy olyan idők jönnek, amikor a félelmet le kell győzni. Kétszer is leírta „Egy bátor szavam az Abaújvármegyei gyűlésen Kassán, 1794” című jelenetét. 1827-ben még saját jelenlegi lelki állapotát is beleszötte: „Vitéz Imre, testvére Jánosnak, ki követje volt e megyének 1825.[-ben] is a dietán, 1793. lefordítá s kinyomtatata Kassán egy nyomorult firkát e cím alatt A kőművesek nem jacobinusok. Péter Szuhányi, exjesuita [Bodenlosz Mihálytól] egy hasonló érdemű munkát nyomtatata: A kőművesek jacobinusok; s a két munka szabadon forga kezeken. De mivel Szuhányi azt is beszélé, hogy II. Leopold császárnak halálát kőműveseknek lehet tulajdoní-

³⁹ OSZK Kt. Analekta 5441. Szabadkőműves irományok és levelek gyűjteménye. Balassa József hagyatékából.

tani – (Leopold maga is kőműves volt, s még Bécsben is buzgó kőműves, s a maga prágai koronázásakor ezeknek adá által nevelésül egy gyermeket) – s az udvar a Szuhányi állítását complimentumnak nem vehető,” munkáját betiltotta. „Amint a parancsolat felolvastaték, az imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólala: Quidcumque demum dicamus, Latonii certe Jacobini sunt.” [Azaz: „Bármit is mondunk, a kőművesek bizton jakobinusok.”] Erre „azzal a tűzzel, melyel a jó mellett s a rossz ellen még most is (1827) lobogok, felkelék s szemeimet Bodenlósra szögezvén s feleletemet [...] e szókat mennydörgém: Civitatem miscere et reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum.” [Nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták keltenek zavart az államban és ők ölik meg orgyilkos módjára a királyokat.] Fáy Mihály figyelmeztette, hogy ezt megtorolják. „Ettől és az illyektől rettegtem én, midőn elfogattatám, mert mit vétettem különben?”⁴⁰ Egyébként 1794 júliusában sokkal visszafogottabb módon számolt be a jelenetről Hajnóczynak. Szó sem volt mennydörgésről, csak egyszerűen megmondta, hogy Bodenlosz munkája „ugyan teli van a legszemtelenebb kalumniával, mindaz[onált]al az olyan, amely semmi kárt nem tett, és nem tehetett”. Elmondta, hogy Lipótot nem mérgezhették meg a szabadkőművesek, és „nagy a gyanú”, hogy ő is szabadkőműves volt. Nagyjából hasonlóképpen nyilatkozott a jezsuitákról, amint később emlékezett. Arra nem emlékezett, hogy megjegyzése nyomán nagy nevetés támadt, és még hozzá tette: „Ez eléggé mutatja, hogy a rossz könyv, ha csupa convitiumból áll is, veszedelmes nem lehet.”⁴¹

De ami a vétkezést illeti, tudjuk, vétett. Részt vett a jakobinus mozgalomban. És előtte nemcsak Abaúj megyében, hanem Zemplén, Szatmár, Szabolcs és Bihar megyében is a sajtószabadság mellett szólalt fel a megyegyűléseken,⁴² ahol a cenzúra ellen léptek fel.⁴³ És nem öncélúan. Hátsó gondolatait Cházár Andrásnak 1794 márciusában így fejtette ki annak kapcsán, hogy Gömör vármegye a sajtószabadság érdekében feliratban fordult az uralkodóhoz: „A minisztérium így szól: Wenn sie ihr Verböczy und ihr Corpus Juris citierten, nun, das ging noch an; allein aus dem Jus Naturae zu raisonniren! das geht einmal für allemal nicht. [Ha a Corpus Jurisukat és Verböczyjüket idézték, akkor az még elmegy, de csak a természetjogra hivatkozni! az egyszer s mindenkorra tilos.] Pedig én azt tartom, annak van vége, hogy a reprezentációk a Verböczyből és a Corpus Jurisból irattassanak. Menschenrechte ez az új Verböczy.”⁴⁴

⁴⁰ MTAK Kt, K 624. Magyar dolgok, Széphalom, 1830. 141. Idézi: KAZINCZY, *Az én életem*, 161., 623. Az 1827-es betoldás nélkül. A betoldás kezdete: „azzal a tűzzel”, vége: „lobogok”.

⁴¹ KazLev XXIII., 41.

⁴² KazLev II., 318.; KazLev VII., 114.

⁴³ *A magyar jakobinus mozgalom iratai. A magyar jakobinusok iratai*, I., kiad. BENDA Kálmán, Akadémiai, Budapest, 1957, 933.; H. BALÁZS, *I. m.*, 202.

⁴⁴ CENTGRÁF Károly, *Egy ismeretlen Kazinczy-levél*, ItK 1974, 236.

Az emberi jogok tenploma pedig a szabadkőműves páholy volt, szertartáskönyve a káté. A káté egyszerre személyes és személytelen mű, és ez a kettős jelleg az élet dialektikáját fejezi ki. Talán ezért olvasta Luther élete végén saját kis katekizmusát újra és újra, ígyelve megnyugvást. Kazinczy szabadkőműves kátéja is személyes alkotás,⁴⁵ de úgy látszik, miután megírta, félretette, viszont kátéja sok tanítása élete végéig irányadó értékszpont maradt. Hiszen a felvilágosodás olyan tanításairól van szó, amelyek más és más, hasonló és mégis eltérő formában bukkannak fel a különböző szabadkőműves kátékban. A biblikus fordulatok a vallás lényegével való közösséget fejezték ki: Pulsate et aperietur, petite et dabitur, insinuare vos et recipiemini. A szertartások pedig kielégítették a protestánsok ceremónia-éhségét, és valamennyien valamiféle revánsot vettek a katolicizmuson. A páholy: szabad tér, amely közéletet pótol, itt lehet büntetlenül tervezgetni a jövőt – szakszerűen, erkölcsileg is magas szinten. Amikor Kazinczy lázas igyekezettel másolgatott a bécsi szabadkőműves újságból, a *Journal für Freymaurer*-ből, nem állta meg, hogy egy-egy zárójelben ne valljon ő maga is: „A Kőművest az is tartatá a vétektől, hogy tiszta társai előtt pirulás nélkül megjelenhessen, sőt ha gyalázatos vala a tett, melyet különben elkövetett volna, rettegett, hogy a tiszták ki fogják zárni a társaságokból. A legújabb idők megtiltaták az uralkodókkal a kőművességet, mert a Szabadság és Egyenlőség ideáját az emberek innen vették, holott a kőművesség is csak a Természetből; és mert félniek lehet, hogy a kőművesség leple alatt az újítás lelke által megszállottak az országlás ellen koholnak vétkes szándékokat, – s a kőművesség hátra vonta magát, s nyugszanak, míg egy jobb idő felkölti majd álmaikból.”⁴⁶

Ekkor már a titkostársasági demokratikus kultúrát a magántársasági folytatta. A magántársaság valamiféle szekularizált páholy. „A páholy mindenütt ott van, ahol a magukat egyenlőknek tartó választott barátok köre kialakul” – mint a szabadkőművesség egy újabb elemzésében olvasható.⁴⁷ A magántársaságra pontosan illik az, ahogy Kazinczy a szabadkőművességet jellemezte: „Énnekem a kőművesség oly társaság, amely kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, mely a külső világban van, amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabbrendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy lélek, ti. a jónak szeretete dolgozik, örömkönnyeket sír; amelyben sokkal biztosabb barátokat lel, mint a külső világban; amelyben ki-ki igyekszik embertársainak nyomorúságát aszerint amint tehetsége engedi, könnyíteni; amelyben

⁴⁵ ABAFI, *Az Erényes Világpolgárok páholya...*

⁴⁶ MTAK Kt. K 605. Kazinczy Ferenc szabadkőműves feljegyzései, 55.

⁴⁷ Pierre-Yves BEAUREPAIRE, *La franc-maçonnerie, observatoire des trajectoires et des dynamiques sociales au 18e siècle, Dix-huitième siècle 2005/37.*, 27.

ki-ki olvasni, tanulni, s szerzetes atyafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik.⁴⁸ Ami Voltaire-nél általános szeretet,⁴⁹ az itt leszűkül, pontosabban leszűkítik „a világ esztelenségei”, ugyanakkor a „kis karika” hasonló a szeretet kötelékéhez, amely Schillernél láncként fogja össze a természetet. Aki széttöri bűnös, és tragédiát okoz.⁵⁰ Kazinczy óhatatlanul meggyűlölte azt, aki nem lépett be a magántársasági demokratikus kultúra virtuális páholyvilágába, mint Batsányi Jánost vagy Döbrentei Gábort, aki nem tartotta magát a páholy-etika íratlan törvényeihez. A magántársaságban a szabadkőművesek formális titka informális titokként élt. És éltek a páholyemlékek. Úgy hogy Kazinczy 64. életévében is azt vallotta, hogy nem ismer „nagyobb szerencsét, mint azt, ha valaki kőművessé lehetett”.⁵¹ A hallgatás arany szabálya is érvényesült, mint Kazinczy többször is leszögezte: „Hallgatni szabad (*néha!*): de egyebet mondani, mint amit érzünk, soha nem szabad.”⁵² Másképpen mondva: „Nekünk ahhoz lehetett szoknunk, hogy hallgatni tudjunk. De nyilván ott, ahol *kell*.”⁵³ És ebből következően úgy is kell beszélni, ahogy lehet. Egykori barátja, szabadkőműves testvére és fogolytársa, Versegly Ferenc nyelvfilozófiájával mélyen nem értett egyet, a nyilvánosság előtt nem támadt rá, de éppen rá gondolva írta egyik nagy epigrammáját:⁵⁴

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess; s hagyjad másnak az áldozatot.⁵⁵

Így Kazinczy egyszerre fellebbentette a fátylat, és rögtön elleplezte, hogy mit is jelenthet „a jót és jól”, aminek kultusza összetartotta a hajdani szabadkőműveseket, akik a titkostársasági demokratikus kultúrát immár a magántársasági demokratikus kultúra világában kellett hogy folytassák. Kazinczy epigrammájával egyben válaszolt a profánok titok iránti kíváncsiságára is, amiről feljegyzéseiben is keserűen nyilatkozott: „Várhatni-e akármely társaságtól, hogy annak tagjai közt férgesek ne találtassanak? Némely nem rossz, de hiú, kőműves leve, Isten tudja mely titkok felnyílását remélvén, és minthogy azokra rá nem akada – mert itt csak illyek ígértettek – (*találni* kell azokat itt, nem *venni*) azt hitte, hogy itt titok nincsen is, s az egész társaság vagy csak játék, vagy némelyeknek ravasz fortélyá

⁴⁸ KazLev I., 53.

⁴⁹ VOLTAIRE, *Lettres philosophiques*, II., Flammarion, Paris, 1964, 197.

⁵⁰ Rüdiger SAFRANSKI, *Schiller oder Die Erfindung des Deutschen Idealismus*, Hanser, München–Wien, 2004, 85–87., 225–227.

⁵¹ KAZINCZY, *Az én életem*, 118.

⁵² KazLev VI., 27.

⁵³ KazLev XII., 103.

⁵⁴ KazLev XXII., 273.

⁵⁵ KAZINCZY *összes költeményei*, 108.

elérni, amit óhajtanak.”⁵⁶ Ugyanakkor mégis van és volt titok. A miskolci páholy alkotmánya tiltotta a politizálást. Paradoxonként hathat, hogy a páholy egyik felügyelője az a Vay József volt, aki az 1790-es évek reformmozgalmának egyik szürke eminenciásaként tevékenykedett, majd a diéták vezéregyénisége lett. Mégis igaz, amit Kazinczy évek múltával vetett papírra: „Minekelőtte a kereső felvétel, a felvétel alkalmával mindég bizonyossá tette a székmeister, hogy itt semmi sem forog szóban és tettben, ami ellenkezik az erkölccsel, a religióval és az országlás dolgaival; s én 42 eszt. alatt az áldást mindég valónak találtam.”⁵⁷ Az más kérdés, hogy a hazai alkotmányos szemlélet eltért az udvari abszolutista szemlélettől. A diéták létükkel a törvényhozó hatalom folytonosságát képviselték és a polgári alkotmányos törekvések bázisát.⁵⁸ És azt, hogy a szabadkőműves páholy mennyire az országos politika előszobája volt, mi sem érzékelteti jobban, mint az 1790-es diéta összetétele: követeinek jó egyharmada (35 személy) – Marczali Henrik szerint – „biztosan” szabadkőműves volt, és „valószínű”, hogy a követi kar fele.⁵⁹ Az egykori miskolci szabadkőművesek a paraszti sors javítását célzó kezdeményezésekkel tűntek ki. Mindenekelőtt Berzeviczy Gergely, a kor legfáradhatatlanabb reformtervezője, aki Kazinczy bevezetésében is szerepet játszott. Igaz, a két régi barát aztán éles vitába keveredett, amelynek során a kassalombi magánpolitikus az oktrojált alkotmányos abszolutizmus vagy más szóval az abszolutista alkotmányosság vonzásában lépett fel, míg vele szemben a széphalmi mester a monarchikus republikanizmust képviselte. Berzeviczy a diéták és a nemesség önzését panaszolta fel, míg Kazinczy arra emlékeztette, hogy az 1792-es diétán indítványozták: „a nemességnek legalább az útépités terhet magára kellene vállalnia,” 1808 szeptemberében „véletlenül” a diétán ott ült – a miskolci szabadkőműves páholyból is ismert – Máriássy István követ mellett, amikor azt az indítványt tette, hogy „végre ideje lenne a parasztnak a kilencedet és a tizedet egészen elengedni”. És arról is tudott, hogy 1807-ben Ragályi István felvetette a kérdést: „meddig fogja még a tulajdonosok rendje tulajdonát azoknak a vérrel védeni, akiknek nincs semmi tulajdonuk?”⁶⁰ (Máriássy egyébként majdnem belekeveredett a jakobinus perbe is, de hiába keresték Hajnóczy megbízásából, szerencséjére éppen nem tartózkodott otthon.)⁶¹ Fontos tanúság a Kazinczyé, mert ezeknek a paraszti sors alakítását célzó követeléseknek a diétai

⁵⁶ MTAK Kt, K 605. Kazinczy Ferenc szabadkőműves feljegyzései, 52.

⁵⁷ MTAK Kt, K 605, 155.

⁵⁸ Vö. Jean BÉRENGER – KECSKEMÉTI Károly, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Napvilág, Budapest, 2008.

⁵⁹ MARCZALI Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés*, I., MTA, Budapest, 1907, 337.

⁶⁰ KazLev XXII., 243.

⁶¹ *A magyar jakobinusok iratai*, II., 98.

írományok között nem maradt nyomuk.⁶² Ragályi István és Máriássy István szintén a miskolci páholy tagjai voltak.

Élt – még az éles vitákban is – valami láthatatlan szolidaritás, az egyébként szintén kötelező keménység mellett. A magántársasági demokratikus kultúrában is élt az íratlan törvény, amelyet Kazinczy feljegyzéseiben így örökített meg: „Soha kőműves nem fogá pártját a tilalmas dologban kőművesnek, és midőn kőműves és nem-kőműves kerese hivatalt, az igaz kőműves a nem-kőművesnek adta az elsőséget, s nem társának, ha tudniillik a profánus inkább érdemlé az elővívést, mint amaz. Egyebet tenni összeesküvés volt volna a közjó ellen, s a kőműves ezt fogadta esküvéseben, nem amazt.”⁶³

Persze gyakran nem értették meg egymást az egykori testvérek. Kazinczy sohasem szerette meg Fesslert, történetírói érdemeit sem igazán értékelte. Nem bocsátotta meg Széchényi Ferencnek, hogy fogságból való szabadulása után elzárkózott előle, úgy vélte csak hiúságból alapított könyvtárat, és elégedetlen volt annak a katalógusával, mert az eltított munkák címeit nem adta meg. Nem is akarta, hogy hagyatéka oda kerüljön.⁶⁴ Pedig Széchényi is a maga módján a könyvtáralapítással egykori szabadkőműves tevékenységét folytatta.

Herder „láthatatlan-látható társadalomról” folytatott képzelt dialógust, és aztán a szabadkőművességet úgy stilizálta át, hogy annak folytatása „valamennyi gondolkodó ember szerte a világon,” akik „láthatatlan egyházat” alkotnak, de „ha összegyűlnek, láthatók”. Maga „a könyvnyomtatás is ideális társadalmat teremtet,” így ha az ember Homéroszt, Tacitust vagy Fénelont olvas, nem is figyel arra, hogy mely néphez vagy valláshoz tartoznak, mint a látható társadalomban tenné. Költészet, filozófia és történelem „szent háromszöget” alkot. A költészet kiemeli az embert az egyoldalúságok és a megosztottságok világából; a filozófia maradandó alapelveket nyújt; a történelem maximákkal, azaz: életbölcességekkel szolgál.⁶⁵ Így aztán – ha meghosszabbítjuk a gondolatmenetet – az igazi páholy a könyvtár.⁶⁶ Így aztán mégis csak jó helyen van az is, ami Kazinczy hagyatékából a Széchényi Könyvtárba került. És a Kazinczy-féle kátéhoz hasonló másolat egyszerre világosabbá tesz sok mindent, és homályba burkolja azt, amit világosnak véltünk. Mert sajnos, nincs kizárva egy kis historiográfiai baleset lehetősége. Elképzelhető, hogy az említett kézirat, amely biztosan másolat –,

⁶² Ezért nem említi POÓR János, *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Universitas, Budapest, 2003.

⁶³ MTAK Kt, K 605, 55.

⁶⁴ HUBAY Ilona, *Kazinczy Ferenc a könyvbarát*, Magyar Könyvszemle 1946, 41–43.

⁶⁵ Johann Gottfried HERDER, *Briefe zur Beförderung der Humanität* = HERDERS *Werke*, IV., Verlag des Bibliographischen Instituts, Leipzig, é. n., 103–104.

⁶⁶ Paul MÜLLER, *Untersuchungen zum Problem der Freimaurerei bei Lessing, Herder und Fichte*, Haupt, Bern, 1965, 59.

mert az elírások egyértelműen erre vallanak – nem Kazinczy kéziratáról készült, hanem mindketten másolták, és az eredetit nem ismerjük. De addig – a hagyományos felfogásnak megfelelően – hadd maradjon Kazinczy eredeti munkái között. És hadd higgyük, hogy erdélyi barátai számára állította össze. Olyan eszmékre bukkanunk, amelyek jobban igazodtak a széphalmi mester megnyilvánulásaihoz. (Persze ellenkező irányú hatás is feltételezhető: a káté is hathatott a Kazinczy műveiben feltáruló gondolatokra.) A káté egyik kitétele – „A szabad ember, hasonló a királyhoz; a fejedelemnek és a koldusnak – ha ezek erényesek – a barátja” – a gróf Dessewffy Józsefhez intézett, 1809-i verses levelében így jelenik meg:

A cím csak báb; csak hang az a nemesség.
 Deukálionnak népe mind rokonfaj.
 Nincs pór közöttök, s nincs nemes: s ha van,
 Bár thronuson ül, pór a kába: de
 A bölcs, ha porban fekszik is, – király.⁶⁷

Itt már historiográfiai baleset kizárva, az ihlet egyik látható forrása a káté, ezért már érdemes közzétenni.⁶⁸

APERTURA □ *Tyronum, et Sodalium.*

Fratres congregati vestiunt se sine mandato Magistri. – Paratis omnibus, Magister malleo ictum dat, et ait: In ordinem, fratres. – Fratres se conferunt ad sua loca.

Magister Sedis signum dat, et quaerit: Ven. Fr. Assistens Prime, esne latomus? – Assistens I. respondet: Sum, Venerande Magister, honorique duco, me latomus esse, et quod Magister sodalesque mei me talem cognoscant.

Mag. Sedis alloquitur Assistentem II. Ven. Fr. Assistens II., quae est obligatio latomi, praeprimis Assistentis II, dum in □ existit.

Respondit hic: Videre, num □ in tuto sit.

Mag. Sed. Fac ergo quod tui officii est.

Assist. II. visitat portam, januas, fenestras, et refert, omnia in tuto esse posita, □que ab omnibus profanor. insidiis securum.

Mag. Sed. ad Assistentem I. Vener. Fr. I. Assistens, quota est hora? Resp. Ipsa meridies.

⁶⁷ KAZINCZY összes költeményei, 168.

⁶⁸ Szöveggközlésünkben az egyes fejezetek sorrendjét illetően az OSZK Kt-ban található másolatnak megfelelő eredeti rendet követjük. Az eredeti címoldalakon olvasható címet kiskapitálissal szedtük.

Mag. Sed. Cum itaque meridies sit, dic fratribus me □ tyronum aperire velle.

Assistens I. hoc columnae suae, II. itidem suae referunt.

Mag. Sedis: Signum, mei fratres! Haec verba repetit Ass. I. – Mag. Sedis dextrum brachium perpendiculariter demittit. Idem Facit Ass. I. – Mag. Sed. manus manui, signo dato, committit. Ass. I. idem imitatur. M. S. dicit: □ Tyronum est aperta.

M. S. malleo altare percutit ○ ○ –. Assistens I. malleo suo malleum Assist. II. ○ ○. His ictus hos eidem malleo reddit. Omnes fratres ○ ○ – ○ ○ – ○ ○ –

APERTURA □ SODALIUM

Primum aperitur □ Tyronum.

Ubi tempus advenit, M. S. ait: Animus mihi est □ sodalium aperiendi. Tantisper igitur □ tyronum manet in suspensio. – Tyrones recedunt in antecubiculum, solique sodales manent.

M. S. ad duos Assistentes: Venerandi fratres Assistentes, inquirete in columnas vestras, annon aliquis tyronum hic manserit. – Duo hi explorant signum, tactum, verbum sodalium, et referunt M. V. M. Sedis, omnes qui adsunt, signo, verbo, tactu se sodales esse docuerunt.

M. S. ad utrosque Assistentes: Annunciate itaque fratribus, me □ Sodalium servare velle.

Uti in □ tyronum.

M. S. Signum, mi fratres.

Signum Sodalium datur tribus vicibus repetitum: – ○ ○ , Assistentesque ajunt: □ Sodalium est aperta.

Magister Sedis – duo Assistentes – fratres omnes dant signum sodali per tria tempo.

Catechismus Fratris Tyronis

Q. Esne latomus?

R. Sum; fratres mei pro tali me recognoscunt, et ego honori mihi id esse duco.

Q. Quare factus es latomus?

R. Quia eram in tenebris, et lucem videre desiderabam.

Q. Ubi es receptus?

R. In recto perfectoque.

Q. Ubi jacet illud?

R. In valle, ubi magnum silentium, ubi gallus nunquam cantavit, foemina non garrivit, leo nunquam rugivit, verbo ubi omnia quieta sicut in Valle Josaphat sanctae terrae.

Q. Quomodo vocatur illud?

R. Sti Joannis.

Q. Cur ita vocatur?

R. Quia is latomus. patronus cooptatus.

Q. Super quo fundamento illud est aedificatum?

R. Super tribus columnis fortitudinis, prudentiae, pulchritudinis. Fortitudo consistit in unanimitate fratrum, prudentia in moribus, pulchritudo in caractere.

Q. Quid est Latomus?

R. Homo liber, regi similis; principis atque mendici, si virtutibus praediti sunt, amicus.

Q. Quis te in introduxit?

R. Quidam, quem dein latonum cognovi.

Q. Qualiter eras vestitus?

R. Non indutus, neque nudus, nec calceatus, nec discalceatus; at in apparatu decenti et omni metallo privatus.

Q. Cur nec nudus nec indutus?

R. Ut primaevus innocentiae status mihi in memoriam revocetur, et quia virtus nullo indiget, ut in pleno splendore emicet, ornatu.

Q. Cur metallis privatus?

R. Quia omnia vitiorum fons sunt.

Q. Qualiter es intronissus?

R. Per tres ictus magnos.

Q. Quid illi significant?

R. Pulsate et aperietur, petite et dabitur, insinuare vos et recipiemini.

Q. Ad tres illos ictus quis apparuit?

R. Assistens secundus.

Q. Quid tecum egit?

R. Gladium in manum dedit, seu stitit me.

Q. Quid ultra tecum egit.

R. Fecit me itinerari taliter, ut ab Occidente versus Septentrionem, Orientem, Meridiem ter circulum facere debuerim.

- Q. Quare iter hoc ter perficere debuisti?
 R. Ad significandam difficultatem quae se illi offert, qui Latomus fieri vult.
 Q. Quae sunt praecipuae circumstantiae tuae receptionis?
 R. Calceum sinistri pedis in modum sandaliorum indui, rectum genu denudari, pedes in gnomonem statui, dextram manum Libro Sapientiae imponi.
 Q. In quid vidisti?
 R. Nihil eorum quae humanus intellectus comprehendere potest.
 Q. Ubi lucem videre tibi concessum est, quid vidisti?
 R. Tria magna lumina.
 Q. Quid illa significant?
 R. Solem; lunam, et Magistrum Sedis.
 Q. Cui rei inserviunt ea?
 R. Sol operariis lucet de die, Luna de nocte, Mag. Sedis multum venerandus omni tempore in .
 Q. Quem in finem torserunt fratres gladium in te, ubi lux tibi monstrata est?
 R. Ut intelligam illos ad fundendam pro me sanguinis ultimam guttam paratos esse, et ad me puniendum, si iuramentum promissumque meum fregerim.
 Q. Quae est prima obligatio Latomi in ?
 R. Videre utrum clausum sit, custodiaturque.
 Q. Quae est obligatio extra ?
 R. Observatio obligationum Status profani in quem providentia eum locavit.
 Q. Ex quo cognoscitur Latomus?
 R. Ex signo, tactu, et verbo, circumstantiisque suae receptionis.
 Q. Signum tactus quid significat?
 R. Quod sum latomus, et quod sub poena gutturifragii secretor. non evolutionem promiserim.
 Q. Quod est verbum tyronis.
 R. Da mihi primam literam, dabo tibi secundam.
 Q. Verbum J... quid significat?
 R. PRAEPARATIONEM in lingua hebr., eratque nomen unius columnae aeneae in vestibulo Templi Salomonis. Tyrones ad hanc coibant, ut mercedem laboris sui caperent. Chronicor. III. 17.
 Q. Quid significat tactus?
 R. Tres has res: Deum timere, Magistrum Sedis venerari, fratres meos amare.
 Q. Quae est forma quadri?
 R. Quadrangulum oblongum.
 Q. Quae ejus longitudo?
 R. Ab Ortu ad Occidentem.
 Q. Quae ejus latitudo?

R. A Meridia usque Septentrionem.

Q. Quae Altitudo?

R. A Superficie telluris ad coelum.

Q. Quae profunditas?

R. A superficie telluris ad centrum.

Q. Cur mihi ita respondes?

R. Ut indicarem atomos, per universum terrar. orbem dispersos, et tamen unicum tantum efficere.

Q. Quale est tectum quadri?

R. Thronus est coloris coerulei sparsis stellis aureis.

Q. Quot sunt fenestrae in ?

R. Tres; una versus Orientem, altera versus Meridiem, tertia versus Occidentem.

Q. Quare nulla versus Septentrionem?

R. Quia lux solis ab illa regione penetrare in non potest.

Q. Quot sunt ornamenta ?

R. Tria, Musivum pavementum, 2. Cyrchus, 3. Stella rutilans.

Q. Quot sunt cimelia ?

R. Tria mobilia, et totidem immobilia. Mobilia: 1. Circinus, quem M. S. gerit, et qui aequalitatum animarum designat. 2. perpendiculum seu libella; ornamentum fratris primi Assistentis, amoris fraterni signum. 3. Libra aquaria, qua frater secundus Assitens est ornatus, et quae obedientiam notat. – Immobilia sunt: 1. Lapis scaber pro tyronibus. 2. Lapis cubicus, super quo sodales instrumenta sua acuunt. 3. Mensula, in qua Magistri formas describunt.

Q. Ad formandum quot personae requiruntur?

R. Tres formant; quique faciunt rectum, septem perfectum.

Q. Septem illae personae qui sunt?

R. Magister Sedis, duo Assistentes, duo Sodales, duo Tyrones.

Q. Ubi sedet Magister Sedis?

R. In Oriente.

Q. Cur ibi?

R. Quia sol ibi oritur. Magister Sedis ergo inde assignat labores suis operariis.

Q. Vidistine Magnum Magistrum?

R. Vidi, utique.

Q. Qualiter est vestitus?

R. In vestitu coeruleo et aureo?

Q. Ubi sedent duo Assistentes?

R. In Occidente.

Q. Quare?

R. Quia sol cursum suum ibi finit. Ita duo assistentes hic se detinent ut labores operariorum inspicere, eos solvere, dimittere, et claudere possint.

Q. Ubi se detinent Magistri?

R. In Meridie.

Q. Cur ita?

R. Quia veluti sol in Meridie maxime effulget, ita et Magistri hanc plagam tenent ad firmandum.

Q. Ubi Sodales?

R. Dispersi sunt per omne

Q. Cur hoc?

R. Quia Sodales operarii sunt, opus vero ubique locorum perfici debet.

Q. Ubi Tyrones?

R. Versus Septentrionem.

Q. Quare?

R. Quia ambulant adhuc in tenebris, atque ut laborem Sodalium prae oculis habere possint.

Q. Quae est tessera Tyronum?

R. Tubalcain. Gen. IV. 22.

Quaestiones Fratribus Visitantibus proponendae.

Q. Unde venis, mi frater.

R. Ex S. Joannis.

Q. Quid adfers?

R. Amicam salutationem ad omnes fratres hujus .

Q. Nihilne ultro adfers?

R. Magnus Magister S. Joannis salutatur vos per ter tria.

Q. Cur hoc venisti?

R. Ad emendandos mores meos, ad voluntatem meam subjugandam, atque ut in cognitione latomiae posteriores progressus faciam.

Si Frater visitans fine inspectionis a Provinciali Magistro missus est, respondet conformiter jussis.

Catechismus Fratris Sodalis

- Q. Esne Sodalis?
 R. Sum, utique.
 Q. Qualiter es in Sod. receptus?
 R. Per circinum, Literam G., et gnomonem seu normam angularem.
 Q. Cur te in sodalem recipi curast?
 R. Propter literam G.
 Q. Quid illa litera significat?
 R. Geometriam, seu quinque Scientias.
 Q. Laborastine?
 R. Utique; a mane diei Lunae usque ad vespereum diei Saturni.
 Q. Qua cum re laborasti?
 R. Calce, bidente et tegulis, quae libertatis, constantiae et recti signa sunt.
 Q. Esne solutus?
 R. Utique, apud columnam B.
 Q. Da mihi verbum sodalis?
 R. Da mihi primam literam, et dabo tibi secundam.
 Q. Quid significat nomen B?
 R. Est nomen alterius columnae Aereae in vestibulo Templi Salomonis, apud quam congregabuntur sodales, ad mercedem suam capiendam.
 Q. Quae erat altitudo harum columnarum?
 R. Octodecim cubitorum, id est longitudo brachii a cubito ad extremitatem digitorum octodecies sumta.
 Q. Quis erat ambitus circuitus illarum.
 R. Duodecim cubitorum.
 Q. Quae erat crassities?
 R. Quator digitorum.
 Q. Quot annorum es.
 R. Nondum septem.
 Q. Quomodo itinerantur Tyro et Sodalis, vel unde venis huc?
 R. Ab occasu ad ortum.
 Q. Qua re.
 R. Ad quaerendam lucem.
 Q. Quota est hora?
 R. Media dies, vel 12^a diei quando aperitur; media nox, vele 12^a noctis, ubi illud clauditur vel finitur.
 Q. Quae est tessera vel symbolum Sodalium?
 R. SCHIBOLET.

Q. Quae est poena profani in irrepentis?

R. Constituitur sub canalem stillicidium, aut anthiam, ut ita a capite usque ad plantam pedis madescat.

Rituale Receptionis Tyronis.

1. Post servatum feliciterque terminatum scrutinium, locus, tempus et taxa receptionis a determinatur, incumbitque proponenti fratri ea candidato significare, taxam ab eo desumere, eamque instruere, quo in loco et quando semet sistere debeat; praetera ad hoc etiam, ut in tempore adsit, ne post eum expectare debeat.

2. Recipiendus candidatus dum in antecubiculum inducitur, primum disparet ab eo frater proponens, reliquique fratres intrant cubiculum . Recipiendus suo in anticubiculo manet solus. Tunc clauditur cubiculum , neminique aperitur, nisi quis signo latomis usitato pulsaverit. Prae foribus antecubuli frater servitor vigiliam agit; qui si profanum aliquem insidiari, aliquem vi irrumpere velle animadvertit, imminens periculum congregatis fratribus his verbis: *pluit*, vel *non est bonum tempus*, indicat.

3. In cubiculo interea omnia, quae ad receptionem necessaria sunt, per fratrem cui id muneris est, praeparantur, atque in ordinem rediguntur. Quibus praeparatis atque bene ordinatis per Magistrum Sedis Initiatorum secundum constitutiones aperitur, omnisque aditus, per fratrem vigiliam agentem praeccluditur.

4. Inchoato quadro aperit Magister Sedis rationes, ob quas servatur, petitque de novo a fratribus consensus sui signum, quod est per extensionem brachii dexteri versus tabulam pictam; imponitque dein uni ex fratribus, ut ad candidatum ire, munusque praeparantis fratris in se assumere velit.

5. Accepto mandato pergit frater praeparans in anticubiculum, interrogatque, quid is ibi velit; non adeo gratum esse fratribus congregatis tantam peregrini vicinitatem. Candidatus ad haec procul dubio respondet, eum per N. N., fratrem scilicet proponentem, eo constitutum esse. Hoc eius responsum frater praeparans clara voce in quadro refert, statimque ordines accipit a Magistro Sedis, ut candidatus in cameram obscuram deferatur.

Camera haec obscura, quantum fieri potest, ita instituta esse debet, ut ad maxime tristes speculationes excitandas apta sit. Habeat duo ostia, alterum cum , alterum cum antecubiculo conjuncta; parietes abducti sint atro colore; nulli ibi

adparatus praeter ligneam mensam sellamque similem. In mensa cranium humanum, liber moralis, lux debilis vel in lampade vel populariter accensa. Adhibent non nulla quadra etiam sceletum inscriptionibus convenientibus.

6. Occludit frater praeparans utraque hujus camerae ostia, intrat postea quadrum, ubi tum alia negotia tractantur, vel suspenditur usque ad reditum ejus. Post alicujus temporis moram frater praeparans jubente id Magistro Sedis rursus accedit candidatum, declaratque huic, quod si recipi velit, appromittere teneatur, se ea omnia quae tempore receptionis suae ei impositurum est, accurate impleturum. Excepto hoc promisso, dicit ei, primam ejus obedientiae probam hanc esse, quod pileum, frameam, baculum ei tradere debeat, prout et omnia metalla apud se existentia, exempli gratia marsupium cum pecunia, horologium, anulum; quae ex auro argentoque conflata sunt, papyro involvet; nam cum aurum atque argentum maxima vitiorum fomenta sint, ea Liber Murarius aestimare non potest. Post haec induit eum requisito modo, id est ea ratione ut genu ejus dextrum denudatum sit, calceamentaue sinistri pedis in formam crepidae induta; sinistra manus cum brachio nudum, ut et sinistra pars pectoris nuda appareant. Quaerit tum, an sciat obligationes, ad quas se obstringere vult, momentosas esse? utrum proinde polleat conscientia sufficienti, qua instantes sibi graves probas sufferre valeat. Principaliter inquirat in causas, quibus ad quaerendam sui receptionem impulsus est. Nonne ad hoc faciendum per aliquem ex fratribus allectus sit? Nonne hoc ex mera curiositate faciat? Praeparet se ad patientiam; ut cum in ordinem statim recipietur, tempus tamen patienter ferre debet, et exspectare, donec scopum suum feliciter attigerit. Hic frater praeparans omnem prudentiam gravitatemque testari debet, prout id natura actus ad momentosi postulat.

7. His peractis frater praeparans informat quadrum, ubi interea necessaria ordinantur. Imponit itaque Magister Sedis fratribus silentium, atque ut ita considerent, ne peregrinationibus recipiendi spatium coarctetur. Denominat praeterea fratres, qui recipiendum per probas terrae, aquae, aeris et ignis per transire faciant. Monet praeterea fratres ne levitates his probis intermisceant, quae dignitatem actus receptionis minuunt potius quam augent.

8. Frater praeparans accipit jussa Magistri Sedis, ut recipiendum introducat. Transit itaque ad hunc, atque oculos ejus strophio obligat, seduloque probat an oculi bene obligati sint. Denudat praeterea, si id nondum factum foret, sinistrum pectus, dextrumque genis calceamentaue sinistri pedis in formam crepidae induit, deducitque ita ad ostium quadri, ubi recipiendus pulsat januam, non frater praeparans.

9. Ostio quadri per profanum ictibus insolitis pulsato, frater Vigil fratri Secundo Assistenti significat, fores inusitato hic more pulsatos esse. Hic idem notum reddit fratri Assistenti Primo, et hic Magistro Sedis. Hic respondet inscipiendum

esse, quid id sit. Hoc responsum eo quod venit insinuatio, id est per fratres Assistentes transit ad fratrem Vigilem, qui fores modice aperit, ensem versus aperituram convertit, interrogatque: Quis est?

10. Frater praeparans respondet: profanus nobilis, qui cupit videre lucem. Haec responsio per fratrem Vigilem transit ad Assistentem Secundarium, hinc ad Primarium, qui eam Magistro Sedis tradit. Hac per Magistrum Sedis accepta, hae quaestiones proponuntur:

Quod est nomen?

Quo in loco natus?

Quot annorum?

Cujus Religionis?

Qualis Conditionis?

Post haec Magister Sedis profanum introduci jubet. Frater Vigil valvas januae magna vi aperit, Assistens Secundarius vero profanumprehendit. Introducitor cum his verbis deserit: Nunc te Fatis tuis permitto, nec de iis amplius caveo. Magister Sedis ait ad Assistentem II. Venerande frater Assistens Secundarie, introduce profanum, nudumque ensem in sinistrum ejus pectus stringe.

11. Assistens Secund. porrigit candidato ensem evaginatum, cujus cuspidem hic sinistra manu prehendit, atque sinistro suo pectori applicat. Assistens hic manu sua sinistra rectam Candidati tenet, recta autem manubrium ensis, atque hoc modo deducit eum ad locum qui inter eum Primariumque Assistentem vacuus est. Profanus hic reverentiam facit. Introducitoris officium hic terminatum est, qui itaque se nunc ad suum locum confert.

12. Tum Magister Sedis candidato: Quid vis? Ex pura forsannovenisti curiositate ad hunc locum, ut mysteria nostra facilius rimari valeas? mox profanis prodenda? Es ne scientiis statuum versatus, tuique status novistine obligationes? Nihilne hactenus in operibus tuis perpetrasti, quod honesto viro turpe ac ignominiosum esse potest? Nonne te in aliquam societatem vel fraternitatem temet incorporasti, quae nostra contraria est? Ardesne desiderio receptionis? Subjicis te omnibus, quibus probari te oportet?

Ad haec Candidatus pro lubito respondet.

13. Ubi profanus se ad subeundas omnes probas paratum indicavit, Magister Sedis hoc eum modo alloquitur: Quandoquidem te resolutum video, non dissimulare possum, difficillimas tibi probas subeundas esse, quas constantia tua forsannvix pertulerit. Mature proin judicio perpendendum tibi est quid agas. Tempus adhuc te retrahendi est. De eis, quae hactenus, te nosque inter, acta sunt, aeternum tibi silentium promittimus.

14. Si profanus in suo proposito immobilis persistat, Magister Sedis dicit: Veneranda frater Secunde Assistens, cum profanus hic omnes se probas subire

posse sibi confidat, defer eum ad iter secretissimum per aerem, ut pergat ab occidente per septentrionem ad orientem, inde vero ab oriente ad occidentem.

15. Ensis e manibus candidati, ne sub itinere infortunium aliquod contingat, eximitur, Secundusque Assistens eum satis dureprehendit. Iter inchoatur passibus abnormibus, a septentrione, id est columna ubi Secundus Assistens stat, versus orientem, inde meridiem, atque orientem, hacque ratione ternis vicibus in quadro circa tabulam pictam circumducitur a fratribus Assistentibus, quorum senior manum ejus dextram, Secundarius vero sinistram ejus tenet.

Durante hoc itinere fratres praesentes propendio suo strepitum excitant, qui strepitum aeris concitati per tempestatem repraesentat. Hic ei diversae impedimenta efformantur, ut mox in altum eniti, mox in profunditatem aliquam se incidere putet.

Ubi candidatus coram throno Magistri Sedis deducitur, Magister Sedis malleo mensam suam percutit, ad quod fratres congregati propendio suo signum adplacientiae agitant.

Finito hic itinere candidatus inter Assistentes fratres, facta prius inclinatione versus sedem Magistri, consistit. Magister Sedis quaerit, qualem habeat de religione ideam? Nonne conjurationis alicuius contra statum et status supremum caput est? Nonne aliquod voluntarium homicidium ab eo perpetratum? An in proposito suo adhucdum perseveret? – Tunc ait: Venerande frater Secunde Assistens, deduc profanum per elementum aquae.

Sub hoc itinere omnia sicut sub itinere aeris, praterquam quod hic aqua frigida aliquot vicibus adspergi debeat. Deducitur ad locum ubi stetit, Assistens Secundarius refert Magistro Sedis, iter feliciter emensum esse. Candidatus ubi constitit, facit inclinationem. Magister Sedis inquit: Secundum iter terminatum est, at scias, difficilium tibi instare tertium. Sufficientne constantia praeditus es ad hoc subeundum? Multum fortitudinis animi ad hoc requiritur. – Ven. fr. Sec. Assistens, perge itaque, deduc eum per elementum ignis, ut tertium iter peragat, nec quidquam ei par cito.

Sub hoc itinere materiae cito inflammabiles acceduntur, ut profanus calorem flammis persentiscat quidem sed sine ullo damno.

16. Hoc quoque itinere firmo animo peracto, deducitur ad locum in quo constiterat, jubeturque ut se solito more inclinet. Silentium. Tunc Magister Sedis: Obsequio, animique tui robore contenti quidem sumus, at restat, ut sanguis tuus nostro misceatur. Frater Chirurge, accede, eliciantur ei duodecim unciae sanguinis.

Ubi candidatus hanc quoque probam subire se velle declaraverit, frunt praeparamenta sectionis venae, atque ille sellam occupare jubetur. Ictus datur ei calamo aculeato, tepidaque aqua medio spongiae venae, quae secunda erat, supreinfun-

ditur, ut candidatus sanguinem suum fluere credat. Aqua haec defluit in patellam praeparatam. Vena solito chirurgis more clauditur. Candidatus inter duos Assistentes locum suum occupat.

17. Magister Sedis hac ratione eum alloquitur: Tam constantia tua, cujus documenta edidisti, quam promptitudine qua jussa nostra executus es, usque adeo contenti sumus, ut dignus nobis videaris in venerandam societatem nostram assumi. Dispenso te a probis reliquis. Accede propius ad thronum Sapientiae. Venerande Prime et Secunde Assistentes, collocate eum ad gradus templi.

Hi cum ad finem tabulae deducunt.

Magister Sedis: Fratres mei, date signum. – Fratres singuli manus manibus propriis illidunt.

Mag. Sedis: Venerandi fratres Prime et Secunde Assistentes, solvite ei ligamina oculorum.

Interea lumina exstinguuntur in lampade accenditur.

Fratres congregati evaginant frameas, cuspidemque earum in faciem Candidati torquent. In hac situatione stant omnes, atque id satis diu, usquequo Mag. Sedis signum $\cup \cup$ – malleo in mensam suam illiso dederit.

Ligamen oculorum nunc primu solvitur per fratrem Secund. Assistentem. Candidatus hac in situatione per integrum minutum relinquitur, ut fratres strictis in se pugionibus armatos tueri possit.

Mag. Sedis: Ligat eum rursus oculos.

Hoc fit per fratrem Secund. Assistentem, reliqui frameas vaginis immittunt.

Mag. Sedis: Venerandi fratres prime et secunde Assistentes, deducite candidatum per tres magnos passus profanos. Hi eum tribus his passibus deducunt ad Oratorem; pes nempe ejus statuitur ad primam portam, alter pes ad secundam, et sic rursus pes dexter ad tertiam.

Orator gravi venerandoque tono hoc illum modo alloquitur: Subsiste, profane! Vis quidem ingredi venerandum hunc ordinem; at iste severior est quam tu forsani tibi illum repraesentas. Nil habet quod religioni, nil statui, nil bonis moribus contrarium: at recogita quid desideres, tempus enim adhuc est revocare gradum. Si tamen virilis tua constantia, cuius testimonium huc ad usque nobis dedisti, te a coepto proposito desistere non te sinit: scias te non nobis tantum, qui hic praesentes sumus, sed toti ordini, imo toti mundo honestorum te iuramenti sacramentum dicturum, qui fidelitatis taciturnitatisque tuae sanctissimi custodes inquisitores futuri sunt; nec deerit, data causa, poena fidefragii.

Nunc deducitur ad thronum Magistri Sedis, ubi more latomis consueto procidit ad genua, id est, genu dextro premit triangulum humi existens, sinistro pede stat, femoribusque dextro et sinistro triangulum hoc claudit. Dextram manum imponit Evangelio S. Joannis, et Constitutioni, evaginatque gladio his

superimposito. Sinistra manu circinum tenet in formam anguli apertum, cujus rami unius cuspidem applicat cordi suo.

Fratres capita sua denudant.

Mag. Sed.: Tu ergo recipi cupis? Visne strictissimo sacramento nobis obligari?

18. Mag. Sedis: Dic ergo sacramentum, quod tibi hic praelegitur, clara distinctaque voce.

Juramentum:

Ego -- juro ac voveo in praesentia omnipotentis totius mundi architecti venerandaeque huius societatis, quod ego arcana scientiae regiae Liberorum Mura-riorum, quae mihi nunc vel in posterum revelabuntur, fideliter celabo et occul- tabo, nec unquam nisi fideli legitimoque fratri post exactum examen, vel in vero venerandoque legitime congregator. fratrum revelabo. Promitto super hoc me fratres meos dilecturum, eos in omnibus necessitatibus pro posse meo jura- turum, in imminente periculo consiliis factisque, imo cum periculo sanguinis etiam adfuturum. Obligo me insuper reflexe ad statum nostrum in hoc regno, neque locum meae receptionis, neque nomen Magistri mei aut aliorum fratrum meorum proditorum. Quodsi vero ex destinato consilio, malitiose venerandam hanc societatem proderem, non minoribus poenis memet subijcio, quam ut guttur meum abscindatur, lingua mea ex ore extrahatur, cor meum ex sinistro pectore radicitus evellatur, corpus meum in cineres redigatur, cineresque mei in superficie terrae dissipentur, ut nulla unquam mei supermaneat memoria. Ita me Deus adjuvet, sanctaque ejus Evangelia.

19. Finito juramento Mag. Sedis triplicem consvetum pulsum $\cup \cup$ – malleo suo dat, lasciter super verticem circini, quem Candidatus, uno cuspile circini in cor suum directo, in manu sua sinistra servat. Assistentes eum ex humo levant, Magisterque Sedis ait: Vener. Frater Assistens Prime, deduc eum versus occiden- tem. – Assistentes eum ad stationem quam sub acto hoc receptionis tenuerunt, deducunt, atque in medio sui locant.

20. Ait nunc Mag. Sedis: Fratres mei date signum. – Frameae evaginantur sine strepitu. – Mag. Sedis interrogat Candidatum: Quid res videre? Hic respon- det: Lucem. – Mag. Sed.: Habesne tantum animi robur, ut fulgorem lucis intueri te posse confidas? – Respondet Candidatus: Spero me habiturum. – Mag. Sedis: Vener. Frater Secunde Assistens, ostende ei primum gradum lucis. – Dum Fr. Assistens Secundus ligamina oculor, salvit, Assistens primus triplici manuum pulsu signum reliquis dat, qui frameas suas in Candidatum torquent. Altissimum Silentium.

21. Mag. Sedis fatur: Videsne enses fratrum meorum in te directos? In te vibrabuntur si sacramento tuo nobis dato infidelis, arcana nostra evulgare fueris ausus; at scito simul, promptissimos hos semper futuros, si promissis tuis steteris, dignumque te latomum probaveris.

22. Frameae reconduuntur, fratresque faciunt solitum latomis signum. – Mag. Sedis inquit: Vener. Fr. Assistens I., informa eum qualiter Tiro gressus facere debeat.

Hic ei ostendit serpentes tres gressus tyronum, monetque ut delienatos in tabula septem gradus Templi Salomonis iisdem scandat, atque ubi hoc factum est, passibus popularibus eundem ad altare deducit.

23. Magister Sedis adsurgit atque Candidatum ita alloquitur: Dixisti nobis sacramentum, atque probis tibi propositis volens te subiecisti; peccares in honorem tuum, si gressum revocares, antequam recipereris; neque enim quidquam amplius superest, quam ut te in venerandum hunc ordinem incorporem. Placet ne tibi ut ultimus hic passus tecum fiat?

24. Ubi Candidatus hoc se optare declaraverit, Mag. Sedis jubet eum, ut more latomis sueto in genu procumbat; monet praeterea ut cuspidem circini sinistro suo pectori admoveat, ipse verticem sinistra manu tenet, dextra vero malleolo in verticem circini tres lenes ictus dat, sub ictu primo dicens: Fortitudo, sub secundo: Sapientia, sub tertio Pulcritudo. His peractis sine longiore mora dicit: Ea potestate, quae mihi a sapientissimo inter Sapientes data est, te in ordinem Liberorum Murarior. recipio. Surge mi Frater.

25. Postquam receptus assurrexit, Mag. Sedis inquit: Dominum te huc adusque nominavi; at gaudeo, quod te cariori nunc jam nomine compellare possim. Accede mi Frater ut te vestiam.

26. Interea donec M. S. receptum fratrem vestit, id est ei propendium praeligat, inquit. Societas nostra propriis suis utitur vocabulis, signis, ornamentis. Propendium hoc nominamus vestem, sine hoc tibi in □ nostro adesse non est integrum. Non frustra tibi sunt albae vestes traditae. Moneat te color hic, latomum morum puritate, sanctitate, atque innocentia fulgere debere.

27. Dat porro ei albam chirothecam quae lingua latomorum ocrea vocatur, docetque eum, ne sine tali in quadro unquam compareat.

28. Idem facit Mag. Sedis cum chirotheca muliebri ejusdem coloris, et dicit: Sexus muliebris ex □ nostris exclusus quidem est, at non per contemptum. Quin imo nos foemineum sexum, qui ordinem nostrum novis surculis auget, in pretio habemus. Cape hanc chirothecam, atque id ea conditione, ut eam virgini vel mulieri quam dignissimam credis, dono offeras.

29. Mag. Sedis docet eum qualiter signum latomorum tam in □, quam extra □ fieri debeat. Majus illud fit ita: Utraque brachia demittuntur perpendiculariter. Manus sinistra manet immota, at digitis quator manus dextrae arcte con-

strictis, pollex ita elevatur, ut quod inter hunc et quator digitos interest, quadrantem circuli efficiat. Tunc levatur manus haec ad humerum sinistrum, atque abinde sub gutture traducitur ad dextrum, perpendiculariter demittendus. – Ostenditur signum etiam minus, quod in locis etiam publicis atque in confertissima profanor. corona dari potest. Subjicit Mag. Sedis hoc signum eo fine institutum esse, ut latomi hoc commonefacerent, se sub poena guturifragii societatis arcana non evulgare velle se obstrinxerunt; docetque receptum, ut ubi in □ quidpiam propositurus est, ab hoc signo initium faciat.

30. Docet tactum tyronis. Porigunt ad invicem dextras, Magque Sedis pollice suo primam indiciis juncturam signo $\cup \cup$ – ternis vicibus repetito pulsat. Receptus tyro pulsus hos reddit.

31. Dat ei tesseram in voce Jakin, ex structura Templi Salomonei huc transumta, quae hac ratione elicitur:

Quaerens. Dic mihi verbum tyronis.

Respondens. Dic literam primam, ego dabo secundam.

Q. J.

R. A.

Q. K.

R. I.

Q.N.

R. Ja-

Q. Kin.

R. Jakin.

Q. Jakin.

Tradit recepto etiam verbum seu tesseram prae foribus □ requisitam. Consistit illud in verbo Tubalkain.

32. Docet dein tactum Latomorum $\cup \cup$ – qui tactus et non pulsus nominari debet; additque tactu hoc utendum ei, ubi qua Latomus comparere vult.

33. Annos aetatis tyronum docet esse tres.

34. Traditur etiam ei signum honoris, ex impolita trulla consistens, quae in taenia coerulea ad pectus appenditur.

35. Explicatur ei Tabula picta. Signa adumbrata repraesentant Templum Salomonis. In ipso statim principio offers se MENSURA RECTANGULI, denotans amorem dei et proximi. – TRES GRADUS sunt symbolum virtutum, quibus latomum resplendere oportet: taciturnitas, zelus, patientia. – CIRCINUS, qui superius versus ortum visitur, significat veritatem, ingenuitatem, justitiam. – CRUDUS LAPIS est emblema humani cordis in vitia proni. Poliendis itaque lapis hic dietim. – Columna JAKIN, apud hanc tyrones congregantur, ut mercedem laborum percipiant, notat fortitudinem in Deo. – PENDULUM AC LIBELLA, ostendit aequa-

litatem fratrum et characterem. – MENSULA MAGISTRI, scientias notat, quas magister frater suos docere debet. – SOL ET LUNA, duo mundi magni luminaria, ambulandum ergo in luce. – SEPTEM GRADUS TEMPLI, septem gradis scientias, quibus ad templum sapientiae itur. – FLAMMEA STELLA, monet latomos praesentiam summi numinis. – TRES FENESTRAE ET CANDELAE, denotant Orientalem, Meridionalem, Occidentalemque solis lucem; cum sol tribus his diei partibus luceat, media vero nocte sit invisibilis; praeterea, quod utut luna stellaeque nocte etiam luceant, at lux haec solis luci vivificanti neutiquam sit comparabilis. – PAVIMENTUM MOSAICUM, denotat et pulchrum et solidum fundamentum, cui supraedificatum est. – COMPLICATA ZONA, signum arcissimi vincului inter omnes ordinis hujus fratres.

Mag. Sedis addit: Cernis itaque mi frater, primum ac praecipium tyronis laborem esse meliorationem morum, refrenationem disordinator. affectuum, moralemque cordis efformationem.

36. Leges et Constitutiones praeleguntur, per fratrem receptum subscribuntur.

37. Traditur ei Catechismus tyronis.

38. Alphabetum latomorum \ddagger , – ratio computandi annos et menses, more latomorum consveto.

39. Recepto redduntur pileus, baculus et ensis. Magister Sedis recipit ab eo signum, tesseram et tactum, imprimitque ei triplex consvetum osculum. Fratres praesentes ei nominat, designatque sedem, ubi ad sinistram Magistri sub hoc se locare possit.

40. Frater Orator habet dictionem, qua recitata clauditur.

A szöveg magyar fordítása

Az inasok és a kőműves testvérek⁶⁹ páholynyitása

Az összegyűlt testvérek felöltöznek a Mester utasítása nélkül. – Miután mindenki elkészült, a Mester a kalapáccsal üt egyet, és így szól: Rendet, testvérek. – A testvérek elfoglalják helyüket.

A Páholy Mestere megadja a jelet, és kérdi: Tiszteletreméltó Első Segéd testvér, kőműves vagy-e? – Az Első Segéd válaszol: Az vagyok, Tisztelendő

⁶⁹ A „Kőműves testvér” kifejezés a latin és a nemzetközi mintáknak hűen megfelelő fordítás, ugyanakkor jelezni érdemes, hogy azonos a *legény* kifejezéssel jelölt fokozattal. (A fordító megjegyzése.)

Mester, megtiszteltetésnek tartom, hogy kőműves vagyok, és hogy a Mester és a tagtársaim engem annak tartanak.

A Páholy Mestere a Második Segédhez fordul: Tiszteletreméltó Második Segéd testvér, mi a kőműves kötelezettsége, különösképpen a Második Segédnek, amíg a páholyban tartózkodik?

Ez válaszol: Vigyázni, hogy a páholy biztonságban legyen.

A Páholy Mestere: Tedd tehát, ami a kötelességed.

A Második Segéd végigjárja a kaput, az ajtókat, ablakokat, és bejelenti, hogy minden biztonságos, és a páholy a kívülállók behatolási kísérletei ellen biztosítva van.

A Páholy Mestere az Első Segédhez: Tiszteletreméltó Első Segéd testvér, hány óra van? Válasz: Éppen dél.

A Páholy Mestere: Mivel tehát dél van, mondd meg a testvéreknek, hogy meg kívánom nyitni az inasok páholyát.

Az Első Segéd ezt saját oszlopának, a Második ugyancsak a sajátjának bejelenti.

A Páholy Mestere: A jelet, testvérek! E szavakat megismétli az Első Segéd. – A Páholy Mestere a jobb alkarját függőlegesen lebocsátja. Ugyanezt teszi az Első Segéd. – A Páholy Mestere, megadván a jelet, kezét összefogja. Az Első Segéd ugyanezt teszi. A Páholy Mestere így szól: Az Inasok páholya meg van nyitva.

A Páholy Mestere az oltáron kalapáccsal kiüti: $\cup\cup-$. Az Első Segéd a saját kalapácsával a Második Segéd kalapácsára: $\cup\cup$. Ez viszonzozza kalapáccsal az ütésekét. Minden testvér: $\cup\cup-$ $\cup\cup-$ $\cup\cup-$.

A Kőműves testvérek páholyának megnyitása

Először az Inasok páholyát nyitják meg.

Amint eljön az ideje, a Páholy Mestere így szól: A Kőműves testvérek páholyát szándékozom megnyitni. Ilyenkor az inasok páholyülése felfüggesztetik. – Az inasok visszavonulnak az előszobába, egyedül a kőműves testvérek maradnak.

A Páholy Mestere a két Segédhez: Tiszteletreméltó Segéd Testvérek, vizsgáljátok át az oszlopaitokat, vajon nem maradt-e itt valaki az inasok közül. – Ők ketten kérik a jelet, a kézjelet, a kőműves testvérek jelszavát, és jelentik a Páholy Tiszteletreméltó Mesterének, hogy mindenkiről, aki jelen van, a jel, a jelszó és a kézjel segítségével meggyőződtek, hogy a kőműves testvérek közé tartozik.

A Páholy Mestere a két Segédhez: Vigyétek hírül tehát a testvéreknek, hogy a Kőműves testvérek páholyülését kívánom lebonyolítani

A továbbiakban éppúgy, ahogyan az inasok páholyülésénél.

A Páholy Mestere: A jelet, testvéreim.

Megadják a Kőműves testvérek jelét háromszor megismételve: – U U . A segédék így szólak: A Kőműves testvérek páholya meg van nyitva.

A Páholy Mestere, a két segéd és valamennyi testvér együtt háromszor megadják a kőműves testvérek jelét.

Inas Testvér Katekizmusa

K[érdő]: Kőműves vagy-e?

V[álaszó]: Az vagyok; testvéreim annak ismernek engem, és én ezt a magam részéről megtiszteltetésnek tartom.

K: Miért lettél kőműves?

V: Mivel sötétségben éltem, és vágytam meglátni a fényt.

K: Hol avattak be?

V: Rendes és tökéletes páholyban.

K: Hol található az?

V: A völgyben, ahol nagy a csend, ahol kakas sosem kukorékol, fehérceled nem cseveg, oroszlán sosem ordít, egyszóval ahol minden nyugodt, úgymint a Szentföld Josaphat völgyében.

K: Hogyan nevezik azt a páholyt?

V: Szt. János Páholy.

K: Miért hívják így?

V: Mert őt választották patrónusukul a kőművesek.

K: Milyen alapra épült?

V: Az erő, a körültekintés és a szépség három oszlopára. Az erő a testvérek egységében van, a körültekintés az erkölcsökben, a szép a jellemben.

K: Kicsoda a kőműves?

V: Szabad ember, hasonlatos a királyhoz; fejedelemnek és koldusnak, ha éretnyesek, egyaránt barátja.

K: Ki vezetett be téged a páholyba?

V: Valaki, akiről később megtudtam, hogy kőműves.

K: Milyen az öltözeted?

V: Nem teljes, de nem is vagyok mezítelen, sem nem sarus, sem nem sarutlan; illőn felszerelt és minden fémtől mentes.

K: Miért sem nem mezítelen, sem nem felöltözött?

V: Hogy ártatlan korom első évét emlékezetembe idézze, és mert az éretneknek nincs szüksége ékességre ahhoz, hogy teljes fénnel ragyogjon.

K: Miért vagy mentes a fémektől?

- V: Mert azok minden vétek forrásai.
 K: Hogyan lettél bebocsátva?
 V: Három nagy ütéssel.
 K: Mit jelentenek azok?
 V: Kopogjatok és ajtót nyitnak; kérjeteK, és adnak; ajánlkozatok, és bebocsátást nyertek.
 K: Ama három ütésre ki jelent meg?
 V: A második segéd.
 K: Mit tett veled?
 V: Kardot vett kézbe, rám szegezte.
 K: Mit tett veled ezután?
 V: Úgy parancsolta járnom, hogy Nyugatról Észak, Kelet és Dél felé háromszor körbemenjek.
 K: Miért kellett ezt az utat háromszor megtenned?
 V: Ama bonyodalmaK jelölésére, melyet annak kell elviselni, aki Kőműves akar lenni.
 K: Melyek voltak felvételednek legfontosabb körülményei?
 V: Bal lábamra szandál módra sarut öltöttem, jobb térdemet lemeztelenítettem, lábaimat a szögmérőre állítottam, jobb kezemet a Bölcsesség Könyvére helyeztem.
 K: Mit láttál a páholyülésen?
 V: Semmi olyant, amit az emberi értelem képes megragadni.
 K: Amikor megengedték, hogy meglásd a fényt, mit láttál?
 V. A három nagy fényforrást.
 K: Mit jelölnek azok?
 V: A napot, a holdat és a Páholy Mesterét.
 K: Mi célt szolgálnak?
 V: A nap világít nappal a munkálkodóknak, a hold éjjel, a Páholy Mesterét pedig a legnagyobb tisztelet illeti meg minden időben a páholyban.
 K: Miért szegezték a testvérek kardot neked, mikor megmutatták neked a fényt?
 V: Hogy megértsem: egyrészt ők képesek értem utolsó csepp vérüket is kiöntani, másrészt hogy milyen büntetést kapok, ha megtöröm eskümet és ígéretemet.
 K: Mi a kőműves elsődleges kötelessége a páholyban?
 V: Figyelni, hogy a páholy zárt-e, és őrködni.
 K: Mi a kötelessége a páholyon kívül?
 V: Világi helyzetéből, melybe a gondviselés helyezte őt, fakadó kötelezettségeinek megfelelni.

K: Miről ismerzik meg a kőműves?

V: A jelről, a kézjelről és a jelszóról, s saját beavatásának körülményeiről.

K: A kézjel mit jelent?

V: Hogy kőműves vagyok, és hogy torkom átvágásának terhe mellett tettem ígéretet a titkok megőrzésére.

K: Mi az inasok jelszava?

V: Add meg az első betűt, és én megadom neked a másodikat.

K: J|akin| szó mit jelent?

V: A Felkészülést héber nyelven, az egyik ércoszlop neve volt Salamon Templomának előcsarnokában. Az inasok ennél gyűlnek össze, hogy munkájuk jutalmát megkapják. Krónikák Könyve III. 17.

K: Mit jelöl a kézjel?

V: E három dolgot: Istent félni, a Páholy Mesterét tisztelni, testvéreimet szeretni.

K: Milyen formájú a négyszög?

V: Csúcsos téglatest.

K: Milyen hosszú?

V: Kelettől Nyugatig ér.

K: Milyen széles?

V: Déltől egészen Északig ér.

K: Milyen magas?

V: A földfelszíntől a közepéig ér.

K: Miért válaszolsz nekem így?

V: Hogy felfedjem: az atomok, melyek szét vannak szórva a földkerekségen, mégis egyetlen páholyt alkotnak.

K: Milyen a téglatest teteje?

V: Égkék trónus, fénylő aranycsillagokból.

K: Hány ablak van a páholyban?

V: Három; egy Keletnek, egy másik Délnek, egy harmadik Nyugatnak.

K: Miért nincs egy sem Észak felé?

V: Mert a nap fénye arról a vidékről nem érhet el hozzánk.

K: Hány dísz van a páholyban?

V: Három: 1. a Mozaikpadló, 2. a Tabló, 3. a Lángoló csillag.

K: Hány kincse van a páholyban?

V: Három mozgatható, és ugyanennyi mozdíthatatlan. Mozgathatók: 1. A körző, melyet a Páholy Mestere visel, és amely a lélek egyensúlyát jelöli. 2. A mérleg; az első Segéd testvér éke, a testvéri szeretet jele. 3. A szintező, mellyel a második Segéd testvér van felékesítve, és mely az engedelmességet jelöli. – A mozdíthatatlanok: 1. A faragatlan kő az inasok számára. 2. A kockakő, mely fölött a kőmű-

ves testvérek a saját eszközeiket élesítik. 3. Az asztal, melyre a Mesterek jeleket írnak.

K: Egy páholy megalapításához hány személy szükséges?

V: Három személy páholyt alkot, öt rendes, hét tökéletes páholy ad ki.

K: Ki az a hét személy?

V: A Páholy Mestere, a két Segéd, két Kőműves testvér, két Inas.

K: Hol székel a Páholy Mestere?

V: Keleten.

K: Miért ott?

V: Mivel ott kel fel a nap. A Páholy Mestere tehát innen nézve jelöli ki a munkákat az operatív testvéreknek.

K: Láttad-e a Nagymestert?

V: Láttam, mindenképpen.

K: Hogyan volt öltözve?

V: Égkék és arany öltözetbe.

K: Hol ül a két Segéd?

V: Nyugaton.

K: Miért?

V: Mivel a nap itt fejezi be pályáját. Így a két segédnek itt az a feladata, hogy az operatív testvérek munkáit felügyeljék, őket elbocsássák, és a páholyt bezárják.

K: Hol foglalatoskodnak a Mesterek?

V: Délen.

K: Miért?

V: Mivel amint a nap Délen a legfényesebb, úgy a Mesterek is e teret birto-
kolják a páholy megerősítésére.

K: Hol vannak a kőműves testvérek?

V: Szétszórva az egész páholyban.

K: Miért?

V: Mert a kőműves testvérek operatívak, és a munkát ott kell elvégezni, ahol annak helye van.

K: Hol vannak az Inasok?

V: Északnak fordulva.

K: Miért?

V: Mivel eddig sötétben tévelyegtek, és hogy a Kőműves testvérek munkája a szemük előtt lehessen.

K: Mi az Inasok jele?

V: Tubalcain. Teremtés Könyve IV. 22.

Kérdések, melyeket a látogatóba jött testvéreknek kell feltenni.

K: Honnan jössz, testvérem?

V: A Szt. János páholyból.

K: Mit hozol?

V: Baráti üdvözlötet valamennyi testvérnek e páholyból.

K: Semmi többet nem hozol?

V: Szt. János Nagymester üdvözlöt titeket a háromszor három által.

K: Miért jöttél ide?

V: Hogy erkölcsömet javítsam, akaratomat engedelmességre zabolázzam, és a kőművesség megismerésében előrehaladjak.

Ha a látogató Testvért vizsgálat céljából a Tartomány Mestere küldte, a parancsoknak megfelelően válaszol.

A Kőműves Testvér Katekizmusa

K: Kőműves testvér vagy?

V: Az, mindenképpen.

K: Miként avattak Kőműves testvérré?

V: A körző, a G betű és a szögmérő segítségével.

K: Miért akartál kőműves testvér lenni?

V: A G betű miatt.

K: Mit jelent számodra ez a betű?

V: A geometriát, azaz az öt Tudományt.

K: Dolgoztál?

V: Mindenképpen; reggel, a Hold fényétől, estig, a Szaturnusz fényéig.

K: Mivel dolgoztál?

V: Mésszel, habarccsal és téglával, melyek a szabadság, az állhatatosság és az igazság jelképei.

K: Feloldoztak?

V: Mindenképpen, a B[oáz] oszlopánál.

K: Add meg a kőműves testvérek jelszavát!

V: Add meg az első betűt, és megadom neked a másodikat.

K: Mit jelöl a B[oáz] szó?

V: Salamon Temploma előcsarnokában a második ércoszlop neve, melynél összegyűlnek a kőműves testvérek, hogy jutalmukat megkapják.

- K: Milyen magasak voltak ezek az oszlopok?
 V: Tizenyolc könyök, azaz az alkar hossza a könyöktől az ujjhegyekig, tizenyolcszor véve.
 K: Mekkora volt a kerületük?
 V: Tizenkét könyök.
 K: Milyen vastagok voltak?
 V: Négy ujjnyi.
 K: Hány éves vagy?
 V: Majdnem hét.
 K: Merre halad az Inas és a Szabadkőműves testvér, azaz honnan jössz ide?
 V: Nyugatról keletre.
 K: Miért?
 V: Hogy a fényt megkeressük.
 K: Hány óra van?
 V: A nap közepe, azaz 12 óra, amikor a páholy megnyílik, vagy éjjeli 12 óra, amikor az bezáratik, berekesztetik.
 K: Mi a Szabadkőműves testvérek jele, azaz szimbóluma?
 V: Schibolet.
 K: Mi a páholyba belopakodó be nem avatott büntetése?
 V: Állíttassék csöpögő csatorna, vagy vízköpő alá, hogy a fejétől a lába tövéig csurom vizes legyen.

Az Inas Beavatásának Szertartáskönyve

1. Miután a jelölt letöltötte és szerencsésen teljesítette a vizsgálati időt, a páholy kijelöli a beavatás helyét, idejét és díját, az előterjesztő testvér feladata pedig, hogy ezeket a jelöltnek megmondja, a díjat tőle beszedje, és instruálja, hol és mikor hogyan kell viselnie magát; emellett arra is figyelmezteti, hogy időben ott legyen, nehogy várni kelljen rá.

2. Midőn a beavatandó jelöltet az előszobába bevezetik, először az előterjesztő testvér távozik tőle, majd a többi testvér is belép a páholyszobába. A beavatandó az előszobában marad egyedül. Akkor bezárják a páholyszobát, és senkinek sem nyitják ki, csak aki a kőműves jelet használva kopog. Az előszoba ajtaja előtt az őrző testvér vigyáz; és ha valaki egy nem beavatottat akarna belopni vagy erővel bevinni, jelenti az összegyűlt testvéreknek a fenyegető veszélyt ezekkel a szavakkal: *esik*, vagy *nincs jó idő*.

3. A páholyszobában ezalatt mindent, ami a beavatáshoz szükséges, ama testvér, kinek ez a kötelessége, előkészít és elrendez. Miután eme előkészületek rend-

ben lezajlottak, a Páholy Mestere az alkotmány szerint megnyitja a Beavatók páholyülését, és az őrző testvér ezentúl mindenfajta belépést megakadályoz.

4. Megkezdvén a páholyülést, a Páholy Mestere feltárja az okokat, ami miatt ülést tartanak, és kikéri az újoncra a testvérektől az egyetértés jelét, ami a jobb alkar kinyújtásával történik a festett tabló⁷⁰ irányába; majd egy testvért megbíz azzal, hogy menjen a jelölthöz, és vele szemben járjon el az előkészítő testvér szerepe szerint.

5. Megkapván a megbízást, az előkészítő testvér az előszobába siet, és megkérdezi a jelöltet, mit akar itt; mert nem kedvelik az egybegyűlt testvérek idegennek ilyen szoros közelségét. A jelölt erre minden kétséget kizáróan azt válaszolja, hogy őt N.N., tudniillik az előterjesztő testvér, rendelte ide. Válaszát az előkészítő testvér jól érthető hangon bejelenti a páholyban, és azonnal parancsot kap a Páholy Mesterétől, hogy a jelöltet a sötét szobába vigye.

Ez a sötét szoba, amennyire lehetséges, úgy legyen elrendezve, hogy a lehető leginkább alkalmas legyen komor találgatásokra. Legyen két ajtaja, az egyik a páholyba, a másik az előszobába nyíljon; a falak sötét színnel legyenek fedve; és semmilyen berendezési tárgy ne legyen benne egy fa asztal és egy fa szék kivételével. Az asztalon egy emberi koponya, a törvénykönyv, és gyenge fény legyen, lámpásban vagy a szokott módon. Nem egy páholyban csontvázat is tesznek ide, a megfelelő feliratokkal.

6. A felkészítő testvér bezárja a sötét szoba mindkét ajtaját, majd belép a páholyba, ahol addig más ügyeket tárgyalnak, vagy felfüggesztik az ülést az ő visszatartéig. Bizonyos idő eltelte után az előkészítő testvér, amint a Páholy Mestere megparancsolja, újra visszatér a jelölthöz, és bejelenti neki, hogy ha azt akarja, hogy beavassák, tegyen ígéretet rá, hogy mindazon dolgoknak, melyek beavatása ideje alatt reá várnak, teljes mértékben meg fog felelni. Megkapván ezen ígéretet, azt mondja neki, hogy engedelmességének első próbája a következő: kalapját, törbotját, pálcáját át kell adnia, továbbá az összes fém tárgyat, ami nála van, úgymint a pénzes erszényt, órát, naptárt; ami aranyból, ezüsből készült, egy papírba csomagolja; ugyanis az arany és az ezüst szolgál leginkább a vétkek ösztönzőjéül, és a Szabadkőműves azokat nem becsülheti. Ezek után bevezeti őt az előírt módon, azaz úgy, hogy jobb térde legyen lemeztelenítve; saru formájú lábbeli legyen a bal lábán; bal kezének alkarja meztelen, és mellkasának bal oldala is. Megkérdi akkor, tudja-e, hogy a kötelezettségek, amelyeknek alá akarja vetni magát, igen jelentékenyek, és hogy rendelkezik-e a kellő öntudattal, melyek segítségével a rá váró kemény próbákat lesz ereje elviselni.

⁷⁰ Festett tabló, más néven szabadkőműves szőnyeg. (A fordító megjegyzése.)

Elsősorban azon okokra kérdez rá, melyek a beavatásra ösztönözték. Nem valamelyik testvér csalogatta-e ennek megtételére? Nem pusztán kíváncsiságból teszi-e ezt? Készüljön arra, hogy türelmes legyen; mert bár a rendbe rögtön be fogják fogadni, türelemmel kell kivárnia az időt, várakoznia, míg célját ténylegesen elérheti. Eme előkészítő testvérnek a legteljesebb elővigyázatosságot és tekintélyt kell megtestesítenie, amint az a tett jelentékeny természete megköveteli.

7. Miután mindezt elvégezték, az előkészítő testvér értesíti a páholyt, ahol ezalatt megtörténtek a szükséges előkészületek. Ekkor tehát a Páholy Mestere a testvéreknek csendet parancsol, és utasítja őket, hogy úgy foglaljanak helyet, hogy a beavatandónak ne legyen mozgástere. Megnevezi emellett azokat a testvéreket, akik a beavatandót átvezetik a föld, a víz, a levegő és a tűz próbáján. Továbbá figyelmezteti a testvéreket, hogy e próbák alatt semmiféle könnyedség nincs megengedve, mivel az a beavatás aktusának méltóságát inkább kisebbítené, mint növelné.

8. Az előkészítő testvér megkapja a Páholy Mesterének parancsait, hogy vezesse be a beavatandót. Átmegy tehát hozzá, szeméit szalaggal beköti, és tüzetesen megvizsgálja, vajon a szemei tényleg jól be vannak-e fedve. Lemezteleníti továbbá, ha ez még nem történt meg, a bal mellét és a jobb térdét, sarut köt a bal lábára, és így felkészítve a páholy ajtajához vezet, ahol a beavatandó kopog az ajtón, nem pedig az előkészítő testvér.

9. Miután a páholy ajtaján elhangzanak a szokatlan, nem beavatottól való ütések, az Őrző testvér a Második Segédnek jelenti, hogy az ajtón eme szokatlan módon kopogtak. Ez jelenti az Első Segéd testvérnek, az pedig a Páholy Mesterének. Ő parancsba adja, nézzék meg, mi az. Ez a válasz, amely úton a jelentés is jött, visszatér, azaz a Segéd testvéreken keresztül eljut az Őrző testvérig, aki résznyire nyitja az ajtót, a nyíláson kidugja a kardját, és megkérdezi: Ki az?

10. Az előkészítő testvér válaszol: nemeslelkű beavatatlan, aki vágyik látni a fényt. Ez a válasz az Őrző testvéren keresztül eljut a Második Segédig, innen az Első Segédig, aki továbbítja a Páholy Mesterének. Mikor a Páholy Mestere meghallgatta, ezeket a kérdéseket teszi fel:

Mi a neve?

Hol született?

Melyik évben?

Milyen vallású?

Milyen világi állapotú?

Ezek után a Páholy Mestere megparancsolja, hogy vezessék be a beavatatlant. Az Őrző testvér nagy erővel kitarja az ajtószárnyakat, a Második Segéd pedig megragadja a beavatatlant. A bevezető testvér ezen szavakkal ellép tőle: Most sorsodra bocsájtalak, és nem óvlak tovább attól. A Páholy Mestere így szól a

Második Segédhez: Tiszteletreméltó Második Segéd testvér, vezesd be a beavatlant, és szegezd csupasz kardod bal mellének.

11. A Második Segéd a jelölt felé nyújtja kihúzott kardját, melynek hegyét ez bal kezével megragadja, és bal mellének szegezi. A Segéd bal kezével a Jelölt jobbát fogja, a jobbal pedig a kard markolatát, és e módon vezeti végig az úton, amely az Első Segédig nyílik. A beavatlan itt tisztelete jelét adja. A bevezető testvér feladata ezzel véget ér, és visszamegy a saját helyére.

12. Akkor a Páholy Mestere így szól a jelölthöz: Mit akarsz? Talán pusztá kíváncsiságból jöttél e helyre, hogy a mi misztériumainkat könnyebben kikutathasd? majd kiadd azokat a beavatlanoknak? Nem vagy-e jártas a tudományokban, és állapotod kötelességeit ismered-e? Eleddig munkálkodásaidban nem követtél el semmit, ami egy tisztességes férfi számára csúf és nemtelen lehet? Nem csatlakoztál valamely társasághoz vagy testvériséghez, mely ellenünk van? Égsz-e a beavatás vágjától? Aláveted-e magad mindennek, mellyel téged próbára bocsájtunk?

Ezekre a Jelölt tetszése szerint válaszol.

13. Mihelyt a beavatlan kijelentette, hogy kész alávetni magát minden próbának, a Páholy Mestere így szól hozzá: Bár látom, hogy elhatározta magad, nem titkolhatom, hogy igen nehéz próbáknak veted alá magadat, melyet állhatatosságod talán alig tud majd elviselni. Érett ítélettel kell megfontolnod, mit teszel. Még van időd visszalépni. Azon dolgokról, melyek ezidáig közöttünk történtek, örök hallgatást ígérünk neked.

14. Ha a beavatlan elhatározásában megingathatatlan marad, a Páholy Mestere ezt mondja: Tiszteletreméltó Második Segéd testvér, mivel e beavatlan magabiztosan aláveti magát a próbáknak, vezesd őt a legtitkosabb útra a levegőn át, úgy, hogy nyugatról északon át kelet felé menjen, aztán pedig keletről nyugatra.

15. A kardot a jelölt kezéből, nehogy valami szerencsétlenség történjen az úton, kiveszik, és a Második Segéd elég keményen megragadja őt. Szokatlan léptekkel kényszeríti útra, északról, azaz az oszloptól, ahol a Második Segéd áll, kelet felé fordulva, innen délnek, majd keletnek, és e módon háromszor körbevezetik a Segéd testvérek négyszög alakban a festett tabló körül, közülük a tekintélyesebb a jobbát, a Második Segéd pedig a balját fogja.

Míg az utat megteszik, a jelenlévő testvérek függőnjukkal suhogást csapnak, mely a vihar által felkorbácsolt levegő zaját jeleníti meg. Ekkor előtte akadályokat alkotnak, hogy úgy gondolja, egyszer a magasba emelkedik, egyszer pedig a mélységbe süllyed alá.

Mihelyt a jelöltet elvezetik a Páholy Mesterének trónjához, a Páholy Mestere a kalapáccsal megüti asztalát, mire az összegyűlt testvérek tetszésük jelét függőnjukkal megadják.

Befejezván útját a jelölt a Segéd testvérek között, előbb meghajolván a Páholy Mestere trónja felé, megáll. A Páholy Mestere megkérdezi, mi az elképzelése a vallásról? Vajon nem az állam és a legfelsőbb rend elleni valamiféle összeesküvés kútfeje? Vajon nem követnek-e el miatta bizonyos értelemben szándékos emberölést? Vajon feltett szándékában továbbra is megmarad? – Akkor így szól: Tiszteletreméltó Második Segéd testvér, vezesd át a beavatlatlant a víz elemén.

Ezen út alatt minden ugyanúgy zajlik, mint a levegő útja alatt, kivéve, hogy ekkor valamennyi hideg vizet kell többször ráfröccsenteni. Visszavezetik a helyre, ahol állt, és a Második Segéd jelenti a Páholy Mesterének, hogy az utat szerencsésen megtették. A jelölt, amint megállt, meghajol. A Páholy Mestere így szól: Befejezted a második utat, de tudod, hogy előtted áll a nehezebb harmadik. Elég állhatatossággal bírsz-e, hogy ennek aláveds magad? Igen bátor lélek kell ehhez. – Tiszteletreméltó Második Segéd testvér, siess tehát, és vezesd őt át a tűz elemén, hogy megtehesse a harmadik utat, semmihez sem fogható gyorsasággal.

Eme út alatt gyúlékony anyagokat lobbantanak lángra, úgy, hogy a beavatlatlan érezze a lángok forróságát, anélkül, hogy bármiféle veszélyben lenne.

16. Miután erős lélekkel megtette ezt az utat is, arra a helyre vezetik, ahol állott, és megparancsolják, hogy a szokott módon hajoljon meg. Csend. Akkor a Páholy Mestere: Eltökéltségeddel, lelked erejével elégedettek vagyunk, hátra van még, hogy véred a miénkkel keveredjék. Sebész testvér, jöjj, végy tőle tizenkét uncia vért.

Mihelyt a jelölt kijelenti, hogy ennek a próbának is alá akarja vetni magát, megtörténnek az érvágás előkészületei, és megparancsolják, hogy üljön le egy székre. Egy éles tollal megvágják, és a vénája fölé, melyet fel kellene vágni, egy spongyából meleg vizet csorgatnak, hogy a jelölt azt higgye, a saját vére folyik. Ez a víz egy előkészített csészébe folyik. Az eret a szokott sebészi módon elzárják. A jelölt a két Segéd között elfoglalja helyét.

17. A Páholy Mestere e módon szólítja meg: Mind állhatatosságoddal, melynek jeleit adtad, mind pedig készséges engedelmességeddel, mellyel parancsainkat teljesítetted, olyannyira elégedettek vagyunk, hogy méltónak találunk arra, hogy tiszteletreméltó társaságunkba befogadjunk. Felmentelek téged a további próbák alól. Járulj közelebb a Bölcsesség trónjához. Tiszteletreméltó Első és Második Segéd testvérek, vigyétek őt a templom lépcsőjére.

Azok egészen a tabló végéig vezetik.

A Páholy Mestere: Testvéreim, adjátok meg a jelet. – A testvérek egyenként egyik kezükkel a másokra ütnek.

A Páholy Mestere: Tiszteletreméltó Első és Második Segéd testvérek, oldjátok le a köteléket a szemérlől.

Eközben elalszanak a fények, meggyújtják a lámpást.

Az összegyűlt testvérek kihúzzák tőreiket, és hegyüket a jelölt arcának szegezik. Ebben a helyzetben áll valamennyi addig, amíg a Páholy Mestere a ∪ ∪ – jelet kalapácsával ki nem veri az asztalán.

A szemek kötelékét most előbb a Második Segéd oldja meg. A jelölt ebben a helyzetben marad egy egész percig, hogy láthassa, a testvérek kihúzott tőrrel vannak felfegyverkezve.

A Páholy Mestere: Kötözzétek be újra a szemeit.

Ezt a Második Segéd testvér végzi, a többiek tőreiket visszacsúsztatják hüvelyébe.

A Páholy Mestere: Tisztelt Első és Második Segéd testvérek, vezessétek a jelöltet át a beavatatlanok három nagy beavatatlan lépésén. Azok őt három lépéssel elvezetik a Szószólóig; egyik lábát az első kapura állítják, másikat a másodikra, és így továbblépve a jobbat a harmadikra.

A Szószóló súlyos és tiszteletteljes hangnemben így szól hozzá: Állj meg, beavatatlan! Be akarsz lépni ebbe a tiszteletreméltó rendbe; de ez sokkal komolyabb dolog, mint ahogyan azt képzeled. Semmi nincs benne, ami a vallással, semmi, ami az állammal, semmi, ami a jó erkölccsel ellentétes: gondold meg újra, mire vágysz, még van idő visszalépni. Ha azonban elhatározásod erős, melynek jeleit eddig nekünk megadtad, és nem hagyja, hogy kitűzött célotdtól elállj: tudd meg, hogy nemcsak nekünk, akik itt jelen vagyunk, hanem az egész rendnek, sőt, a tisztességes emberek mindegyikének fogsz esküt tenni, ők lesznek hűséged és titoktartásod legszentebb őrei és felügyelői; és nem fog elmaradni, ha okot adsz rá, a hitszegés büntetése.

Most a Páholy Mesterének trónjához vezetik, ahol a kőművesek szokott módja szerint letérdel, azaz úgy, hogy jobb térdével a földre nyomja a háromszög egyik szárát, bal lábán áll, jobb és bal combjával pedig zárja ezt a háromszöget. Jobb kezét Szt. János evangéliumára helyezi, és az Alkotmányra, és kivonja a reá újra visszaövezett kardját. Bal kezében körzött tart szögyszerűen kinyitva, az egyik szár hegyét szívének szegezi.

A testvérek felfedik fejüket.

A Páholy Mestere: Azt akard tehát, hogy befogadjunk? Akarod-e magadat a legerősebb szent esküvel lekötelezni nekünk?

18. A Páholy Mestere: Mondd tehát a szent eskü szövegét, amit neked előre olvasunk, tiszta és érthető hangon.

Eskü:

Én ... esküszöm és fogadom a földkerekség építésének és e tiszteletreméltó társaságnak jelenlétében, hogy a Kőművesek Könyve királyi tudományának tit-

kait, melyeket most vagy később nekem kinyilatkoztatnak, hűségesen őrzöm és rejtem, és soha senkinek, csakis hűséges és törvény szerinti testvérnek a szükséges vizsgálat megejtése után, vagy a törvényesen összehívott testvérek igaz és tiszteletreméltó páholyában nyilatkoztatom ki őket. Ígérem emellett, hogy testvéreimet szeretni fogom, őket minden szükségben tehetségem szerint, fenyegető veszedelemben szóval és tettel, sőt, életveszedelemben is támogatom. Kötelezem továbbá magamat, tekintetbe véve helyzetünket e királyságban, hogy sem beavatásom helyét, sem a Mesterem vagy más testvér nevét nem adom ki. Ha pedig előre megfontolt szándékkal, rosszakaratból e tiszteletreméltó társaságot elárulnám, nem kisebb büntetésnek vetem alá magamat, mint hogy torkomat át-vágják, nyelvemet kivágják, szívemet bal keblemből gyökerestől kitépják, testemet hamuvá égessék, és hamvaimat a földön szétszórják, hogy semmi emlék ne maradjon utánam. Isten engem úgy segítjen, s az ő Szent Evangéliuma.

19. Bevégezvén az esküt, a Páholy Mestere a szokott $\cup\cup$ – ütést háromszor megadja kalapácsával, színleg a körző csúcsára mérve, melyet a Jelölt, egyik szárát hegyével szívének irányozva bal kezében tart. A Segédek felsegítik a földől, és a Páholy Mestere: így szól: Tiszteletreméltó Első Segéd testvér, vezesd nyugat felé. – A Segédek visszavezetik a helyre, ahol a beavatása alatt állt, és közrefogják.

20. Így szól most a Páholy Mestere: Testvéreim, adjátok meg a jelet. – A töröket hangtalanul kivonják. – A Páholy Mestere megkérdi a Jelöltet: Mit fogsz látni? Ez válaszol: A fényt. – A Páholy Mestere: Van annyi lelkierőd, hogy bízz magadban, hogy el tudod majd viselni a fény erejét? – A Jelölt válaszol: Bízom benne, hogy elviselem. – A Páholy Mestere: Tiszteletreméltó Második Segéd Testvér, nyisd fel előtte a fény első fokát. – Akkor a Második Segéd Testvér megoldja szemei kötelékét, az Első Segéd háromszor kezei ütésével megadja a jelet a többieknek, akik töreiket a Jelöltre szegezik. Igen mély csend.

21. A Páholy Mestere így szól: Látod, hogy testvéreim kardja reád van szegezve? Beléd döfik őket, ha a nekünk adott esküdhöz hűtlenné válva titkainkat el mered árulni; de tudd meg, hogy mindig készségesen fognak szolgálni veled, ha ígéreteidet állod, és méltó kőművesnek bizonyulsz.

22. A töröket újra elrejtik, és a testvérek megadják a szokott kőműves jelet. – A Páholy Mestere ezt mondja: Tiszteletreméltó Első Segéd testvér, mondd el neki, hogy az Inasnak milyen lépéseket kell tennie.

Ez megmutatja neki az inasok hármaskégyölépését, és felszólítja, hogy Salamon Templomának a táblóra festett hét lépcsőfokán menjen fel, s mihelyt ezt megtette, a szokott lépésekkel az oltárhoz vezeti.

22. A Páholy Mestere felkel, és így szól a Jelölthöz: Szent esküt tettél nekünk, a reád rótt próbáknak szabad akaratból alávetted magadat; vétenél saját

tisztességed ellen, ha lépésed visszavonnád, mielőtt befogadunk; semmi más nincs már hátra, mint hogy téged e tiszteletreméltó rendbe befogadjunk. Kívánod, hogy ez az utolsó lépés megtörténjen veled?

24. Mihelyt a Jelölt kinyilvánítja, hogy kívánja, a Páholy Mestere megparancsolja neki, hogy kőműves szokás szerint ereszkedjék térdre; felszólítja emellett, hogy a körző hegyét tegye a bal keblére, ő maga a csúcsát bal kezével fogja, jobbával pedig a kalapáccsal a körző csúcsára három könnyed ütést mér, az első ütésnél így szólva: Bátorság; a másodiknál: Bölcsesség; a harmadiknál: Szépség. Ez megtörténvén hosszabb szünet nélkül megszólal: Ama hatalomnál fogva, mely nekem a Bölcsék közül a Legbölcsőbbtől adatott, téged a Szabad Kőművesek rendjébe befogadlak. Kelj fel, Testvérem.

25. Miután a beavatott felkelt, a Páholy Mestere ezt mondja: Eleddig úrnak szólítottalak; de örvendek, hogy téged most már kedvesebb névvel szólíthatlak. Jöjj ide, Testvérem, hogy felövezzek.

26. Eközben, míg a Páholy Mestere a beavatott testvért felövezi, azaz függővel felruházza, így szól: A mi társaságunk sajátos szavakat, jeleket, jelvényeket használ. E függőt ruhának nevezzük, e nélkül a páholyunkban megjelened nem illő. Nem véletlenül adtunk neked fehér ruhákat. Figyelmeztessen téged ez a szín, hogy a kőműves erkölcsének tisztaságban, szentségben és ártatlanságban kell fényleniük.

27. Átad továbbá neki egy fehér kesztyűt, melyet a kőművesek nyelvén páncélnak neveznek, és figyelmeztetni, soha e nélkül ne jelenjen meg a páholyban.

28. Ugyanezt tesz a Páholy Mestere egy egyazon színű női kesztyűvel, és ezt mondja: A női nem páholyunkból ki van zárva, de nem megvetésből. Sőt, a női nemet, amely rendünket újabb hajtásokkal gyarapítja, becsben tartjuk. Vedd e kesztyűt, és pedig azon feltétel mellett, hogy azt annak a leánynak vagy asszonynak, akit a legméltóbbnak hiszel erre, ajándéknak add.

29. A Páholy Mestere megtanítja arra, milyen a kőművesek jele a páholyban, illetve a páholyon kívül. A nagyobb közülük a következő: Mindkét alkart függőlegesen lebocsátjuk. A bal kéz mozdulatlan marad, a jobb kéz négy ujját szorosan összenyomva a hüvelyket úgy megemeljük, hogy közte és a négy ujj között rés támadjon, mely egy negyed kört formáz. Akkor ezt a kezet a bal vállhoz emeljük, innen a torok előtt átvisszük a jobbra, majd függőlegesen lebocsátjuk. – Megmutatják a kisebb jelet is, melyet nyilvános helyeken és beavatatlankor közelében lehet megadni. Hozzáteszi a Páholy Mestere, hogy ezt a jelet azért alkalmazzák, hogy a kőműveseket emlékeztesse, torkuk elvágásának terhe alatt kötelezték magukat, hogy a társaság titkait nem árulják el; és megtanítja a beavatottat, hogy miután egy páholyülés összehívását elhatározzák, ezzel a jellel kezdik el azt.

30. Megtanítja az inas kézjelét. Szemközt kinyújtják jobbjukat, és a Páholy Mestere hüvelykujával az összefogott kézre háromszor ismételve a $\cup \cup -$ jelet nyomja. A beavatott inas ezt a nyomást viszonzozza.

31. Átadja neki a jelvényt a Jakin szóval, mely Salamon Templomának alaprajzából származik, és mely a következőképp kérhető meg:

Kérdező: Add meg nekem az inasok jelszavát.

Válaszoló: Add meg az első betűt, és én megadom a másodikat.

K: J.

V: A.

K: K.

V: I.

K: N.

V: Ja.

K: Kin.

V: Jakin.

Átadja a befogadottnak a páholy kapujában kért jelszót vagyis jelet. Az a Tubalkain szó.

32. Megtanítja ezután a Kőművesek ritmusjelét: $\cup \cup -$, melyet ütésnek, és nem nyomásnak neveznek; és hozzáteszi, hogy ezzel az ütéssel akkor kell élnie, amikor valahol Kőművesként akar bemutatkozni.

33. Megtanítja, hogy az inaskodás három évig tart.

34. Átadja neki a becsület jelét, mely egy fényezetlen kanál, és amelyet egy égkék szalagon a keblükre függesztenek.

35. Megmagyarázzák neki a festett Tablót. A felfestett jelek Salamon Templomát jelképezik. Ebben rögvest az elején Szögmérő található, mely isten és a többiek szeretetét jelöli. – A Három Lépcsőfok az erények szimbóluma, melyekben a kőművesnek jeleskedni kell: titoktartás, elhivatottság, türelem. – Körző, mely felfelé fordítva látható, és az igazságot, őszinteséget, igazságosságot jelöli. – A Faragatlan Kő az emberi szív emblémája, mely hajlik a vétkekre. E követ tehát nap mint nap csiszolni kell. – Jakin oszlopa, ahol az inasok gyülekeznek, hogy munkájuk jutalmát elnyerjék, az Istenben való erősszívűséget jelöli. – A függő és a Szintező a testvérek egyenlőségét és karakterét mutatja. – A Mester Asztala azon tudományokat jelöli, melyeket a mester testvérnek el kell sajátítani. – A Nap és a Hold a világmindenség két nagy világítója, tehát a fényben kell járni. – A Templom Hét Lépcsője a hét tudomány fokát jelöli, melyeken át a bölcsesség templomába juthatunk. – A Lángoló Csillag a legfelsőbb szellemi erő jelenlétére figyelmezteti a kőműveseket. – A Három Ablak és Gyertya a nap Keleti, Déli és Nyugati fényét jelöli; mivel a nap a nappal eme három részében világít, az éj közepén láthatatlan; emellett pedig hogy éjjel a hold és a csillagok fénylenek, de ezek fénye

a nap életadó fényéhez hozzá sem mérhető. – Mozaikpadló, amely a szép és szilárd alapot jelöli, melyre a páholy épül. – Az Összecsomózott Bojt a rend valamennyi testvére közötti szoros kötelék jele.

A Páholy Mestere hozzáteszi: Látod tehát testvérem, az inas első és legfőbb feladata erkölcsének jobbítása, rendezetlen érzelmeinek megzabolázása, szíve erkölcsének kimunkálása.

36. Felolvassák a Törvényt és az Alkotmányt, és a beavatott testvér aláírja.

37. Átadják neki az Inasok katekizmusát.

38. A kőművesek ábécéje $\#$, – az évek és hónapok kőművesek által szokott számítási módja.

39. A beavatott visszakapja kalapját, törét és pálcáját. A Páholy Mestere megkéri tőle a jelet, a jelvényt és a kézjelet, és a szokott hármassal illeti. A jelenlévő testvéreket bemutatja neki, kijelöli ülőhelyét, ahol a Mester balján a páholyülésen helyet kell foglalnia.

40. A Szószóló testvér beszédet tart, mely elhangozván a páholyülés berekesztetik.

(Balogh Piroska fordítása)

A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek

*A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállítása
a Kazinczy Ferenc Emlékév alkalmából
(2009. május 26 – 2010. február 28.)*

Kazinczy Ferenc születése 250.-ik évfordulójának megünneplése – az eddigi események alapján legalábbis úgy tűnik – jóval szerényebbre, családiasabbra sikerült, mint Mátyás király trónra lépéséé a tavalyi Reneszánsz Évben. Nehéz eldönteni, hogy ez a gazdasági világválsággal függ-e össze vagy inkább azzal, hogy a reneszánsz témájával a társadalom szélesebb rétegeit lehetett megszólítani – tehát nagyobb PR-értéke volt – mint a nyelvújítás korának felelevenítésével.

Talán nagyobb érdeklődést kelthetett volna az eseménysorozat, ha a szervezők Kazinczy munkásságát, életművét tágabb dimenziók felé nyitották volna ki. A 2009-es jubileumi év kulcsmondatának választott „A magyar nyelv éve” a széphalmi mester szerteágazó tevékenységének óhatatlanul csupán egy területére, a nyelvújításra összpontosította a figyelmet. Ez a szemlélet visszhangzik az évforduló alkalmából megjelentetett minikönyv kezdőmondatában is: „Kazinczy Ferenc személye, pályája és életútja egyet jelent a nyelvújítással.” Kazinczynak azonban – sok tekintetben konzervatív, normatív, kizárólagosságra törekvő esztétikai nézetei ellenére – jelentős szerepe volt abban is, hogy a 19. század első felében Magyarországon létrejött és megerősödött a feudális mecénatúrától függetlenedő nemzeti irodalom és képzőművészet, hogy megszületett az öntudatos, modern alkotó típusa, s hogy körvonalazódnak kezdtek az irodalmi és a művészeti élet szervezeti keretei. Az irodalmi és képzőművészeti alkotások értékre és élvezésére nevelő ízlésnemesítő programja, melyet kiterjedt levelezésében és a sajtó útján is népszerűsített, nemcsak az irodalmi és a képzőművészeti klasszicizmus hazai kibontakozását segítette, hanem előkészítette a Kazinczy-kör esztétikai elvein kíméletlenül túllépő nemzeti romantika reformkori sikerét is.

A jubileumi ünnepségek központi eseménye, a Debreceni Egyetemen október 15. és 17. között megrendezett *Kazinczy Ferenc és kora* című konferencia ennek az interdiszciplináris szemléletnek a jegyében zajlott. Az előadásokban irodalom-

tudósok mellett nyelvészek, történészek, művelődés- és művészettörténészek tettek kísérletet Kazinczy tevékenységének kultúratudományi megközelítésére, a korabeli művelődés, politikum, nyilvánosság, életmód sajátosságainak elemzésére.

A Kazinczy életművéhez kapcsolódó tágabb dimenziók érzékeltetésére az emlékévként legjelentősebb képzőművészeti eseményének, a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek* című kiállításnak a szervezői is törekedtek. Bár a fő hangsúly Kazinczy irodalom- és művészetszemléletének bemutatására került, jelzésszerűen megjelentek azok a korabeli törekvések is, melyek nem feleltek meg Kazinczy esztétikai elvárásainak, vagy éppen a Kazinczy által képviselt esztétikai elvek, művészeti, irodalmi eszmények ellenében artikulálódtak. Kazinczy kedvelt klasszicista festőinek, szobrászainak – Friedrich Fügenernek, Antonio Canovának, Ferenczy Istvánnak – az alkotásai mellett helyet kaptak Franz Anton Maulbertsch Kazinczy által megvetően „mázolmányoknak” titulált festményei, s a Kazinczy-körhöz csatlakozó irodalmárok portréi mellett kiállították a Kazinczy-féle klasszicizmussal szembenálló romantika legjelentősebb képviselőinek, Kisfaludy Károlynak, Kölcsey Ferencnek, Vörösmarty Mihálynak, Bajza Józsefnek, Toldy Ferencnek a portréját is. Bemutatták az – ahogy egyik levelében Kisfaludy Károly írta – egymással „agyarkodó” két irodalmi tábor közötti harc emblematikus ábrázolását is, azt a litográfiát, mely Orlay Petrich Somának Kisfaludy Károly és Kazinczy Ferenc 1828-as találkozását ábrázoló nagyméretű festményéről (1859) készült.

Tágabb dimenziók érzékeltetésére vállalkozott a kiállítás azzal is, hogy bemutatta a Kazinczy-kor kulturális életének legfontosabb eseményeit, a korabeli színjátszás, zene, irodalom, képzőművészet, iparművészet, könyvkiadás, városrendezés alkotásait, s figyelmet szentelt a politikai környezetnek és az életmódnak (haj- és ruhaviselet, lakberendezés, divat) is.

A kiállítás szervezői – igazodva az új nemzetközi és hazai múzeumi trendekhez – nemcsak interaktivitásra törekedtek, hanem arra is, hogy a hagyományos kiállítási tárgyak (festmények, könyvek, bútorok, ruhák) mellett az audiovizuális technikai lehetőségeket kihasználva tegyék szemléletesebbé – ahogy mondani szokás, közönségbaráttá – a tárlatot. A számítógépes animáció, mozgó- és állóképvetítés, interaktív játékok, zenehallgatási lehetőségek mellett a látogatók által kipróbálható árnyképrajzoló berendezést is elhelyeztek a kiállítóterben. A szemléletességet, a korhangulat átélését szolgálja az is, hogy a kiállításon jelzésszerűen rekonstruáltak néhány olyan helyszínt, melyek fontos szerepet játszottak Kazinczy életében: a Martinovics Ignác-féle jakobinus mozgalomban való részvételéért kapott, különböző helyeken eltöltött hétéves fogságára emlékeztető börtönhelyiséget, a széphalmi kúria dolgozószobáját, egy metszetárusítással is foglalkozó könyvesboltot.

A látogató már a pompeji zöldre festett fogadótérben találkozik a modern technikával: A 3D-s vetítés Jakobey Károly 19. századi – a kiállításon is bemutatott – festményei alapján a széphalmi kúria környezetét és belsejét tárja elénk. A számítógépes program készítői Kazinczy dolgozószobáját azokkal a bútorokkal „rendezték be”, melyek egykor a Kazinczy család tulajdonában voltak, s melyek egy későbbi teremben ezen a kiállításon is megtekinthetők. A fogadótérben elhelyezett érintőfelületes képernyő segítségével a kiállítás látogatói rövid információkat kaphatnak Kazinczy különböző területeken végzett tevékenységéről.

A falon olyan képzőművészettel kapcsolatos idézetek olvashatók, melyek Kazinczynak barátaihoz írt leveleiből származnak. Ezek a sorok már jelzik, hogy bár a kiállítás rendezői betekintést kívántak adni Kazinczy sokoldalú – költői, írói, nyelvújítói, irodalomszervezői, politikai – tevékenységének számos területére, a fő hangsúlyt a művészethez való viszonyának bemutatására helyezték. A kiállítás megkísérli visszaadni azt a sokfelé ágazó érdeklődést, mellyel Kazinczy a vizuális kultúra szinte minden területe (szobrászat, festészet, sokszorosított grafika, építészet, kertépítés, könyvművészet) felé fordult. Ennek egyik eszköze az volt, hogy irodalomtörténeti érdekű kiállítástól szokatlan módon több mint 150 festményt, szobrot és sokszorosított grafikát mutatnak be. Utóbbiak között a nevezetes emberekről, hazai és külföldi városokról, épületekről, kertekről, illetve a kortárs történelmi eseményekről készített rézmetszetek mellett – Kazinczy érdeklődésével összhangban – híres műalkotásokról készített reprodukciós grafikákat is találunk.

A kiállításon a kronologikus és a tematikus rendezési elv együtt jelentkezik: a termék időrendben mutatják be Kazinczy életét, ezeken belül azonban kisebb-nagyobb tematikus egységek, blokkok is találhatóak.

Az első egység 1801-ig, börtönévei végéig mutatja be Kazinczy életét. A köznemesi család „ősgalériája” segítségével megismerhetjük apai nagyapját, Bossányi Ferencet, akinek portróját Tertina András készítette, illetve szüleit s a gyermek Kazinczyt, akiket Krámer János Gottlieb örökített meg. Kazinczy fiatalkorának divatját a korabeli ruhák, környezetét azok az egykorú metszetek mutatják be, melyek diákévei, joggyakornoki tevékenysége helyszíneit ábrázolják. A korabeli politikai élet eseményeiről az uralkodó család tagjait, a koronázást, a királyi temetést bemutató metszetek (például a kiváló betű- és rézmetsző Czetter Sámuel lapja II. József ravataláról) tudósítanak, azok az ábrázolások, melyeknek funkciója az udvari események reprezentatív megörökítése mellett (később helyett) – a mai sajtófotók őseiként – egyre inkább a tömegek növekvő hír- és képességének gyors kielégítése lett. Divattörténeti kuriózum az a Nemzeti Múzeumban őrzött, a magyar királyi korona 1790-es ünnepélyes hazahozatala és közszemlére tétele alkalmából készült legyező, melyet a korona fogadásának jelene dí-

szt. Az ehhez hasonló mintájú korabeli legyezők, kendők, lámpadíszek jól példázzák, hogy a felvilágosodás korában az uralkodóról és családjának tagjairól, illetve a nyilvános ceremóniákról népszerűsítő, propagandisztikus szándékkal készített ábrázolások a legszorosabban vett hétköznapokba, az állandóan változó, efemer divat területére is bevonultak, hozzájárulva a reprezentációs események profanizálódásához, sőt trivializálódásához.

Ebben az egységben kaptak helyet a fiatal Kazinczy képzőművészeti érdeklődését meghatározó, ízlését befolyásoló metszetalbumok, illusztrált könyvek, közöttük Johann Friedrich Penther *Ausführliche Anleitung zur bürgerlichen Bau-Kunst* című munkája (1764). A sárospataki kollégiumban – idézte fel Kazinczy Pályám emlékezte című önéletírásában – „Penthernek architektúrára tartozó foliantjait kihordám szobámba (az utolsó volt az úgynevezett Katona-sor alsóbb rendén, a Bodrog felé) s szüntelen rajzolgaték, olykor még éjjel is, három–négy gyertyát gyújtván meg, míg a rajzolásban csaknem egészen megvakulék.” A fiatalkori barátok, íróársak portréi között láthatjuk annak a két költőnek az arcképét, akikkel együtt indította útjára Kazinczy 1788-ban az új irodalmi törekvések folyóiratát, a kassai Magyar Múzeumot: a bécsi akadémia neves professzorának, Friedrich Fügenernek Batsányi Jánost ábrázoló olajfestményét, illetve Czetter Sámuel Baróti Szabó Dávidról készített rézmetszetét.

A pompeji vörösre festett következő teremrészben, melybe egy árnyképrajzoló készülék vezet át, a korabeli színházi, zenei élet rekvizitumait (plakátok, kották, klavír) mutatják be, s utalásokat találunk Kazinczy szabadkőműves elkötelezettségére is. Részleteket láthatunk két, a korszakot felelevenítő játékfilmből, Milos Forman *Amadeus*-ból (1984), mely a szintén szabadkőműves Mozart életét mutatja be és Bódy Gábor *Nárcisz és Psyché*-jéből (1980). Az utóbbi film részletében Pilinszky János Kazinczy alakjában vesz részt a tállyai „költő-versenyen”. A Napóleonhoz kapcsolódó egység mellett megtekinthetjük a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött, Kazinczy feljegyzéseit tartalmazó kötetet, mely a francia forradalom idejéből származó kokárdánál van kinyitva. Egy durva, sötét anyaggal borított falú, szűkös teremrészben a fogság emlékei láthatók: Kazinczynak a börtönökben készült rajzai, a fogságban írt feljegyzései, s itt helyezték el a Martinovics-mozgalom vezetőinek kivégzéséről készült korabeli ábrázolásokat is.

Kazinczy életének a szabadulástól az 1820-as évekig terjedő időszakát bemutató második egységben a döntő szerep azoké a tevékenységeké, melyek politikai érdeklődésének csökkenésével, hivatali elfoglaltságának lezárulásával a legjelentősebb szerepet játszották az életében: a képzőművészet, az irodalom és a könyvművészet. A kiállítás rendezői híres műalkotásokról készült reprodukciós grafikák (Angelika Kauffman: *Winckelmann portréja*), szobrok (Canova: *Keresztelő*

Szent János), rajzok (Ferenczy István vázlatkönyvei), festmények (Kisfaludy Károly: *Női akt Amorról, Hébe*) mellett – igaz, elég szemérmes módon – bemutatnak két, erotikus jelenettel díszített festett dohányszelencét is, melyek egyikét Kisfaludy Károly készítette, másikat pedig Kazinczy birtokolta. Aki megtalálja őket, annak a szó legszorosabb értelmében vett „huszáros” jelenet megtekintése a bónusz.

Kazinczy irodalomszervezői tevékenységének egyik jelentős – s levelézése alapján úgy tűnik, hogy minden nehézség, nyomdászokkal, rézmetszőkkel, kiadókkal való bosszankodás, veszekedés ellenére nagyon kedvelt – területe volt saját és író társai munkáinak szerkesztése, illusztráltatása, kiadása. Kazinczy elmélyülten, nagy gondossággal foglalkozott a kiadandó könyvek tervezésével, s nemcsak a betűtípusokra, a papír minőségére, a nyomdafesték színére, a címek, szövegek elhelyezésére fordított figyelmet, hanem a könyvdíszekre is. Fontos eszköznek tartotta a könyvillusztráltatást a követendő mintának, etalonnak tartott antik művészet hazai népszerűsítésében is. Báróczy Sándor műveihez írt előszavában hangsúlyozta, hogy akkor is érdemes az antikvitás remekeit bemutató metszetalbumokból vett motívumokat könyvek díszeként felhasználni, ha nincs közük a tartalomhoz, mert az olvasók „a fentebb szépnek látásán” hozzászokhatnak az ókori művészethez.

Kazinczy gyűjtögette is – hol a metszetek megszerzésével, hol az ábrázolások kimásolásával – a könyvillusztrációként felhasználható antik motívumokat. 1792-ben a pesti Egyetemi Könyvtárban tanulmányozta a Herkuláneumban felfedezett régiségeket bemutató, az 1750-es években Nápolyban megjelent kiadvány két kötetét, illetve Bernard de Montfauconnak az ókori művészet emlékeiről készült sorozata hat darabját, s 15 fólió lapnyi rajzot készített róluk. Valószínűleg közéjük tartoznak azok az Akadémia könyvtárában őrzött lapok is, melyek másolatait a kiállításon a bécsi Belvedere gyűjtemény Kazinczy-korabeli illusztrált katalógusai mellett láthatjuk. Az Egyetemi Könyvtárban kimásolt motívumok díszítik a *Tövisek és virágok* (1811) kötetet (*Herkules buzogánya*), illetve a fiatalon elhunyt jó barát, Dayka Gábor verseinek (1813), s a Dayka-kötet mellékleteként megjelent *Poétai Bereknek* az illusztrációját: „A’ sok sorból-álló címlapra Daykának versei előtt tehát a’ Herkuláni Régiségek közzül azt a’ rajzolatot vevém-ki, a’ mellyen a’ musicális tányérnél füelve hallgat a’ Leopard, még pedig nyitott szájjal, melly a’ mohosságnak jele. – A’ kevés sorból álló Poétai berek elibe pedig Montfauconból a’ lant ’s a’ lant felett repülő lepe...” – írta Kazinczy 1812 szeptemberében barátjának, Helmeccy Mihálynak, s a szemléletesség kedvéért bele is rajzolta levelébe a leopárdos motívumot.

A Kazinczy által előképként használt albumok közül – Penther említett kiadványa mellett – a kiállítás látogatói megtekinthetik Bernard de Montfaucon

1. kép: Lant és pillangó. Metszet Bernard de Montfaucon *L'Antiquité expliquée...* című albumából, 1719.

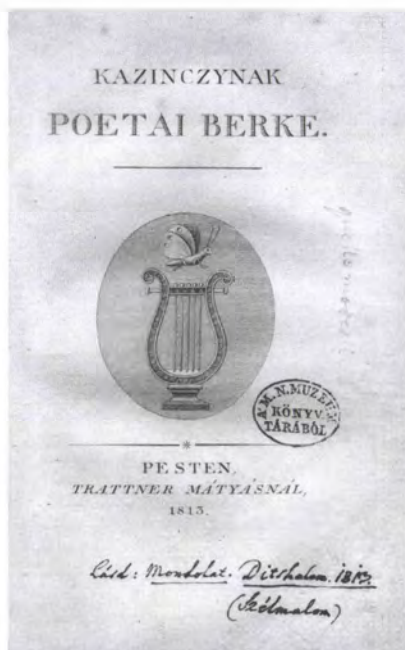

2. kép: Kazinczy rajza Bernard de Montfaucon albumából, 1792.

görög és római régiségeket ábrázoló metszetalbumait vagy Dominique Vivant Denonnak a napóleoni hadjáratok „kincsszerző” régészeként tett egyiptomi utazásáról készült, 1802-ben megjelent reprezentatív, illusztrált úti beszámolóját.

Talán érdemes – mert tanulságos, s szemléletes – lett volna egy-két esetben egymás mellé helyezni a képi forrásként használt metszetalbumokat és azokat a Kazinczy által kiadott könyveket, melyeket ezekből vett motívumok díszítenek. Az olvasó végigkövethetné a gondos könyvtervezés állomásait, ha egymás mellett látná az 1757-ben Nápolyban kiadott *L'Antichita di Ercolano XVII.* táblájának két leopárdot ábrázoló metszetét, Kazinczynak ebből kimásolt rajzát, a fent említett, leopárdos-rajzos – az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött – levélét és a Dayka-kötetnek ezzel a motívummal díszített címlapját, vagy a lantos-pillangós kép „átváltzásait” Montfaucon albumától (1. kép) a Kazinczy által kimásolt rajzon (2. kép) keresztül a *Poétai Berek* könyvdíszéig. (3. kép)

Kazinczy javaslatára a firenzei múzeum Medici-gemmáinak és antik pénzeinek motívumaival díszítette a kiadó Báróczy Sándor költő nyolc kötetben megjelentetett, a kiállításon is bemutatott munkáit. Kazinczy – mint levelezéséből kiderül – saját metszetgyűjteményének lapjait küldte el a bécsi rézmetszőhöz előképként, melyek Francois-Anne David francia rézmetsző 1787 és 1803 között Párizsban kiadott, a firenzei múzeum antik szobrait és gemmáit bemutató nyolckötetes metszetalbumából származtak.

3. kép: Kazinczyna Poetai berke, címlap, 1813.

4. kép: Blaschke János: Emléklap Kazinczy Ferenc ötven éves írói jubileumára, rézmetszet, Hébe, 1825.

A könyvillusztráltatásban Kazinczy ugyanakkor egy másik fontos lehetőséget is látott. A hazai nevezetes régebbi és kortárs politikusok, történelmi személyek, írók, költők portréinak megjelenítésével – ezek gyakran éppúgy nem kapcsolódtak a könyv tartalmához, mint az antikizáló metszetek – egy nemzeti arcképcsarnok, egy virtuális panteon létrehozásához kívánt hozzájárulni. A könyvek arcképekkel való illusztrálása természetesen gyakran még ebben a korban is őrizte a feudális mecénatúra hagyományát: Id. báró Wesselényi Miklósnak, a nagyvonalú színházi és irodalmi mecénásnak a portréja például azért került Kazinczy 1808-ban megjelent Marmontel-fordításába, mert 500 forinttal támogatta a könyv kiadását.

A portrészittetés- és gyűjtés – s nemcsak saját magáról, hanem barátairól, író- és költőtársairól is – egyébként is nagy jelentőséggel bírt Kazinczy számára. Az ún. barátság-portré felvilágosodás-kori hagyományának szellemében úgy vélte, hogy az egymástól távol élő barátok, rokonlelkek arcképek kicserélésével közel kerülhetnek egymáshoz, ha pedig valamelyiküket „kikapja” közülük a halál, emléke képeik által megörökítődik. A kiállításon egymás mellé téve a felnőtt Kazinczy hat olajfestésű portróját tekinthetjük meg, s egy 1997-ben Kazinczy

portréiról készített televíziós filmetűdöt. A rövidebb-hosszabb ideig Kazinczy szellemi köréhez tartozó kortárs írókról, költőkről készült metszetek közül is láthatunk néhányat: Pálóczi Horváth Ádámét, Virág Benedekét, Kis Jánosét, Berzsenyi Dánielét. Bemutatásra került az a Blaschke János által készített rézmetszet is, mely 1825-ben Kazinczy írói pályája 50 éves évfordulója alkalmából a Hébe című folyóiratban jelent meg. A feliratos talapzaton elhelyezett Kazinczy-mellszobrot ábrázoló kép a portrékészítés és az emlékműállítás funkcióját egyesítette. (4. kép)

A kiállítás második egységében kapott helyet a pesti Müller-féle könyvkereskedés „rekonstrukciója”. A faliszekrényekben Kisfaludy Sándor (Himfy), Kis János s Kazinczy munkáit láthatjuk – technikai érdekességként a *Kesergő szerelemhez* készült illusztráció részletét is – a „boltban” pedig régi könyveket és metszeteket. A 16. század második felében, Tiroli Ferdinánd főherceg számára készített *Armamentarium Heroicum* egészalakos reprezentatív Zrínyi-portréja (5. kép), illetve egy Goethe-arckép szemléletesen jelzi Kazinczy egyformán erőteljes európai és nemzeti orientációját, melyek nem kizárták, hanem kiegészítették egymást. A könyvesbolt mellett elhelyezett vetítő készüléken Blaschke Jánosnak a Magyar Nemzeti Galériában őrzött rézmetszeteiből – elsősorban Wieland-illusztrációiból – tekinthet meg néhányat a látogató.

A harmadik életrajzi egység az 1820-as évektől Kazinczy 1831-ben bekövetkezett haláláig követi az eseményeket. Itt kaptak helyet az új, nemzeti irányt követő romantikus írók, költők portréi, a korabeli irodalmi viták dokumentumai, s Kazinczy ekkor tett utazásai helyszíneinek (Pannonhalma látképe, Rombauer János tájportréja a hotkóci kertről, Petrich András Pest-Buda látképe) ábrázolásai. Kazinczy már a Csokonai-emlékkel kapcsolatban 1806-ban kitört nevezetes Árkádia-pörben is kifejtette, milyen fontosnak tartja, hogy a híres emberek emlékét (lehetőleg antikizáló) emlékműben örökítsék meg. Erre

5. kép: Giovanni Battista Fontana – Dominicus Custos: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, *Armamentarium Heroicum*... Oeniponti, 1601.

6. kép: Ferenczy István: *Pásztorlányka*
1820–1822, Magyar Nemzeti Galéria

a korban divatos törekvése utal Ferenczy István kiállított Csokonai-mellszobra, Kulcsár István síremlékének vázlatára és – hogy a külföldi példákat is megismerjük – Canova bécsi Mária Krisztina síremlékének pompás metszete.

Ferenczy István *Pásztorlányka* (6. kép) című szobráról készült filmetűd megtekintése mellett a látogatók egy számítógépen képenként követhetik végig a hotkóci kastély kertjének részleteit, a Gellért-hegyet ábrázoló 1827-es rézmetset alapján pedig animációként elevenedik meg a korabeli Pest-Buda lakossága.

A kiállítás utolsó része Kazinczy képzeletbeli múzeumába viszi el a látogatót. Egy kivilágított táblán legkedvesebb festményeinek, szobrainak reprodukcióit szemlélhetjük, az antikvitás, a reneszánsz és a klasszicizmus remekeit. Az egymás

felett több sorban elhelyezett képek felidézik a múzeumok, műkereskedések, magángalériák Kazinczy-korabeli berendezésének szokását, hangulatát. A reprodukciós fallal szemben kialakított kis vetítőteremben egy 2009-ben készített film tekinthető meg, mely – Kazinczy írásaiból vett idézetekkel kommentálva – azokat a műalkotásokat mutatja be, melyeket a széphalmi költő a bécsi Belvedere képtárban és a nagyszombati Bruckenthal múzeumban látott.

A műfajban, időben s térben egyaránt sokfelé kitekintő kutatással, tudományos igényességgel, de közönségbarát szemlélettel létrehozott, élvezetes bóklászásra csábító kiállításból nekem leginkább a katalógus hiányzott. Megjelenése a rendezők reményei szerint októberben várható.

A Szép, a másolat és a Jó

A Petőfi Irodalmi Múzeum Kazinczy-kiállításáról

„[Kazinczynál] a Szép érvényre jutásának morális tétje van: az eszmei Szép jelenlétét a Jó megszületésének feltételül szabja.” – ez a vezérgondolata a Petőfi Irodalmi Múzeumban látható, jubileumi Kazinczy-kiállításnak, s ezzel Kazinczy Ferencet a 18. század egyik fontos dilemmájához kapcsolja. A kiállítás címe ennek megfelelően *A Szép és a Jó*. Ha azonban fellapozzuk Kazinczy azonos című versét, a fogalom pár kapcsolatának egészen zavarba ejtő rajzát látjuk:

De még akkor [Szenczi Molnár korában] tisztelte a nép a Morált,
S az Aesthézis a rossz mellett nem perorált.
Még akkor minden azt hitte, hogy szép a jó ;
Most megfordíták, Keresztyén hív Olvasó!
Nem kell, nem kell, ha mérget hoz, a lépes méz is!
Veszett idő! veszett erkölcs! s te mételyünk, oh átkozott Aesthézis! [1811]¹

A vers ironikus hangvételét szem előtt tartva kénytelenek vagyunk feltenni a kérdést, hogyan is viszonyul itt egymáshoz a két egymásnak kezét nyújtó fogalom. Az a moralitás, amelyet e sorok, és az ezt megelőzők pellengérré állítanak, valamiféle vallásos vakbuzgóság követelménye, ahogyan az epigramma által példaként felhozott aktképek kárhóztatása bizonyítja. „Ám nézd a piktort, mint festé itt ezt az angyalt; / Tudom, ezért Lucifernél sok szurkot falt. / Térde felett, ugyan festve vagon a gomb, / de félrecsúszott a lepel, s csupasz a comb.” A religio szembeállítás az aesthézissel azonban nem kizárólagosan a vallásos tapasztalat esztétikai tapasztalattal való kiváltását jelenti, ahogyan ezt a kiállítás érintőképernyős

¹ KAZINCZY Ferenc *összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, Balassi, Budapest, 1998, 112. (*Régi Magyar Költők Tára XVIII. század*)

szövegei és videóinstallációja hangsúlyozza, hanem az értelmiségi küldetés változását is egy összetételét és megnyilatkozási formáit tekintve átalakulófélben levő közegben, amelynek ellenpéldája Szenczi Molnár volna. A versben megfogalmazott másik felvetés: „Mely vétkeket tanítgat a nézőnek a theátrum, / Arról jobb nem is szóllani, mert az mind crimen atrum.” a kor legjelesebb gondolkodóinak éppen így problémája. A filológiai érintkezések kérdését az anakronizmus okán, és pusztán az eszmei hasonlóság kedvéért félretéve, Goethe Wilhelm Meistere másfél kötetnyi kalandozás után, amelyből az első kötet a színházban töltött esztendőkkel telik, abban a pedagógiai tartományban, amelyet gyermeke nevelődéséhez leginkább megfelelőnek tartott, hallja, hogy „...a dráma henye tömeget tételez föl, tán még csőcseléket is...”² S mondanunk sem kell, ezzel a tétellel nem tud teljes mértékben azonosulni. De (Kantot követve) Schiller levelei az ember esztétikai neveléséről is, amelyeknek fordítása – éppen az epigrammák teoretikus alátámasztása végett – Kazinczy tervei között szerepelt,³ pontosan akörül a kérdés körül forognak, hogy erkölcsi felemelkedéshez vezet-e a fejlett szépérzék. A két fogalom közvetlen kapcsolata korántsem magától értetődő, ha a mintaként választott kultúra, a görögség oly emblemikus szerzője mint Platón például megkérdőjelezte az összefüggés igazságát a veszélyek hangsúlyozásával. Tétje azonban Schiller Kant-interpretációja óta politikai jellegű, és a kultúrába, valamint a szabadságba vetett hit érvényessége fordul meg rajta, amennyiben Schiller felismeri, hogy az esztétikai ítélet kapcsolatot teremt az ítélet megalkotója és a világ között, tehát alapvetően társas tevékenység.⁴ Kazinczy kétségtelen programja: a művészetten keresztül való ízlésnevelés. De nevelés-e ez a szó schilleri értelmében vagy sokkal inkább a kulturális ismeretek és gyakorlatok bővítése egy bizonyos normának megfelelően? A *Tövisek és virágok* kihívó hangvétele felszólít ugyan a nyilvános vitákra, de ez a célkitűzés még nem közelíti meg a schilleri *Levelek* befogadáselméletben feltároló embereszmenyét. A kérdésre valószínűleg sem a kiállítás, sem a vers, sem Kazinczy munkássága alapján nem válaszolhatunk egyértelműen, de annyit talán leszögezhetünk, hogy a kiállítás címében megidézett epigramma a szép és a jó összefüggését tényként kezeli, és bár nem tárgyalja a mikéntjét, állításával túllép a művészet horatiusi kettős követelményén, és vitán felül a Szépre helyezi a hang-

² Johann Wolfgang GOETHE, *Wilhelm Meister vándorévei, avagy A lemondók*, [1821], ford. TANDORI Dezső, Európa, Budapest, 1983, 274.

³ FRIED István, *Goethe és Kazinczy*, It 1989, 256.; KAZINCZY Ferencz *levelezése*, I–XXIII., kiad. VÁCZY János – HARSÁNYI István – BERLÁSZ Jenő, MTA, Budapest, 1890–1960, XIII., 373. (A továbbiakban: KazLev.)

⁴ SZILÁGYI-GÁL Mihály, *A szép nyilvános jellege. Hannah Arendt és Schiller Kant esztétikájáról*, Beszélő 2006/6., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-szep-nyilvanos-jellege>.

súlyt. Érezhatték a tétel bizonyíthatóságának nehézségeit a rendezők is, mert a fogalom pár szentenciózusságát homályban hagyták.

Célját tekintve a programot bárhogyan értékeliük is, ami igazán mellbevágó benne, azt csak egy kiállítás mutathatja be ilyen közvetlenül. Kazinczy ugyanis azt végtelenül következetesen, valóban a Szép tapasztalásának állhatatos keresésén keresztül akarta érvényesíteni. Modernsége pedig abban áll, hogy a pedagógiai program véghezviteléhez megtalálta a leginkább hatékonynak ígérkező eszközöket: a folyóiratot, a regényt, a drámafordítást, a könyvillusztrációt, a metszetmásolatot, amelyeket a kiállítás mint képdokumentumokat mutat be. Végző soron ezek között az eszközök között említhetjük a nyelvújítást magát is, amelyre a rendezők úgy utaltak, hogy néhány szóalkotás nyomtatott képét illesztették a falra, kiemelve ezzel alkotott jellegüket. A kiállítás az ortológus–neológus vita dokumentumaival utal arra, hogy Kazinczy álláspontja szerint a nyelv megújítása is csak az ízlésen, az esztétikai szempont figyelembe vételén keresztül történhet, s noha ezt kiállításban érzékeltetni nehézkes, Benkő Loránd megvilágító erejű munkája óta tudjuk, hogy elsősorban nem szavak kitalálása útján, hanem irodalmi, költői művek teremtése során.⁵ A szakirodalomban ehhez hasonlóan: Fried István egyenesen e nyelvestétikai szemléletmód támogatásának tartja az életműben a képzőművészet pártolását.⁶ Bán Imre az irodalmi megnyilatkozások esztétikai háttérét látja Kazinczy klasszikus képzőművészeti ismereteiben.⁷ Gergye László a képzőművészetet mint asszociációs bázist értékeli Kazinczy költészetében.⁸ Azonban éppen a kiállítás termet végigjárva, és a művekhez illesztett, róluk szóló Kazinczy-idézeteket olvasva látjuk csak igazán, hogy a művészet, noha az utókor a mester munkásságának egyik magyarázataként látja szívesen, nem pusztán eszköz az írói munka, a tudományos élet vagy a közélet színpadán. A metszetek tanulmányozása és gyűjtése, vagy bécsi tartózkodása idején a számtalan múzeumjárás nem csupán valamely nagyobb, nemesebb feladatra való készülés, hanem műélvezet, amelytől persze az önképzés motívumát sem tagadhatjuk el.

Kazinczynak az 1815-ben, az Erdélyi Muséumban megjelent Herder-fordítása, *A' szép tudományok befolyásáról a' felsőbb tudományokba*, arra utal, hogy a nevelésen túl vagy innen, foglalkoztatta a művészetek ismeretelméleti értéke. A szép-

⁵ BENKŐ Loránd, *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*, Akadémiai, Budapest, 1982, 18–25.

⁶ FRIED István, *Az érzékeny neoklasszicista*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely–Szeged, 1996, 104–105.

⁷ BÁN Imre, *Kazinczy Ferenc klasszicizmusának kérdéséhez*, ItK 1960, 41. Vö. a normaképzés közvetlen átvitelének problematikusságát a művészeti ágak különbözőségére alapozott érvel: RADNÓTI Sándor, „Xenidion s Eitelke”. *A magyar winckelmannianizmus határai*, Holmi 2008/11., 1433.

⁸ GERGYE László, *Műzsák és Gráciák között. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Universitas, Budapest, 1998, 37.

tudományokat az igazság *néző-üvegei* metaforával illeti mint fordító, amellyel nem csak a tudományos megfigyelés eszközeihez viszi a művészt közelebb, hanem a látás szerepére is felhívja a figyelmet, méghozzá úgy, hogy az nem lehet azonos a tudományos látással és tapasztalással, hanem – ha nem is egyenrangú vele, mint Schelling művészetfilozófiájában – kiegészíti azt.⁹ A felsőbb tudományok eszerint érzéki igazságot, világosságot, gazdagságot és életet kapnak, vagyis az a félelem munkál a mélyén, amely a német klasszika szerzőinek műveiben újra és újra előtör, hogy a filozófia és a tudományok módszertana egymagában nem képes megközelíteni az ideákat. Kazinczy kortársai számára ez a szöveg állásfoglalás mellett, hogy a széptudományok fejlesztése nélkül a kulturális élet más terén is nehezen történik változás, de főként a művészet apológiája ez egy késő barokk ízlésvilágban, amelyik az ábrázolást jobbra dekórumként értékeli.¹⁰

A kiállítás alcíme, *Kazinczy és a művészetek*, azt ígéri, hogy a mester minden művészeti ághoz való kapcsolatáról kapunk valamilyen információt. Noha a festészet, a szobrászat és az építészet mellett, a zene és a dráma is kapott egy-egy sarkot a kiállításban, mégis a vizualitása a főszerep.¹¹ És valóban ez az a művészeti ág, amely a legnagyobb intenzitással van jelen reflexióiban.¹² A kurátorok olyan izgalmas válogatást állítottak elénk, amelyben a Szép szemlélése mellett, tehát a Kazinczy számára esztétikai értelemben fontos művek mellett a kevésbé jelentős, de általa említett munkák, valamint az általa történetileg igazolható módon látott képek szerepelnek, valamint ennek kiegészítéseként számos, a vizuális kultúra részét képező tárgy, amelyek többnyire nem kerültek ugyan közvetlen kapcsolatba vele, de illusztrálják valamelyest a számára fontos vizuális élményeket. Végeredményként egy sajátos gyűjteményt kapunk, amelyet értékelhetünk úgy is, mint a *Kazinczyt körülvevő vizuális világ hozzávetőleges rekonstrukcióját*, amelynek középpontjába immár mi, látogatók kerülünk, a feliratokat olvasva azokkal a viszonyulásokkal és ítéletekkel szembesülünk, amelyek Kazinczyt az egye-

⁹ Herder' pályairása, ford. KAZINCZY F., Erdélyi Muséum 1815, 7–28.

¹⁰ A *dísztudomány* szó esztétika jelentésben áll Márton József szótárában még 1811-ben is. SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára*, I., Budapest, 1902

¹¹ Mozart zenéje például nincs kihangsúlyozva, ehelyett fülhallgatóval nézhetjük az *Amadeus* című filmet, amelynek Kazinczyhoz természetesen semmi köze, ám látványosságának ereje kétségtelenül hozzátesz valamit a korabeli Bécsről alkotott képünkhöz, és talán még annak az egyetlen alkalomnak az elképzeléséhez is, amikor Kazinczy hallotta őt játszani.

¹² A látvány iránti elkötelezettségét jelezheti, hogy Kazinczy saját szóalkotásai között tartja számon a *képlő mesterségek* (*bildende Künste*) kifejezést, amely fogalmilag elébe megy a Novák Dániel által 1833-ban használni kezdett *képző-művészet* szónak, melynek jelentősége nem kisebb, mint a német klasszika tágabb *Kunst* (széptudományok, művészet) fogalmának a vizualitás elve szerinti szűkítése. Vö. MAROSI ERNŐ, *Bevezetés a művészettörténetbe, művészettörténet szakos hallgatók számára*, ELTE, Budapest, 1973, 225.

darabokhoz fűzték. Ez az eljárás már kiállítás módszertani szempontból is különleges, az eredménye pedig, hogy Kazinczy személyiségét kiragadja abból a kevéssé kedvelhető képből, amelyet az iskolai tananyag közvetít vele kapcsolatban, ehelyett a befogadó Kazinczyhoz engedi a látogatót közel, hogy tanúja legyen, hogyan alakul a befogadás története során a kép képi minőségeit és fogalmi/morális tartalmát differenciáltan kezelő esztéta gondolkodás.¹³

A falakon sorakozó képek csak erősítik a Kazinczy elszánt szépkeresése feletti csodálatot, hiszen a művek dokumentálják a magyarországi művészet korszakra jellemző provincializmusát. Ezt a tapasztalatot erősíti a tény, hogy a Kazinczy számára mértékadó, valóban jelentős alkotások nem szerepelnek a kiállításban, mert azokat Bécsből és Nagyszébenből kellett volna – vélhetően túlságosan sok pénzt felemészítő biztosítással és utaztatással – kölcsönözni. A hiányt oly módon pótolták a kurátorok, ahogyan azt Kazinczy is tette volna: másolatokat állítottak a helyükbe. Részint korabeli, általa is említett metszeteket, stílusosan grafikai szekrénybe helyezve, részint korunk reprodukciós eljárásaival, fotóval és videóval helyettesítve. Az akkor volt peremhelyzet becses példái az egykor Pyrker érsek tulajdonát képező művek, amelyeket Kazinczy is, Pyrker is Claude Lorrain és Tiziano alkotásainak vélve csodált, mára azonban kiderült, hogy azok csupán a nagy művészek modorában készültek. A reprodukció, a másolat, a gipszöntvény és akár még a stílusmásolat értéke is, de mindenekelőtt a metszeté éppen ebben a provinciális környezetben óriási. Kazinczy az általa kanonikusnak tartott művek jó részét nem is ismerte máshonnan, mint ezekről. A kiállítás tárlói az általa használt metszetkötetek közül párat be is bemutatnak. Ugyanezt az eszközt érvényesítette Kazinczy saját műveinek kiadásánál, lévén hogy klasszikus művek másolatait helyezte a kötetek elejére vignettaként, közöttük a Laokoóonnal és Canova egyik szobrának képével. A vignettek tervezésekor még szándékában állt ezek között szerepeltetni a belvederei Apollót, a Medici Venust, Antinoust, valamint Salomon Gessnertől *A gipszfigurák árusa* című metszetet, amelyen éppen antikizáló szobrokat ad el egy tógás figura, hangsúlyozván a másolatok terjesztésének fontosságát.¹⁴ A kiállítás rengeteg képfelirata között szép számmal találunk példát egy, a metszetek közvetítő szerepéhez hasonló másik, író embert még inkább érintő megoldásra, a műleírásra is, amelyet Kazinczy verses formában és

¹³ Vö. Helmut PFOTENHAUER, *Winckelmann und Heinse. Die Typen der Beschreibungskunst im 18. Jahrhundert oder die Geburt der neueren Kunstgeschichte = Beschreibungskunst – Kunstbeschreibung. Ekphrasis von der Antike bis zur Gegenwart*, szerk. Gottfried BOEHM – Helmut PFOTENHAUER, Fink, München, 1995, 313.

¹⁴ KazLev XI., 2542. számú levél. Vö. „A’ melly Országban még nem virágzik a Festés és Faragás, ott első kötelesség az, hogy rézmetszetek és olajféséses cóniák s Gipsz abaguszok által ébresszük fel az alvó geniet.” KazLev III., 741.

prózában olykor közreadva, olykor leveleibe illesztve terjesztett.¹⁵ Kazinczynál műfaji és módszertani értelemben a műleírás változatos megoldásait találjuk, amelyek végigkísérték az életművet az Orpheus útleírásai között található beszámolóktól egészen a halála évében megjelent *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* című írásig. Ez a kitartó próbálgatás, amely a feliratszerű epigrammáktól a kritikus műélvező elemző prózájáig terjed, egyfajta tudatosságra enged következtetni, amely kétségtelenül a magyar nyelvű művészeti irodalom egyik első, és minőségében legfontosabb, ha nem is alaprétege. A műleírás kedvelése persze (a pedagógiai program követelményén túl) divatos foglalatosság a korban, amely jelen van éppúgy Winckelmannnál, Herdernél, Schillernél, mint az általa szeretve tisztelt Goethénél és másoknál, valamint az általa forgatott katalógusokban. Sőt a műtárgyak iránti rajongás is a *Schöngeist* ismérvei között említhető, amelynek egyik példája éppen Bácsmegyei alakja, aki Bécsben ellátogat a Belvedere-be, és látja Correggio Szerelem-képét, ami vélhetőleg a Kazinczy által oly kedvelt és megverselt *Io és Jupiter*.¹⁶ De ezt a lelkesedő alakot írja le Gessner is a következő idézetben, amelyet Kazinczy fordításában olvasunk: „Magam is gyakorta leírom a’ dalokat mellyek sétálásaim közben elhevült képzeletemben támadtanak; a’ setét berkek árnyai közt, vagy az onló víz körül, ’s a’ szőlőernyőben a’ hold lassú fénye mellett. Vagy rézmetszetekben nézellném, mint követték a’ nagy mesterek a természetet; ’s ennek szép scénejeit a kifeszült vászonra tenném által.”¹⁷ A széplélek Kazinczy esetében azonban kilép a művészet tapasztalatának felfokozott, zárt világából, amikor ítéleteit megfogalmazni próbálja, mondanójának nyilvánosságot keres, nézeteit igyekszik hatékonyan továbbítani, társas kulturális tevékenységre hívja meg kortársait, s munkája ezzel válik leginkább hasonlóvá Schillernek és korának kulturális tapasztalatához.

A fent említettekhez hasonlóan divatos a korszakban az árnyképkészítés is, melyet találó összefüggésbe hoz a kiállítás a Winckelmann által a műalkotások szemlélete és megítélése során oly lényegesnek tartott körvonallal. Ezt a gondolatot mélyíti és teszi játékosan megközelíthetővé az árnyékrajzoló fülke, amely a látogatót vele tartó barátja árnyékának megrajzolására biztatja. Ez volt az a műfaj a 18. század második felében, a 19. század elején, amellyel kapcsolatban a képzetlen rajzoló is úgy érezhette, művet alkotott, és amelyet Kazinczy maga is, a

¹⁵ A műleírás mint reprodukciós technika említése Winckelmann-nál, a Belvederei torzó leírásakor szerepel, ahol a szerző azért mentegetőzik, mert a metszetek közlése meghaladta anyagi képességeit. Johann, Joachim WINCKELMANN, *A római Belvederei Torzó leírása*, ford. TÍMÁR ÁRPÁD = Uő., *Művészeti írások*, Helikon, Budapest, 1978, 92.

¹⁶ KAZINCZY Ferenc, *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei*, Kassa, 1789, 180–181.; Kazinczy entuziasztikus műélvezetéhez: RADNÓTI, „*Xenidion s Etelke*”, 1431.

¹⁷ KAZINCZY Minden Munkája, II., *Gessner Idilliumai, III. könyv*, Pest, 1815, 223.

tárlókban látható árnyképek tanulsága szerint, kedvtelve gyakorolt. Ebben az összefüggésben is sajnálatos, hogy a Kazinczyra egyik legnagyobb hatást gyakorló szobor, Ferenczy István *Pásztorlánykája*, akinek guggoló alakja – köztudottan – szintén árnyképet rajzol, nyilván műtárgyvédelmi okok miatt nem szerepelhet a kiállításban. Helyette a kijáratnál egy nem túl jó minőségű rövidfilm látható csupán. Pedig Kazinczy számára ez a mű beteljesített minden elvárást, és a róla írott lelkes megnyilatkozásaiból kitűnik, hogy éppen témaválasztása, tehát a képzőművészet születése, egy művészetallegória megalkotása lelkesíti, még mielőtt magát a művet láthatta volna, amelyet kezdő művész alkotott a nemzeti művészet születésének hajnalán.¹⁸ Érdekes összefüggés, hogy bár Kazinczy némelyütt említi, hogy az eredeti művek szemlélésénél nincs megfelelőbb az ítéletalkotáshoz, ebben az esetben a csodálat – ahogyan azt Kovács Dániel kimutatta – a Magyar Kurir leírása alapján születik, amelyet ezek szerint ítélete megfogalmazásakor reprodukcióként értelmez.¹⁹ A műalkotások többféle forrásból, de többnyire különféle reprodukciók alapján a képzeletünkben élő együttese a Kazinczy-kiállításban sem válik tehát varázsütésre valóssággá. Ezt hangsúlyozza a kijárat mellett diapozitívokból felállított tabló, amely a számára legfontosabb művekből *Kazinczy virtuális múzeumává* áll össze a maga bizonytalan, áttetsző színeivel. Anélkül, hogy számon kérném Kazinczy művekhez való viszonyán a Benjamin által megfogalmazott, alapvetően 20. századi, de már itt, a 18. században előkészített alapállást a művek auratikusságát illetően, felmerül a kérdés: Hogyan működhet, működhet-e egyáltalán a Szépre alapozott esztétikai nevelődés, ha a Szép csupán közvetten van jelen? A Laokoón vagy a Belvederei Apolló jó példa erre, amely művek a diapozitívok között szintén szerepelnek, de amelyeket Kazinczy még a fotó hatásának megfelelő plaszticitásukban sem láthatott valószínűleg soha, ám epigrammát írt róluk, az előbbi esetében kifejezetten morális fejtegetéssel. A másolatok eredetire vonatkozó információközvetítő szerepére vagy az eredetihez való viszonyukra írásaiban nem reflektált. Kivéve a kivitelezés minőségére vonatkozó megjegyzéseit, amely alapján egy jól sikerült másolatot probléma nélkül állított az eredeti helyébe, mint például a tulajdonában levő Carlo Dolci *Madonna* után készült képet. A rosszul sikerült másolatot a készítő képességeire hivatkozva vetette el, mint például a saját munkái elejére megrendelt, említett Laokoón-met-

¹⁸ A témához lásd ENTZ Géza, *Kazinczy Ferenc és a nemzeti művészet gondolata*, Szépművészet 1941, 81–84.; HÍDVÉGI Lajos, *Kazinczy és Ferenczy István*, Széphalom Évkönyv 1992, 125–132.; KOVÁCS Dániel, *Kazinczy és Ferenczy*, Széphalom Évkönyv 1992, 132–140.

¹⁹ KOVÁCS, I. m., 134. Vö. „Valamint a faragó és festő nem emelkedhetik soha mívészé, ha az antikok és a XVI. század nagy mesterei s a későbbeké után nem gyakorolja szemét és karját, s csak eleven példányok után dolgozik: úgy nyelvünk soha azzá, amivé máris leve...” KAZINCZY Ferenc, *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* = Uő., *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, s. a. r. SZAUDER Mária, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 819–820.

szet esetében, amelyhez viszonyítási alapja is csak másolatból volt.²⁰ Ez a beállítottság arra utal, hogy Kazinczy számára nem vált, helyzetéből adódóan nem válhatott mértékadóvá sem a szemlélet közvetlenségének kívánalma, amely Winckelmannnál olyan hangsúlyosan jelentkezett,²¹ sem a műalkotás eredetiségének elsőbbsége, amely korában még egyáltalán nem általános. Noha Goethe *Művészet és kézműves-ség* című írásában 1797-ben elborzasztó példaként jelenik meg a festménygyár víziója, ahol villámgyorsan, olcsón és csalódásig híven utánozzák gépies műveletek segítségével a festményeket, a műalkotások közvetlen tanulmányozásának kívánalma csak a múzeumalapítások függvényében terjedt. Toldy Ferenc Kazinczy-monográfiájában így ír Kazinczy művészeti érdeklődéséről: „A Belvederében hozott ítéletei oly heves érzékét árulták el a festészet művei körül, hogy visszaemlékezve azokra, így kiált fel Önéletrajzában: »Mi leheték vala, ha Bécsben, Párizsban, Rómában születtem volna!«²² Ez a felkiáltás az utazásra vágyó, látni kívánó, és többet látni kívánó műkedvelő panasza, de ha benne rejlik a hit, hogy a művek ismerete által a személyiség gyarapodik, feltételes módjában a kétség is ott motoszkál, persze nem a kulturális mechanizmusok működését vagy a befogadás minőségét, hanem inkább saját lehetőségeit illetően.

²⁰ „Kedvem jöve lemásoltatni egy madonnát Carlo Dolcétól, mely a Belvederbe csak a Terézia halála után méne be [...], s direktor Roza Grosschmied urat ajánlá [...] teljesítette, amit ígért; a szép kép oly hűséggel van adva, mint midőn a gipszöntők egy modellbe öntenek két büszttöt.” *Uo.*, 397. Grüner rosszul sikerült metszete után *Minden Munkája* további kötetekre Johann Mansfeldtől kér vignetteket.

²¹ Winckelmann autopsziájához lásd: RADNÓTI Sándor, *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése – Winckelmann és a következmények* (megjelenés alatt).

²² TOLDY Ferenc, *Kazinczy és kora. Életrajzi emlékek*, Pest, 1859, 27.

A Nyugat-emlékév hozadéka

Feltehetően nem érzi senki különösebb túlzásnak, hogy a 19. század magyar irodalmát, a legáltalánosabban és a legtágabb körben Petőfi Sándor nevével lehet fémjelezni; az életutat és az írói-költői teljesítményt, valamint a hozzájuk fűződő kultusznak az előbbieket bizonyos pontokon átrendező, értékmodosító és koronként eltérően magyarázó hatását is – belátva szétválaszthatatlanságukat – egy szintre emelve. És talán az sem tűnik indokolatlan véleménynek, ha megkockáztatjuk, hogy a 20. század irodalmában e szerepet egy intézmény, a Nyugat folyóirat töltötte/tölti be. Igaz, hogy a napjainkban már egyértelműnek és feltételezhetően véglegesnek látszó helyzet a közelmúltban, a folyóirat megszűnését közvetlenül követő évtizedekben korántsem volt olyan magától értetődő, s ez a körülmény önmagában elég feladatot fog adni azoknak, akik utóéletének 1941 utáni éveivel, évtizedeivel kívánnak foglalkozni.

A Nyugat-emlékév első eseménye még a tényleges évforduló előtt, 2007. november 26-án, Babits Mihály születésnapján volt az Országos Széchényi Könyvtárban, ahol egy egész napos Nyugat-ünnep keretében a nemzeti könyvtár új honlapjának a bemutatójára is sor került. Ez a megelőző alkalom, talán akaratlanul, de igazán stílszerű volt, hiszen – bár a Nyugat első számán olvasható dátum 1908. január 1. – valójában az már 1907-ben, az év vége előtt megjelent, így az előrehozott jubileumkezdet ebben a részletben is követte az egykor történeteket. Az emlékév országos rendezvényeinek fő szervezője, organizátora a továbbiakban is az e megnyitót rendező OSZK és a Petőfi Irodalmi Múzeum maradt, amit ezen a délutánon E. Csorba Csilla és Dippold Péter megnyitói demonstráltak.

A centenárium egyik nagy nyeresége az Országos Széchényi Könyvtár említett honlapja volt, amely első megjelenésétől kezdve folyamatosan elérhető, az egész évi kiemeltség múltán legegyszerűbben a Magyar Elektronikus Könyvtár

jobb oldali menüsorából, de természetesen, az on-line szolgáltatásoknak megfelelően, többféle választási lehetőség is kínálkozik erre. A honlapot hárman jegyzik kiemelten: Mann Jolán, Rózsafalvi Zsuzsanna és Sudár Annamária. A képi megjelenítés kézenfekvő és nagyon ötletes: megnyitáskor az utolsó évtized alatt szokásban volt Nyugat borítójával lehet szembesülni, amely részben illusztratív keretével szolgál mindannak, amit magában foglal, másfelől azt a képzetet kelti, hogy a felhasználó magával a folyóirattal, pontosabban annak elektronikus „folytatásával” találkozik. A nyitólap bal oldalán a főmenü, jobb oldalán pedig az almenük sorakoznak. Az csak természetes, hogy magáról a nyitólapról el lehet érni a digitalizált, teljes szövegű folyóiratot is. Az elektronikus változat egy évtizeddel ezelőtt készült, az Arcanum Adatbázis végezte a technikai munkát, majd jelentette meg az akkori évforduló alkalmából egy CD-n. (Csak a Nyugat évfolyamait, a Magyar Csillagéit nem.) Ez szolgáltatta az alapot az Elektronikus Periodika Archivumba való felvételre, s így nyílik lehetőség jelenleg immár az interneten keresztül arra, hogy bármely évfolyam, bármely közleménye néhány gombnyomás után azonnal olvashatóvá váljon. A honlap bevezetője kitér rá, de a szerkesztők máshol is említették, hogy a közölt tartalmakkal elsősorban kultuszfenntartó és -támogató elképzelések voltak, s ennek a célnak a végeredmény tökéletesen megfelel. A főmenük alatt, az almenük megnyitáskor általában illusztrációk láthatók, amelyek részben helykitöltők, ugyanakkor az alkotókkal, a feltáruzó szövegekkel is kapcsolatban állnak. Az öt főmenü a következő: Alkotók, Galériák, Hanganyagok, Szakirodalom, Események. (A szerkesztők nagyon okosan beillesztettek még egy, a saját munkájuk visszhangját tartalmazó recepciós almenüt is.) Az első, a harmadik és a negyedik szöveges anyagokat, a második képeket, a harmadik értelemszerűen hangzó dokumentumokat tartalmaz. Bizonyos pontokon, például egyes szerző bibliográfiai adatgyűjtésében a honlap nem lezárt, még nem teljes, – s az eseményeket, mivel azok a 2009-es évre is átnyúltak, gyakorlatilag még most is követi. Mindegyik menüpontot a bőség és a változatosság jellemzi. Az egyes alkotók főbb munkáinak felsorolása mellett, a vonatkozó, releváns szakirodalom (monográfiák és tanulmányok) is megtalálható, a MEK állományába felvettek közvetlenül is elérhetők. Persze a szakember mindig találhat kifogásolni valót, de az tény, hogy a kiválasztott tételek az eligazodást és ismeretszerzést komplex módon lehetővé teszik. Valószínű azonban, hogy még a kutatók számára is sok érdekességet és újdonságot adnak a Galéria menüpont képei, amelyek igen gazdag fotóanyagból, köztük a folyóirat típusborítóiból, plakát- és kisnyomtatványokból, kéziratokból, a Nyugat-szerzők műveinek első kiadásaiból állnak; nem egy itt kerül először a nagyközönség elé. A hangok menüpont főként a kultusztól ad számot, s két időrendi összeállítást is tartalmaznak az almenük, az egyik mintegy a Nyugat kronológiáját adja, a másik pedig az

emlékév válogatott eseményeit. Utóbbi aktualitását veszítve irodalomtörténeti értéket képvisel.

Az emlékév mondhatni hivatalos megnyitása január 15-én volt a Király utca 26. szám alatt, az úgynevezett VAM Design Házban. Az épület eredetileg egy többemeletes, körfolyosós, belső udvarral rendelkező tucatlakóház volt, számtalan hasonló található a Belvárosban, közülük nem egy eléggé lepusztult állapotban érte meg az ezredfordulót. Azt követően azonban ezt a lakóházat, a jelenleg terjedő egyik belsőépítészeti trend jegyében átalakították: megszűntek a magánlakások, a falak összenyitásával műtermek és kiállító helyiségek létrehozására nyílt lehetőség, udvara a fényt rafináltan áttereszítő tetőt kapott, egyben nagyobb rendezvények megtartására is alkalmassá tették, s az épület bizonyos szerkezeti elemei is feltáruultak a látogatók előtt. Itt rendezte meg az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Televízió és a Nemzeti Kulturális Alap, mint az emlékév legfőbb támogatói és propagátorai a több szinten és több teremben párhuzamosan is zajló találkozóját, bemutatóját. A változatos helyszínek és szereplők közül a látványosság okán most csak Esterházy Pétert lehet kiemelni, aki a legfelső emeletről az udvar felé beüvegezett liften, mint égi küldött érkezett a Nyugat köszöntésére.

A centenáriumi év igen bőséges és sajátosan villódzó rendezvényeket hozott: vidéken, illetve a fővárosban egyaránt éltek a kihasználható lehetőségekkel. Az előbbi kimondottan meglepetésként érthette a folyóirattal közelebbről foglalkozókat, amelynek fennállása alatt olvasói bázisa inkább Budapestre koncentráldott. E tény is mutatja, hogy az 1941-ben megszűnt lap napjainkban foglalja el ország-szerte azt a helyet, amely eredetileg is megillette, szellemisége – a tehetség és a tudás kívánása – minden eddigi gátló körülmény ellenére újból erősödni látszik, az egyébként most is létező, külső legitimációk ellenében. Hozzájárul e jelenséghez az a körülmény is, hogy a köztudatban lassan elkoptak a Nyugat alkotóit, közreműködőit egymástól elválasztó konfliktusok, azokról főként és nagyon helyesen, a művekre tevődött át a hangsúly, ez pedig már önmagában is bizonyos kánónátrendeződést eredményez(ett), s e folyamatnak még ma sincsen vége.

Reménytelen vállalkozás lenne a különféle szavalóversenyek, kiállítások, konferenciák és egyéb rendezvények felsorolása. 2008 egyébként Babits Mihály születésének 125. évfordulóját is hozta, számos helyen összekötötték a két alkalmat. A programok egy része megtalálható az OSZK már említett Nyugat-honlapján, illetve a NAVA (Nemzeti Audiovizuális Archívum) megőrzött műsorai között. Így csak kiragadva, illusztrálásul és a nem említettekkel szemben némiképp igazságtalanul lehet szólni például a szombathelyi Gothard Jenő Általános Iskola könyvtári blogjáról, a Budapesti Honismereti Társaságnak a Nyugat és a Ferencváros kapcsolatát ismertető előadásáról, az ELTE BTK Irodalomtudo-

mányi Doktoriskolája hallgatóinak és a szombathelyi egyetemnek, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetemnek *A Nyugat párbeszédei* címmel, külön-külön tartott konferenciáiról, a budapesti Karinthy Frigyes Gimnázium könyvtárának, valamint az ELTE BTK Toldy Ferenc Könyvtárának kiállításáról, utóbbi az Egyetemi Könyvtárral közös rendezvény volt. A konferenciák sorából kiemelkedett a Magyar Tudományos Akadémián május elején, és a Petőfi Irodalmi Múzeumban október elején rendezett háromnapos tudományos tanácskozás, e második az MTA Irodalomtudományi Intézetének, valamint az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének társrendezésében, fiatal kutatók bevonásával zajlott. Szervezői a PIM főigazgatója mellett Angyalosi Gergely és Tverdota György voltak. Az itt elhangzott előadások 2009 nyarán kötetben is megjelentek, ennek szöveggondozását Sárközi Éva végezte. E kötet irodalomtörténeti értékelése egy másik ismertetés tárgya lehet. Az OSZK Kézirattárában szeptember közepén még egy igen jól összeállított Holnap-kiállításra is sor került, e mozgalom és antológiái éppen a Nyugattal kapcsolatos, vidék-főváros viszony egyik lehetséges megnyilvánulását mutatták. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Televízió sikeresnek mondható beszélgetéssorozatokat rendezett az év során, *Légy Ott*, illetve *Fogadj örökbe!* címmel, bár meg kell jegyezni, hogy a résztvevők személyisége és megnyilatkozásai nem minden esetben értek fel a megidézettekéhez – persze az évfordulókhoz az esetlegességek is hozzátartoznak. A különböző irodalmi folyóiratok is egy vagy több számukat szentelték a Nyugatnak. Némelyikük tanulmányokban visszaidézve, mások szépirodalmi alkotásokban reprodukálva. Ismét csak kiragadva lehet megnevezni a Holmi, a Vigilia, a Tiszatáj, a Kortárs, a Múlt és Jövő számait, utóbbit éppen sajátos válogatási szempontja miatt. Az Országos Kulturális Programmagazin is kimondott Nyugat-számot jelentetett meg, szerkesztőkkel, alkotókkal, s a[z] Unit Magazin is különszámban adózott a lapnak. Ami igazán érdekes jelenség és egy élő kultusz felé mutat: még személyes blogokon is megjelentek köszöntő vagy emlékező bejegyzések, linkek más intézmények programjaihoz, honlapjaihoz. Talán csak az érzékeltet némi furcsaságot, hogy a Nyugat szerzőinek és közleményeinek irodalomtörténeti vonatkozásai álltak előtérben, a sajtótörténet hallgatott, s ez önmagában jelez valamit a 20. század magyar sajtótörténeti kutatásairól.

A fő programok közül külön ki kell emelni a Petőfi Irodalmi Múzeum március 27-én nyílt kiállítását, amelyet eredetileg az év végéig terveztek, de a nagy érdeklődés miatt nyitva tartását meg kellett hosszabbítani, s amelynek megrendezéséért jogosan nyerte el az intézmény Az Év Múzeuma kitüntető címet. A kiállítás két kurátora Kelevéz Ágnes és Szilágyi Judit volt, ám sokan segítettek munkájukat: a múzeumon belül Kemény Aranka, Nyerges Gabriella, Németh Zsuzsa,

Thuróczy Gergely, Vajda Ágnes – és más intézmények is magukénak érezték az évfordulót. Az anyaggyűjtés már 2007 végén elkezdődött, s az igazi munka akkor gyorsult fel, amikor a szükséges anyagi támogatást is megkapták. Nyugodtan el lehet mondani, immár a végeredményt is látva, hogy ez az összeg a lehető legjobb helyre és kezekbe került. A négy nagyobb termet elfoglaló kiállítás minden korábbinál átfogóbb és az emlékekben továbbélő helyszíneket teremtett meg, Rippl-Rónai József íróportréival, a Nyugat kiadványaival és szerkesztőségével, a nyugatosok dokumentumaival és az utókorra maradt személyes tárgyaival, a Nyugat és a képzőművészetek kapcsolatával. Ebből nőtt ki az országjáró Nyugat-busz gondolata, amely hat hónap alatt 82 településre jutott el, s negyvenezer érdeklődő nézte meg; e tény is a közönségsikert mutatja. A feltáró és kutatómunka eredménye, s az összegyűjtött anyag szolgáltatva a nyersanyagot a Petőfi Irodalmi Múzeum négy, „alkalmi” kiadványa közül háromhoz: a Nyugat-képeskönyvhöz, a topográfiahöz (CD) és a Nyugat íróiról fennmaradt filmeket összegyűjtő DVD-hez. A Nyugat-képeskönyv méltó követője azoknak a – nagyjából egy fél évtizedes múltra visszatekintő – kiadványoknak, amelyek a PIM gyűjteményeihez kapcsolódnak (kézirattár, fotótár), s tartalmuk érdekessége, különlegessége mellett tipográfiájuk egyediségével bibliofil értékekkel is rendelkeznek. A tervező Bieder Anikó és Gelsei Balázs a papírválasztásban, a betűtípusban, a borító- és szennylaptervben, a belívek tipográfiájában, a páros oldalképek harmóniájában, a kötet egészét megteremtő grafikai elemekben, a színezésben és a háttérábrák vízjelként való megjelenítésben igen jól választott, s a Nyugatot, szerzőit megidéző, de a jelenkor olvasójának szóló könyvet hozott létre. Az ő terveik alapján készül a többi kiadvány, s egyéb, a kiállítással kapcsolatos nyomtatvány is. Ezek mind egységes képi elképzelések nyomán jöttek létre. Magát a kötetet természetesen a két kurátor jegyzi, tartalommal ők töltötték meg, kiállításrendező tapasztalataikból kiindulva. Bevezetőjükből, amelyben az utóbbiakat összefoglalják, világosan kiderül, hogy mindez milyen hatást gyakorolt rájuk, ahogy egyébként maga a kiállítás a szemléltőre, az abból készített emlékkötet pedig az olvasóra. A szerkesztők képet és szöveget egymás folytatásának, kiegészítésének, magyarázatának képzeltek el, immár nyomtatványban véglegessé vált munkájuk a kultusznak jelentős pillanata, képi világa érdeklődők és kutatók sorát fogja befolyásolni majd. Meg lehet jegyezni talán, hogy – szokás szerint –, az első időszak hangsúlyosabb, amit például a Nyugat-kiadványok fotóin lehet lemérni, de ez inkább a szakma, mint egy évfordulós kiállítás és az abból készült kötet hiányossága. Viszont feltétlenül szót kell ejteni arról, hogy a 257. oldalon lévő kettes számú képhez fűzött magyarázat hibás: Gellért Oszkára nem vonatkoztak a zsidótörvények, tekintettel arra, hogy 1919. augusztus elseje előtt keresztény hitfelekezet tagja volt, szülei 1849. január elseje előtt is Magyarországon laktak, s felesége

keresztény vallású volt. Az persze nem vonható kétségbe, hogy a belpolitikai változások jelentős hatással és kényszerítő erővel voltak rá, főként 1944. április elejétől, de azért 1941 után is a lap (ekkor már: Magyar Csillag) mögött álló részvénytársaságnak ügyvezető igazgatója maradt, s igazgatói tagságának megszűnését csak 1944. május 5-én jegyezték be. Július végéig még ő foglalkozott a kiadó ügyeivel – a Magyar Csillag ekkor már nem jelenhetett meg –, s az ostrom után, 1945. június 24-én már ismét bejegyezték igazgatói tagságát a Cégbíróságon.

Az OSZK Nyugat-honlapjára, a PIM kiállítására és az ennek alapján készült Nyugat-képeskönyvre egyaránt jellemző, hogy elsősorban a saját gyűjteményeikben található, onnan ismert anyagokra és dokumentumokra épülnek, igaz, a szintézis igényével. Ebből az erényből azonban némi aránytalanság következik, ami természetesen nem a rendezők, szerkesztők, létrehozók hibája. Minden irodalomtörténeti korszakot ugyanis bizonyos esztétikai avulás követ, ami magától értetődő és mindennemű változás feltétele, velejárója, illetve következménye, ezen túl azonban a Nyugat közvetlen utókorára az általában politikai okok miatt be nem vett szerzők hagyatékának kopása, elkallódása is rányomta bélyegét, amit a szakma önvédelme és – e sorok írójának véleménye szerint – túlzott óvatossága, részben kontraszelekciója is helyben hagyott. Ennek következtében a ma kánonnak nevezett közfelfogás részben hiányos, részben hagyományszakadás-ként értelmezhető. Paradox módon ez a felismerés is az emlékév eredményeként mutatja magát.

Hudi József: *A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861)*

A magyar színháztörténeti szakirodalomban Balatonfüred színházi életéről több munka is megemlékezett. Fára József Zalaegerszegen 1925-ben kis példányszámban füzetet adott ki (*A balatonfüredi színház megalapításának és működésének első évtizedei*), melyben a Zala megyei források alapján kívánt megbízható képet adni a füredi színház korai történetéről. A Hont Ferenc szerkesztésében 1964-ben megjelent *Magyar színháztörténet* igencsak szűkszavúan utalt Balatonfüred szerepére: „A harmadik magyar kőszínház Balatonfüreden, a köznemesség kedvelt üdülőhelyén épült fel. A kezdeményező Kisfaludy Sándor volt; tőle származott a színház homlokzatát ékesítő felirat: Hazafiság a nemzetiségnek! s az ő színművével, a *Magyar hölgy*vel nyílt meg 1831. július 3-án. (Ezt az épületet 1878-ban bontották le.)” A hivatásos magyar színjátszás kétszáz éves évfordulóján kiadott *Magyar színháztörténet, 1790–1873* című kézikönyvben Kerényi Ferenc írta a Balatonfüredről szóló fejezetet. Kerényi még a bibliográfiában sem utalt arra, hogy Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című műve egyedülálló érzékletességgel írta le a balatonfüredi színház megalapításának eseményeit; mindössze arra hívta fel a figyelmet, hogy Eötvös *Az első magyar nemzeti színház* című írása (megjelent az Ország Világban 1900. november 25-én) a színházépítés novellisztikus feldolgozása.

Eötvös Károly balatonfüredi színházában Magyarország első nemzeti színházát ünnepelte, s ehhez igyekezett a színház építésének históriáját a nemesi vármegye különös összefogásaként értelmezni. A 20. század elején példaértékűnek tartotta ezt a színházépítési mozgalmat, melyet nem segített a hatalom, sőt mint ha éppen annak ellenében jött volna létre. Eötvös ennek érdekében használta fel Kisfaludynak a tárgyról szóló írásait, így nem csoda, hogy *Utazás a Balaton körül* című művében a balatonfüredi színházról szóló részben alig van történetileg hiteles adat.

Sajnos a magyar színháztörténet-írás hosszú ideig nagyrészt szubjektív forrásokból táplálkozott. Kerényi Ferenc volt az, aki az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején a források újraolvasásával, a színháztörténeti jelenségek újraértelmezésével új színháztörténet-írást sürgetett. Kerényi Ferenc lektorálta Hudi József *A balatonfüredi színházak és színészet története* című kötetét, s ott van keze nyoma a könyv minden lapján. Kerényi ugyanis látványosan szakított az anekdotaméselés gyakorlatával, s a legendák továbbörökítése helyett a forrásokat fogta valatóra. Hudi József könyvében is kiemelt szerepet kaptak a források. Látszólag a könyv két részből áll: az időrendet követő eseménytörténetből és a forrásgyűjteményből. A források azonban egyenrangúvá válnak a főszöveggel, s az általuk alkotott fejezet önmagában is megállna, hiszen gondos jegyzetekkel kísérte őket a szerző. Ezért is furcsa, hogy a Hazai és Külföldi Tudósítások 1823. július 13-án a „Balaton-Füredi-Savanyúvízről” megjelent beszámolója, melyet Kerényi Ferenc adott közre *A magyar színikritika kezdetei, 1790–1837* című kötetében (Mundus, Budapest, 2000, 105.), elkerülte a Hudi figyelmét: „Öröm látni, hogy Pannóniának e’ bájoló vidékét a’ két Testvér-Haza’ számos válogatott fiai, és leányai köszöntik, és annak orvos savanyúvizével sietnek élni, mellyet a’ legtisztább Nympha nyújt szaporán buzogó kristály forrásból. Idén sokkal többek itt a’ Vendégek, mint tavál voltak. ’S az idő töltés is többféle most; mivel Nemzeti szép Literaturánk’ védangyala Kilényi Dávid Urat, és ennek lelkes Színjátész Társait ez előtt tíz nappal ide vezérelte. Mióta ez az ügyes Társaság majd minden nap új darabnak derekas előadásával mulattatja a’ nagy érdemű Közönséget, hazafiúi szívvel csoportozunk fel mindnyájan a’ Játékszínnek kibérlett Bálházba. – Ezt kiváltképpen buzdító például vesszük az itten mulató Mágнасóktól, és Uraságoktól, kik nagyobb Nemzeti jussokkal élvén, nagyobb buzgósággal is óhajtják a’ Nemzeti nyelvnek a’ Játékszín által való virágoztatását.”

Hudi József – ahogy a mű előszavában írta – eredetileg a színházfenntartás társadalomtörténetét akarta megírni, de a gyűjtőmunka lezárása után világossá vált, hogy a hiányos forrásanyag ezt csak részben teszi lehetővé. A történész-levéltáros munkája így is termékenyítően hat majd a színháztörténet-írásra, hiszen a balatonfüredi színházalapítás, ahogyan láttuk, még az 1960-as években is jórészt csak statisztikai adat volt. A magyar színháztörténet mintha kizárólag a Nemzeti Színház megteremtésének históriájával foglalkozott volna. A balatonfüredi előadások nehezen illettek ebbe a hagyományba. De amíg Kolozsvár és Miskolc fontos társulatépítő helyé vált, fontos bemutatók helyszínéként, színházi központként működött, addig Balatonfüredről nem lehetett mindezt elmondani.

Annak ellenére nem ragyog Balatonfüred neve a magyar színháztörténet legfényesebb lapjain, hogy Kisfaludy Sándor írásaiban a korszak magyar színházelméleti irodalmából ismert gondolatok olvashatók. Kisfaludy Sándor 1830.

augusztus 9-én előterjesztést tett Zala vármegyének a színház építésére. A beadvány első mondata így szól: „A nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra, általjában a nemzetiség előmozdításának s terjesztésének egyik leghatásosabb módja és eszköze minden okvetetlen a nemzeti játékszín és színművészség lévén, ily játékszíneknek szükségét és hiányát minden hazaszerető magyar már régen sajnosan érzi, és ezen fogyatkozás miatt az országnak nagyobb birtokosait méltó neheztelessel vádolja.”

Kisfaludy ebben az írásában még csak azt emelte ki, hogy a fürdővárosban „egy célirányos játékszínek felállítása” ott már régen közönséges kívánság volt... Kisfaludy azzal is érvelt, s talán ez is rontotta később a füredi játékszín megítélését, hogy Pestre ritkábban jutnak el a vidékiek, s egyébként is Pest idegen lelke jó ideig meg nem honosítatik, ezért: „Nem kell-e méltán kívánnunk, hogy inkább Füreden, megyénknek kebelében álljon fel segedelmünk által egy játékszín, mintsem Pesten?” (141–145.)

Érdekes fordulat állt be néhány hónappal később: Kisfaludy Sándor 1831. március 15-én Vas vármegyéhez írott levelében az alábbiakkal adott nagyobb nyomatékot szavainak: „Alulírott a nemzeti magyar Tudós Társaságnak rendes tagja lévén, ennélfogva a nemzeti nyelvet, művészséget terjeszteni most már nemcsak hazafiúi, hanem tisztí kötelességnek is tartván...” (168.) Kisfaludy tehát nem hazafiúként, több nemes vármegye táblabírájaként, hanem felelős értelmiségiként, a Magyar Tudós Társaság tagjaként hajtotta végre a balatonfüredi „czélerányos, csinos nemzeti játékszín” építését.

A költő a színház megnyitására írt prológusában azt hangsúlyozta mégis, hogy nemzetiséget terjesztő színművészeti intézet készült el, s az „önnön hazájában eddig zsellérkedni kénytelenítettett magyar színművészség – egy tulajdon házra vergődhetvén, mint egy sok ideig számkivetve nyomorgott lélek, megkönnyebbült mellyből azt sohajthattya: – Itt tulajdon hazámban végre már én is itthon lehetek!” (178–179.)

Fontos azt is kiemelni, hogy Kisfaludy Sándor a dunántúli színi kerület központjának szánta Balatonfüredet, ezt erősíti meg a színház épületének tetszetős homlokzata – gróf Festetics László adományozta hat íón oszlopával, az 1835-ben elhelyezett órával és a „Hazafiság a nemzetiségnek” felirattal. Az impozáns bejárat mögött azonban kevés építészeti ismerettel készült szükségsszínház húzódott meg. A korszak legképzettebb színésze, Egressy Gábor 1839-ben írta be kritikai megjegyzéseit az apátság vendégkönyvébe. Egressy ekkor már túl volt a bécsi tanulmányúton és két éve a Pesti Magyar Színházban játszott. Feljegyzése egyúttal azt is bemutatja, milyen volt a korszak ideális színháza: „A’ színpad igen magas, s’ földszíntérnek csaknem semmi lejtőssége nincs. – Ha már a’ páholysor elhagyásával népszerűség akart mutattatni (melly tekintetben, – mel-

lesleg legyen megjegyezve, Füred nem a legkedvezőbb hírben áll), a' földszinti padok miért nem csinosabbak s' kényelmesbek? Olly sokba került volna e ezeknek szénával kitömése 's kanavászszal bevonatása, befestése? A' karzat miért nem folyja körül a falakat, (mit csín és gazdaság javálnak)? És a' színpad homlokzata minő idomtalan! A színpadnak semmi gépezete! még azon nélkülözhetetlen sem, melly a színpadokat változtatja; minden színpadot külön, kézzel kell ki s betolni; nincs egy annyira szükséges süllyesztője. [...] A kellemetlen bűzű, sötét, veszélyes és olvadékony fagygyú világítás helyett, nem czélszerűbb lenne e tizenkét olaj lámpa?" (255.)

A színház épülete jelképe lett Balatonfürednek, de a célnak, amiért létrehozták, egyre nehezebben felelt meg, hiszen a meleg nyári estéken nehezen vették rá magukat a fürdővendégek, hogy hét óraker sétájukat megszakítva a fedett épületbe bemenjenek. Már 1838-ban sürgették a nyári aréna felépítését.

Hudi József munkájának legfontosabb eredménye, hogy rávilágít azokra az ellentmondásokra, melyeket eddig csak az összefoglalások mozaikjaiból lehetett összerakosgatni. Ha Eötvös Károly véleményét teljesen figyelmen kívül hagyjuk, akkor is szembetűnő, hogy a színházalapítás elsősorban politikai tett, nemzeti demonstráció volt. Az épület homlokzatára felírt jelmondatot és Kisfaludy prólógusát hamar elfelejtette a közönség, s leginkább vígjátékokra, szórakoztató művekre váltott jegyet. A szerző Balatonfüred fürdőközönségének aprólékos leltárával meggyőzően mutatta be, hogy miért nem alakulhatott ki a balatonfüredi játszóhelyen ideiglenes Nemzeti Színház. A fürdőhely életéhez jól illeszkedő műsor azonban önmagában nem volt elegendő – a színházépület kezdetlegessége miatt szórakoztató intézményként sem lett sikeres. Ez az ellentmondás egyébként nemcsak a balatonfüredi színház életét jellemezte. A Pesti Magyar Színház (majd Nemzeti Színház) sem teljesíthette azokat az igényeket, melyek működéséhez fűződtek. Az irodalompolitikai és nemzetpolitikai elvárásokat nem lehetett ugyanis figyelembe venni a színház üzemeltetésében. A rendszeres előadások megrendezéséhez nem volt elegendő a szellemi feltételeket megteremteni.

Hudi József munkájának újdonsága az is, hogy míg eddig jobbára a reformkori Balatonfüred színjátzását ismertették a cikkek és tanulmányok, ebben a könyvben szó van a folytatásról is. Kiderül például az, hogy 1852. június 22-én Latabár Endre társulata I. Ferenc József császárnak és népes kíséretének Füredre látogatása alkalmával előadta Szigligeti Ede *Csikós* című népszínművét. Az előadás első felvonását Ferenc József is megtekintette. Az eseményt dokumentáló színlapon ez olvasható: „A Császári Királyi Apostoli Főlsége tiszteletére a nemzeti színházban adandó díszünnepély alkalmával...”

Hudi József kötete egyszerre rendszeres színháztörténet, életmódtörténet és művelődéstörténet. Megtudjuk belőle, melyik társulat mikor érkezett a város-

ba, és milyen darabokat adott elő. Kik voltak a színjátszó személyek, milyen érdemeiket jegyezték fel a lexikonok. A szerző alaposan ismeri a 19. századi Balatonfüred életét, s képes volt a színház közönségét közelebb hozni az olvasóhoz. Balatonfüred színjátszása eddig vagy Kisfaludy Sándor elvont írásaiban öltött testet, vagy Eötvös Károly pittoreszk leírásában. Most végre mindenből mértékkel meríthetünk: végigolvashatjuk a levéltárakban megbújt iratokat, rácsodálkozhatunk a fürdőélet mindennapjait megörökítő naplókra, bepillantást kapunk a vándortársulatok egymással civakodó életébe, s érzékelhetjük, hogy 1861-ben a nyári színekör megnyitásával új korszak kezdődött Balatonfüreden.

Ebben az időben tűnt fel a színész, színigazgató Molnár György a fürdőhelyen, aki 1861-ben a Budai Népszínházra azt írhatja fel, amit a balatonfüredi homlokzaton látott: „Hazafiság a nemzetiségnek”. Molnár ezzel a gesztussal biztosított mindenkit arról, hogy a színházának szellemisége folytonos a reformkori vándorszínjátszással. Véletlen egybeesés, hogy a kötet 1861-ig tárgyalja a balatonfüredi eseményeket, hiszen a fürdőhelyen 1861. július 6-án nyitotta meg kapuit az új színekör. Ennek históriája azonban egy újabb monográfia tárgya lehet. Várjuk a folytatást!

(Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2008.)

Fórizs Gergely: „*Álpeseken Álpesek emelkednek*”. A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben

Az MTA Irodalomtudományi Intézete *Irodalomtudomány és Kritika* című könyvsorozatának társsorozata a *Klasszikusok*, amelynek újabb darabját veheti kezébe az olvasó. Gyapay László elsőként megjelent monográfiája („*A' Tisztább ízlésnek regulájával*”). *Kölcsey kritikus pályakezdése*, Universitas, Budapest, 2001.) a néhány évvel később éppen általa sajtó alá rendezett Kölcsey kritikai kiadás (*Irodalmi kritikák és esztétikai írások*, I., 1808–1823, Universitas, Budapest, 2003.) előtanulmányaként is volt olvasható. A sorozat újabb darabja, Fórizs Gergely Berzsenyi elméleti szövegeit vizsgáló monográfiája nem titkoltan Berzsenyi prózai munkáinak a közeljövőben megjelenő (éppen Fórizs által sajtó alá rendezendő) kritikai kiadásának előtanulmányaként is olvasható. Mind a leendő kritikai kiadás, mind Fórizs monográfiája a Berzsenyi-textológia és filológia régi adósságaiból kíván törleszteni. Az életmű próza-elméleti vonulatának kritikai recepciója nem csak szerfölött hiányos és egyoldalú volt, de meglehetősen ellentmondásosan is alakult. Elég talán csak a legismertebb szövegre, a *Poétai Harmonistika* megítélésre utalni, amely Erdélyi Jánostól Váczy János biográfiájáig lényegében terméketlen és dilettáns kísérletként lett rögzítve az irodalmi köztudatban, Berzsenyit egyértelműen az óda- és elégiaköltő szerepébe kényszerítve. A szinte egynemű megítélésen, Berzsenyi irodalomszemléletének revíziójában csak a nyolcvanas években történik lényeges fordulat, köszönhetően Szegedy-Maszák Mihály, majd Kocziszky Éva *Poétai Harmonistika*-olvasatainak, és különösen Csetri Lajos munkáinak (*Nem sokaság hanem lélek*, Szépirodalmi, Budapest, 1986.; *Egység vagy különbözőség?*, Akadémiai, Budapest, 1990.). Fórizs Gergely monográfiája ez utóbbi hagyományvonalathoz, elsősorban az egykori szegedi professzor Csetri Lajos vizsgálódásaihoz kíván csatlakozni. Míg azonban – írja Fórizs – „Csetri eszmetörténeti érdeklődése a párhuzamba állított filozófiai-esztétikai rendszerek közös fogalmi alapösszetevőinek kimutatására irányult, addig a mostani vizsgálat módszere elsőd-

legesen filológiai, tehát a forráskutatás és helyenként a szövegkritika eszköztárát” mozgósítja, ettől téve függővé bármiféle eszmetörténeti tipologizálását. (13.) Emez alapvető módszertani-szemléleti különbség ellenére (amely tehát bármiféle megállapítást csakis szigorúan filológiai értelemben tesz lehetővé) Fórizs monográfiája sem nélkülözheti önmaga elbeszélésének valamiféle egységesítő cselekményszálát, amelyet az alcímbe foglaltan is megjelenít a „képzés eszményének” formájában. Fórizs szerint a képzés fogalmának középpontba állítását az teszi indokolttá, hogy a Berzsenyi-szövegekben feltárható neohumanista hagyomány eme jelentékeny ideája „számos Berzsenyi-mű elvontabb jelentést kereső értelmezésében” megragadható.

A monográfia módszeres következetességgel, időrendben haladva tárja fel, olvassa újra és vizsgálja meg Berzsenyi „elméleti” szövegeit. Az elméleti megnevezés nyilvánvalóan csupán szükségszerű megnevezés lehet ebben az esetben, hiszen mai fogalmaink alapján a Kazinczyval és Wesselényivel folytatott levelezés vagy éppen egy verseskötet-fejezet vizsgálata aligha indokolná mindezt, a korszak és a vizsgált életmű sajátosságai alapján viszont nem csak kívánatos, de teljesen jogos is ez az összefoglaló megnevezés. Nem feledve természetesen azt sem, hogy a vizsgált szövegekpuszok említett része korántsem elméleti szöveg, mondjuk az antirecenziók vagy éppen a *Poétai Harmonistika* diskurzusai felől tekintve.

Fórizs Gergely monográfiájának első nagyobb fejezete a képzés tudományeszméjét tekinti át a Kazinczyval folytatott levelezés alapján. A második nagyobb egység Berzsenyi figyelemre alig méltatott fordítástöredéke kapcsán (*A' Pók*), alapos és izgalmas filológiai vizsgálatok után olyan elsődleges kontextust tár fel, amely Berzsenyinek a német populárfilozófiai gondolkodással (konkrétan a *Der Philosoph für die Welt* című folyóirattal) való kapcsolatait mutatja be igen meggyőzően. A német populárfilozófia eszményeinek feltárását végzi el a negyedik fejezet is, Berzsenyi Verseinek Negyedik Könyvét ennek szellemében olvasva újra, elsősorban az episztolák és a képzés-eszmény összefüggéseiben, amely Berzsenyi antirecenzióinak irodalomszemléleti újraolvasását is megalapozza. A monográfia egyik jelentős fejezetét teszi ki a *Poétai Harmonistika* tárgyalása, az elsődleges kontextus feltárása, vagyis a neohumanizmus eszméje felőli újraolvasás, amely a szöveg módszertanának (például az aforisztikus előadásnak), és esztétikai forrásainak újolagos vizsgálatával párosul. Kifejezetten izgalmas, új összefüggéseket feltáró jelenségként olvashatunk itt azokról a lehetséges forrásokról is, amelyek közrejátszanak Berzsenyi művelődési programjának értelmezésében. (Ilyen Szabó Andrásnak az Erdélyi Múzeumban megjelent értekezése, Barthélemy regényfolyama, *Az ifjú Anacharsis görögországi utazása*, vagy éppen Ungvárnémeti *Pindaros-tanulmánya*.) A képzés eszmény fontossága valójában Berzsenyi kései írásaiban, az Akadémia jelentette kontextusokban, vagy a kor reformer személyiségeivel

(Széchenyi, Wesselényi) folytatott levelezésben válik nagyon nyilvánvalóvá, túl az irodalmon keresve a képzési elvek elméletének gyakorlati megvalósítási lehetőségeit. Innét tekintve válhat végképp megalapozottá Fórizs elgondolása, hogy a kontextusok filológiai feltárása mellett miért lehetett mégis éppen a képzés eszményét elbeszélésének középpontjába emelnie, még akkor is, ha nyilvánvaló módon ez nem adhat magyarázatot minden felmerülő kérdésre.

Fórizs Gergely monográfiája Berzsényi elméleti írásainak egységes szempontok alapján való teljes körű, szisztematikus forrásvizsgálata során a Berzsényi-filológia eddig elhanyagoltak tetsző területein mutat fel új és megfontolandó eredményeket, az általa feltárt, illetve újraalapozott és megerősített kontextusokkal elgondolkodtatóan mutatja fel a német populárfilozófia és a kései neohumanista hagyomány jelenlétét, szervező szemléleti elveit Berzsényi műveiben. Az elbeszélés, éppen az egységes látásmódja miatt, olyan Berzsényi-szövegeket is képes újra mozgásba hozni, amelyek eddig jórészt kívül rekedtek a vizsgálódások körén és csak felületes, unalmasan ismétlődő és hagyományozódó frázisokban voltak köztudottak. Ami a legfőbb, aligha vitatható eredménye a könyvnek, hogy képes Berzsényi teoretikus korszerűtlenségének hagyományát is felülvizsgálni, arra rációzni. Fontos és újszerű az is, hogy Fórizs a neohumanista képzési eszmény és -hagyomány jelenlétét egy komoly és megfontolandó, a teoretikus Berzsényi-munkákat nem csak részleteiben, hanem azokat az életmű egészében és összefüggéseibe ágyazva is vizsgálja, mindenképpen hiánypótló munkát kínálva a korszak kutatóinak.

(Universitas, Budapest, 2009.)

Stephan Krause: *Topographien des
Unvollendbaren. Franz Fühmanns intertextuelles
Schreiben und das Bergwerk*

A beteljesedés lehetetlenségét rejti az *unvollendbar* szó. Mintha Stephan Krause levonta volna a konzekvenciát a *vollenden* ige ambivalenciájából, hiszen az ige a *Duden* német értelmező szótár szerint egyrészt 'elvégezést', 'befejeződést', másrészt egy dolog vagy személy a tökéletesség stádiumában való kiteljesedését jelenti. Stephan Krause a befejezhetetlenség toposzának esztétikailag is meghatározó formáit véli felfedezni Franz Fühmann munkásságában, aki 1922-ben Rochlitzben, a mai Csehország területén született, s 1984-ben Kelet-Berlinben halt meg, s életének java részét az NDK-ban töltötte. Fühmann életműve egy keresztmetszetben vetül az olvasó szeme elé. Stephan Krause először az író fordítói tevékenységéről szól, majd a magyarul is megjelent *22 nap, vagy Az élet útjának fele* írást értelmezi, mely a fühmanni mítoszelmélettel együtt az *Im Berg* regényfragmentum esztétikai kérdésfeltevéseit vezeti fel. Az *im Berg* 'a hegyben' azt is jelentheti, hogy 'a bányában', amely a cselekmény fő helyszíne. A disszertáció az első olyan tudományos munka, amely az *Im Berg* részletekbe menő és annak irodalmi értékeire koncentráló értelmezését nyújtja. Az itt tárgyalt szövegeken kívül Fühmann verseket, gyerekirodalmat, mítoszátköltéseket, sci-fi jellegű, valamint más témájú elbeszéléseket és esszéket írt. Fühmann elismert és sokoldalú munkássága ellenére az NDK irodalmi történetírása a testamentum szavai és az *Im Berg* befejezetlensége alapján a szerzőről utólag a megbukott író képét festette. Az elmúlt két évtized kutatásai nagyrészt ebből az álláspontból indultak ki, s az NDK-irodalom címkével bélyegezték meg a szerző munkásságát. Stephan Krause az első két oldalon elhatárolódik a kutatás eme leegyszerűsítő és kényelmes diszkurzusától, hiszen sem maga a besorolás aktusa, sem az NDK-irodalom lezártágot implikáló fogalma nem felel meg az irodalom hatástörténeti mechanizmusainak. A könyv további 380 oldalán már nincs is szó politikáról, hacsak nem az maga a politika, hogy a szerző végig irodalomról beszél.

Fühmann költőként kezdte pályáját, de idővel úgy vélte, hogy műfordítóként jobban ki tud bontakozni, s cseh, lengyel és magyar versek fordításának szentelte az idejét. A disszertáció első fejezete az értekező nyelvtudására tekintettel József Attila, Radnóti Miklós és Nemes Nagy Ágnes versei fordításával foglalkozik, ahol Stephan Krause értő olvasatban veti össze az eredetit a német párjával. E költőkön kívül Fühmann Vörösmarty, Petőfi, Ady, Füst, Halász, Kalász verseit és a *Csongor és Tündét* ültette át németre. Stephan Hermlinnel találtak rá egy francia József Attila-fordításra, s ez váltotta ki a magyar irodalom iránti, később sem lankadó lelkesedésüket. Egyikük sem tudott magyarul, így interlineáris fordításokra szorultak, amelyeket Kárpáti Pál készített el. Ezek a fordítások jelentek meg 1960-ban az első német nyelvű József Attila-kötetben. 1978-ban a kötet harmadik kiadása pedig további fordításokkal bővült. Ez a típusú műhelymunka az NDK nagyszabású és akkoriban egyedülálló projektjének keretében zajlott, amelynek az volt a célja, hogy az úgymond kis nyelvekhez tartozó, főleg kortárs költők verseit fordítsák le németre és hozzák nyilvánosságra őket. Csak Fühmannnak és persze a nyersfordító munkájának köszönhetően a következő szerzők válogatott verseit tartalmazó kötete jelent meg: Ady Endre (1965), Radnóti Miklós (1967), Füst Milán (1974), Vörösmarty Mihály (1982) és a Nemes Nagy Ágnes kötete (1986). Rajta és Stephan Hermlinen kívül mások is fordítottak magyarról, s antológiák is népszerűsítették a magyar irodalmat. A fordítói nyelvtudás és az ebből adódó műhelymunka miatt a fordításokat átköltéseknek (*Nachdichtung*) nevezték. Németül a leggyakoribb *übersetzen* és a nagyobb fordítói szabadságot jelző *übertragen* után a *nachdichten* 'átköltést' jelentő ige csak ritkán fordul elő, illetve bizonyos fordítói gyakorlatot, jelen esetben az interlineáris fordítást nevezi meg. A *Poesiealbum* sorozatban is kiadtak egy terjedelmét tekintve szerény József Attila-kötetet, ahol a versek alatt kivételesen az *übertragen* ige áll. Az értekező ezen kívül egy helyen Fühmann idézi, aki Kárpáti Pállal folytatott levelezésében azon morfondírozik, hogy a *neuschöpfen* 'újraalkot' szóval lehetne a legmegfelelőbben jellemezni saját fordítói munkáját. Fühmann a nyersfordítónak írt leveleit tette közzé 2007-ben Kárpáti Pál két nyelven, mely magyarul a *Műfordítói műhelylevelek* címet viseli.

Stephan Krause a disszertáció átköltésekről szóló fejezetcímébe a magyar műfordítás szót is beilleszti, amellyel azt szeretné (a magyar nyelvű olvasóknak) hangsúlyozni, hogy a fühmanni átköltések művészi igénnyel és az eredeti szellemében készültek. Fühmann ugyanis legalább annyira szeretett volna saját igéneinek, mint az eredetinek megfelelni, vagyis fontosnak tartotta, hogy a kész szöveg irodalmi értékű alkotásként is megállja a helyét. Például több Ady-verset is fordított, de ezek csak egyszer jelentek meg, s nem engedte őket újra megjeleníteni, mert nem volt velük megeledve. A camus-i sziszüphoszi boldogság tu-

datában fordított, hiszen nemcsak hiányzó magyar nyelvtudása miatt, hanem egyébként is tisztában volt azzal, hogy az eredetihez tartalmilag és formailag hű fordítás, melyben a fordítói munka beteljesedne, lehetetlen. Fühmann a nyersfordítások mellett maga is szótárzott, s magyar kollégáit faggatta az adott szerző életművéről és életútjáról. Radnóti Miklós költészetéről pedig esszét is írt. Egy naplóbejegyzés arról tanúskodik, hogy mennyi fejtörést okozott neki az *Eszmélet* utolsó négy sorának a lefordítása. Az akkori magyar irodalmi élet nagyon meg volt elégedve Fühmann munkájával, s egyenesen ünnepelte a fordítót. Stephan Krause, aki elsőként dolgozta fel Fühmann fordítói tevékenységének magyarországi recepcióját, számos példát említ erre. A szövegiségükben is teljes értékű irodalmi alkotások mellé tehát nemcsak azért fontos a német átköltés szót hozzáfűzni, hogy az a tényleges műhelymunkára világítson rá, és a nyersfordító közreműködését is kiemelje, hanem a fogalom arra is figyelmezteti az olvasót, hogy ne az eredetinek való megfelelés illúziójában olvassa a német szöveget. Fühmann egyébként olyan kiadást is tervezett, ahol egymás mellett áll az eredeti szöveg, a nyersfordítás és az átköltés. Ezt a tervet azonban nem valósították meg.

A paratextusok jelzéseitől eltekintve tehát Fühmann mesteri átköltésein nem látszik a befejezhetetlenség toposza. Míg a *22 nap* és az *Im Berg* elemzésében a szerző tehát a szövegekbe beíródó befejezhetetlenséget mutatja meg, addig a fordításkritikai fejezetben tulajdonképpen egy bizonyos fordításezsmény elvi megvalósíthatatlanságát jelenti az a toposz, amire az értekezés épül. Az *unvollendbar* metafora tehát az egyes fejezetekben más-más konceptuális értelemben szerepel, ami miatt az értekezés koncepciója ellentmondásossá válik, ami e más-különbömben rendkívül igényes munka tudományos értékeit csökkentheti. A munka ugyanis kettős célt követ. Egyrészt az írói kommentárok alapján kiválasztott, példaértékű szövegek elemzésével az életmű esztétikai értékeire világít rá, melyre a fordításkritikai fejezet is példa. A másik célkitűzésnek pedig az tekinthető, hogy Stephan Krause a szövegekbe beíródó befejezhetetlenség irodalmi formáit mutatja fel, ami nemcsak izgalmasabb vállalkozásnak tűnik, mint az első, hanem azt is lehetővé teszi, hogy a fühmanni szövegeket ezután sem kordokumentumokként, sem életrajzi kommentárokként ne lehessen felhasználni.

A *22 nap, vagy Az élet útjának fele* (1973, magyarul 1976) az elbeszélő budapesti útjáról szól. E szöveget korábban napló- vagy esszéregénynek, valamint útinaplónak nevezték. Az elbeszélő német író, aki először jár Magyarországon, s arra gondol a Keleti pályaudvarra érkező vonaton, vajon megfelelnek-e majd benyomásai annak, amit hallott és olvasott a magyar kultúráról és Budapestről. A város minden ténye érdekli, s legszívesebben elveszne a részletekben, hogy minél autentikusabb képet kapjon róla, s ne a turistáknak kijelölt ösvényen kelljen haladnia. Minden benyomását le szeretné jegyezni, s ezt a kapkodó buzgalmat mutatja

a szöveg, amely nem tud összefüggő szöveggé alakulni. Az élményháló ráadásul mintha nem is csak Budapestet tükrözné, hiszen a szöveget át- meg átszövik irodalmi szövegekre vonatkozó, elejtett megjegyzések, sokszor pár soros idézetek is. Stephan Krause részletesen bemutatja e szövegeközi viszonyok formáját és jelentőségét a *22 nap*-ban. Nemcsak szembeötlő versidézetek tagolják a feljegyzéseket, hanem egy kevésbé exponált Joyce-recepció is belefonódik a leírásba. Valamint az elbeszélő Mándy alakjait véli felismerni az utcákon, Mallarmé legyezője jut eszébe, amikor az Astoria Szálló ablakából a szomszéd épület ablakát mustrálja, és a Lukács Gyógyfürdő labirintusában Minotauruszra emlékezteti valaki. Úgy tűnik, hogy az elbeszélő számára Budapest, mint olyan, megfoghatatlan, amelynek lényegét csak egy irodalmi allúziókkal átszőtt élménykavalkád érzékeltetheti. Így a szöveg azt a heideggeri gondolatot is példázza, hogy a világ csak értelmezett formában érhető el számunkra. A *22 nap* elbeszélője tehát nagyrészt irodalmi előismeretei mentén értelmezi élményeit, s mivel a szöveg is e felismerés tükrében épül fel, ezért a szöveg Stephan Krause szerint a „modernség topográfijának” is tekinthető.

A disszertáció ezután Fühmann mítoszelméletéről szól, amelyről az író 1974-ben tartott előadást a Humboldt Egyetemen. Míg az eddigi Fühmann-kutatás Kerényi Károly hatására világított rá, addig Stephan Krause a blumenbergi és fühmanni elmélet hasonlóságaira hívja fel a figyelmet. A filozófus 1971-ben változta fel mítoszelméletét egy esszében, amit az 1979-es *Arbeit am Mythos* szövegben fejtett ki részletesen. A két elmélet legfontosabb közös pontja az, hogy a mítosz maga nem vezethető vissza annak eredetére, hanem jelentését csak az aktuális, valamely médiumban alakot öltő recepcióban nyeri el. Fühmann az előadásban a mese poétikáját állítja szembe a mítoszéval. Míg a mese zárt és a jó-rossz ellentétére épülő struktúra, addig a mítosz nem kétpólusú, s nem is ad egyszerű és megnyugtató válaszokat, viszont a benne ábrázolt viszonyok közelebb állnak az emberi tapasztalathoz.

Stephan Krause szerint az *Im Berg* szerkezetén a fühmanni mítoszkoncepció hatása érezhető. A regény elbeszélője író, akit főként romantikus olvasmányai hatására mindig is érdekeltek a bányák, s egyszer elhatározza, hogy lemegy egy működő bányába. A hegy majdnem ezer méter mélyén egy egész valóját meg-rázó pillanatot él át, s felindulásában csak annyit mond: „Ez az én helyem.” Ezt az élményt szeretné megfelelő formába önteni, s regényt írni róla. A disszertáció részletes elemzést nyújt a szöveg narratív felépítéséről és a szubtilis időkezelésről, amely a szöveg fiktív jellegét hangsúlyozza. Bár az elbeszélő valóságghú ábrázolásra törekszik, a szöveg ennek épp ellentmond, hiszen kiderül, hogy a bánya mélyén a bányászok munkáját mitikus dimenzióban látta, míg ugyanezekről az emberekről egy hétvégi táncmulatságon csak egy groteszk jelenetet tud fel-

vázolni. A bányában zajló, szinte embertelenül nehéz és hangos munka jellemzésébe pedig olyan erotikus felhangú reflexiók vegyülnek, hogy miként formálódott mitikus női alak képzetévé a bányakincsek megszerzése utáni vágy.

A disszertáció külön fejezetben is tárgyalja, milyen kép alakul ki a bányászról. A terepmunkát végző író ugyanis alig tud szóba elegyedni az amúgy is szótlan munkásokkal, akikkel, mint kiderül, egyébként is alig értik egymást. Erre utal például a szövegben a bányászok szakszavakkal teli és az íróknak is idegen nyelvhasználatra vagy a bányászokról felvázolt, hol fantomszerű, hol mitikus jellegű kép. Az értekező e jellemábrázolást a romantika bányász alakjának dekonstrukciójával is magyarázza, s Hoffmann, Tieck, Novalis, Hebel és a norvég Steffens írásai mentén jellemzi e romantikarecepció sajátosságait. A cselekményt ezen kívül olykor-olykor narrátori, a nyelvi kifejezés lehetőségein elmélkedő reflexiók szakítják meg, amelyek előre vetítik az elbeszélő írói szándékának a kudarcát. Ahogy a mítoszt sem lehet végérvényesen megírni, úgy az *Im Berg* elbeszélője sem tudja irodalmi formába önteni sem az egyszeri, fundamentális jelentőségű élményét, sem a valóságot, ahogyan azt látszólag átéljük. A vállalkozás e lehetlenségét mutatja a szöveg töredékszerűsége és a címben szereplő bánya szó metaforikus jelentése, hiszen egy bányát sem lehet befejezni, csak abbahagyni.

A valóság „realisztikus” ábrázolhatatlansága nyilván ama paradoxon felismerésének is megfelel, amely a (szocialista) realizmus esztétikai doktrínában rejlik. De ez csak az előismeretekkel rendelkező olvasónak jut eszébe. Hiszen a disszertáció épp arra bizonyíték, hogy a szocialista realizmus leíró kategória egy bizonyos kontextusra redukálja e fűhmanni szövegeket, míg azok jóval összetettebbek, s általános művészet- és nyelvfilozófiai kérdéseket vetnek fel például forma és tartalom vagy művészi teljesség és töredékszerűség viszonyáról.

Mivel a fűhmanni életműben a helyeknek szembeszökően nagy szerepük van, melyek jelentőségére nem kell külön felhívni a figyelmet, ezért a disszertációnak nincs köze a kultúratudományok *spatial turn* kutatási irányához. Annyiban mégis felfedezhető hasonlóság a kettő között, hogy a *22 nap* és az *Im Berg* a helyek kulturális jelentésének diszkurzivitására példa. Ezt azonban csak az az olvasó érti meg, aki figyel a szövegre, s az olvasás folyamán nem (csak) az előítéleteinek akar megfelelni. A disszertáció másrészt a *spatial turn* egyik nemkívánatos következményét is előre vetíti. Azt a lehetőséget, hogy a kutatás buzgalmában olyan társadalmi és kulturális folyamatokat is a hely vagy térbeliség szemantikai mező eltárgyasító fogalmaival nevezünk majd meg, amelyekre már van bevált fogalmunk. A műfordítás vagy átköltés is csak a fűhmanni nyelvhasználat szerint nevezhető helynek.

Fűhmann írásai tehát egyrészt azt bizonyítják, hogy az irodalmi igényű befejezetlen vagy más strukturális nyitottságot hordozó írások teljes értékű esztéti-

kai alakzatoknak tekinthetők. Másrészt az olvasható le róluk, hogy a befejez(het)-etlenség viszonylagos fogalom, amely a beteljesedés bizonyos értelmének a függvénye. S ha beteljesedésen a szöveg nem emberi mértékű tökéletességben való feloldódását értjük, akkor a szöveg, mint emberi alkotás, csak ennek lehetlenségét tükrözheti. Nem véletlenül áll a könyv elején a következő idézet: „Össze ne csirizeld holmi bárgyú mesével. Maradjon minden annak, aki egy költőhöz illik: töredéknek.” (Kosztolányi Dezső)

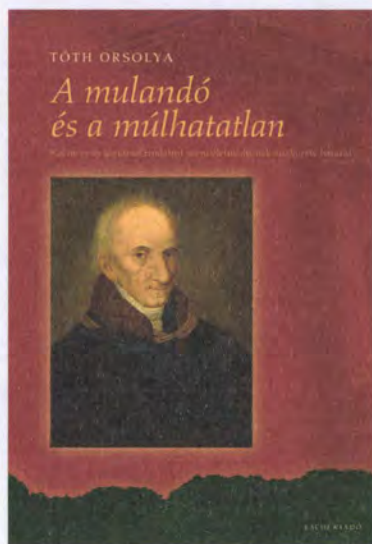
(Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2009.)

TÓTH ORSOLYA

A mulandó és a múlthatatlan

Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjainak diszkurzív határaitól

2009; 200 oldal; 2600 Ft

A Kazinczyról és környezetéről szóló új monográfia négy fő fejezetre tagolódik. Foglalkozik Kazinczy kritikusai működésével, filozófiai nézeteivel és az irodalom történetéről vallott elképzeléseivel. Az utolsó fejezet Kazinczy fogadtatását tárgyaló tanulmányokat tartalmaz, szorosan kapcsolódva Kazinczynak az irodalomtörténetről vallott elképzeléseéhez.

A régi korszakok kutatója meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy lássa az „eseményt”, csupán emlékek emlékeiből él. Többnyire szükségképpen *mást* lát és *máshogyan*, mint a régebbi vagy a kortárs emlékezők, és csak igen ritkán *jobban*. A szerző e könyvében igyekezett ehhez tartani magát, bár néhol nem sikerült ellenállnia a *bizonyosság vágyának*, annak összes következményével együtt, hiszen a történelmi korok vizsgálata során hirtelen láthatóvá válik valami a múlt mulandóságából, annak a valamikori világnak a hihetetlen összetettségéből és bonyolultságából, amit mi folyamatosan egyszerűsíteni próbálunk, azt a látszatot keltve, hogy valójában egyszerűbb is volt, mint a miénk.

Könnyen lehet egyébként, hogy ezek a pillanatok már nem a múlt és a jelen egyenlőségét sugallják, hanem inkább a fenséges esztétikai kategóriája mentén írhatóak le, s aki átéli, az átadja magát a lenyűgöző csodálatnak.

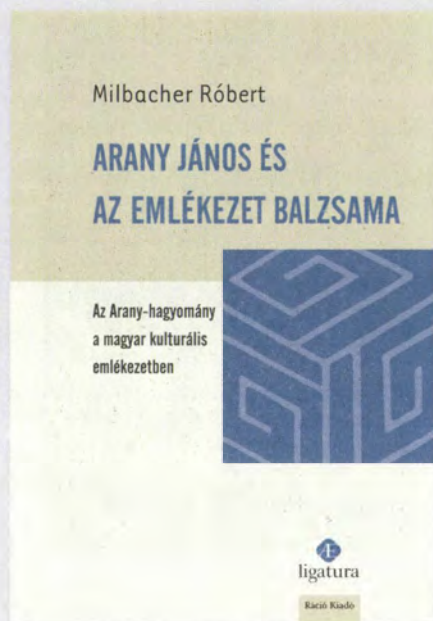
A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében:
Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20. • tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 402-1293
e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

MILBACHER RÓBERT

Arany János és az emlékezet balzsama

Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben

2009; 376 oldal; 2900 Ft

Arany Jánosról már nagyjából mindent tudni vél mind az irodalomtörténeti szakma, mind pedig a szélesebb emlékezetközösség. Ez a monográfia sem nagyon tud új adatokkal szolgálni a kedves olvasónak, igaz nem is erre vállalkozik. Ugyanis ez a könyv azt a tudásrendet veszi górcső alá, amely magától értetődő természetességgel áll a nagyobb közösség szolgálatára, amikor Arany Jánosról beszél, vagy amikor bizonyos Arany-műveket értelmez. Milyen okok vezettek Arany korabeli kultuszához? Miféle mitikus elbeszélések határozzák meg Arany életrajzát? Valóban az az egyszerű sztoikus bölcs volt Arany, akinek az irodalomtörténet beállítja? Miféle stratégiákat alkalmazott a korabeli kritika Arany betegségeiről szóló tudósításokban? Vajon valóban annyira felhőtlen volt-e Arany és Petőfi barátsága? A monográfia nemcsak ezekre a kérdésekre keresi a választ, hanem néhány túlzottan is jól ismert Arany-mű (így a Toldi, a Szondi két apródja vagy A walesi bárdok) értelmezésével új szempontokat nyújtva kívánja Arany-értésünket felfrissíteni.

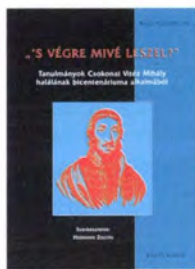
A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a kiadó szerkesztőségében:
Ráció Kiadó • 1072 Budapest, Akácfa utca 20. • tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 402-1293
e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu

Ráció–tudomány sorozat

Sorozatszerkesztő: BEDNANICS GÁBOR és BENGI LÁSZLÓ

Ahhoz, hogy a bölcsészettudományokat valóban tudományként kezeljék, nem kell feltétlenül a természettudományokhoz közelíteni őket. Szükség van azonban olyan nivós, szakmailag mérvadó munkák közreadására, amelyek bizonyítják eme tudományok önálló és érvényes kérdezőmódját a 21. század megváltozott tudományos közegében. A főként az irodalomtudomány új kérdéseire összpontosító könyvsorozat – amellet hogy klasszikus irodalomtörténeti témákat vizsgál – azokkal a kihívásokkal szembesít, amelyek e tudományt az utóbbi évtizedekben érték. A kultúra viszonylagossága, a nyelvnek mint az irodalom anyagának előtérbe kerülése, az intézményes feltételek megváltozása rendre arra készítette az irodalomtudomány művelőit, hogy kitágítsák kérdéseik határait, több szempont figyelembevételével közelítsenek tárgyukhoz. A könyvsorozat ennél fogva változatos, de mindenkor helyes és körültekintő elméleti alapvetésű írásokat ad közre, melyek a lehető legpontosabb kijelölését kívánják adni a bölcsészettudományok (azon belül pedig az irodalomtudomány) 21. századi helyzetének.

A sorozat eddigi kötetei:

www.racio.hu

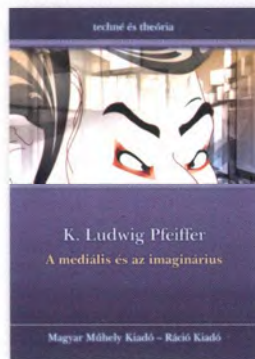

techné és theória sorozat

Sorozatszerkesztő: BEDNANICS GÁBOR és KÉKESI ZOLTÁN

A könyvsorozat arról a látványos fordulatról kíván képet adni, amely napjainkban megy végbe a humán tudományokban, s átalakítani látszik a kutatás tárgyát és módszertanát, valamint az intézményi felépítés és egyetemi oktatás szerkezetét. A kultúratudományi fordulat a közelmúltban számos új tudományág, kutatási terület, egyetemi szak megalakulásához vezetett, a régieket pedig arra készítette, hogy korábban nagyrészt ismeretlen kérdések mentén határozzák meg újra hagyományos tárgyukat és módszereiket. A könyvsorozat e széleskörű átrendeződés néhány irányának a bemutatására vállalkozik, a három nagy kultúráképző tényező, a techné, a natura és a societas közül mindenekelőtt az elsőre helyezve a hangsúlyt. A humán tudományok kulturális fordulata nyomán mindinkább felismerhetővé váltak az irodalom, a művészetek és a tudományok történetének materiális, technikai, médiatechnikai összetevői. A könyvsorozat olyan (elsősorban európai) szerzők műveit teszi – magyarul első ízben – hozzáférhetővé, akik e felismerést elmélyítve az irodalomtudomány, a médiatudomány és a filozófia szemszögéből vizsgálják azoknak a technikai médiumoknak, „nem szerves szervezeteknek” (Bernard Stiegler) a történetét, amelyekről „a lélek és az ember a történetük során mindenkor mértéket vesznek” (Friedrich Kittler).

A sorozat eddigi kötetei:

www.racio.hu